

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studijní program sociální a kulturní ekologie

Bc. Tereza Mottlová

Řeka klidná, řeka divoká: etnografický výzkum
kolem řeky Otavy

vedoucí práce: Mgr. Bob Kuřík, Ph.D.

Diplomová práce

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracovala samostatně, pouze za použití zdrojů a literatury uvedené v seznamu, a že práce nebyla využita k získání jiného titulu. Současně souhlasím s tím, aby byla práce zveřejněna.

V Praze, 23. 7. 2021

Bc. Tereza Mottlová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem lidem, kteří se stali aktéry mého výzkumu a pustili mě na svoje zahrádky, do kanceláří, do domu i do hlavy. Tohle všechno si žádá velkou důvěru a já Vám za ni velmi děkuji. Bez Vás by tato práce nikdy nemohla vzniknout.

Děkuji rodičům, Kláře i Ondřejovi za podporu, důvěru i lehký nátlak. Ani bez toho bych práci zřejmě nikdy nenapsala.

Největší poděkování ale patří Mgr. Bobovi Kuříkovi, Ph.D., díky kterému jsem objevila krásu i náročnost etnografie, který mi dal dostatečný prostor se sama prosadit, ale zároveň mě svým vedením držel v mezích akademické práce a který mi byl navzdory nepříznivé covidové situaci vždy k dispozici. Jeho připomínky a komentáře mě nutily zamýšlet se nad výzkumem z různých úhlů, hledat souvislosti a zároveň se nenechávat příliš unést v místech, kde by to mohlo být na škodu. Moc děkuji za odborné vedení, trpělivost a lidskost.

Abstrakt

Řeka klidná, nebo řeka divoká? Jak to s Otavou tedy je? Trápí obyvatele města Sušice více sucho, nebo povodně? Ve své diplomové práci jsem chtěla zjistit, jak se lidé, kteří žijí v úzkém vztahu s řekou, vypořádávají s extrémny, které pravidelně řeka v podobě záplav přináší. Zajímalo mě, jestli místní usedlíci a správa města vůbec hrozbu povodní identifikují a může-li být jejich vztah k řece v tomto směru užitečný i jiným. Kromě toho jsem se zabývala projevy klimatické změny u nás, a to konkrétně právě extrémními výkyvy počasí jako jsou záplavy a sucho. Snažila jsem se zjistit, jestli a jak místní reflektují klimatickou změnu skrze své žité zkušenosti s povodněmi a suchem.

Metodou mého výzkumu byla etnografie. Během šestiměsíčního výzkumu jsem trávila čas se zahrádkáři, kterých se v posledních letech kriticky dotýká sucho, ačkoli mají zahrádky kousek od řeky, s usedlíky, kteří pravidelně v menší či větší míře zakouší záplavy, a se zástupci městské správy, u kterých mě zajímalo především to, jak se jejich expertní pohled snoubí s letitými zkušenostmi.

Díky zvolené metodě jsem měla možnost proniknout do světů aktérů a pochopit kontext vztahů, které jsem studovala. Zjistila jsem, že žít v kontaktu s povodněmi není tak dramatické, jak se neznalému pozorovateli může zdát. Dokonce z výzkumu vyplývá, že lokální vědění, které si místní na základě mnohaletých zkušeností se záplavami a s řekou vypěstovali, může být velice cenné i pro ty, kteří s řekou nežijí. Pokud totiž dokáže správa města kombinovat expertní a lokální znalosti, může se řešení případných problémů s velkou vodou stát mnohem efektivnější a úměrné realitě. Lidé, kteří žijí pod hrozbou povodní není třeba vidět jako oběti (oni sami se tak často vůbec nevidí), ale jako nositele zkušeností a vědomostí, které mohou být obecně velice prospěšné. Ačkoli je Sušice místem, kde se střídá sucho s povodněmi téměř každý rok, výzkum ukázal, že většina aktérů, bez ohledu na to, jestli se jich dotýkají povodně nebo sucho, nedává vědomě tyto události do souvislosti s klimatickou změnou. Co je ale důležité – velká část z nich připouští, že se jejich prostředí mění. Déletrvající a intenzivní sucha a méně časté a slabší povodně jsou něco, na co si zřejmě obyvatelé Sušice budou muset postupně zvykat.

Klíčová slova

Etnografie, řeka, klimatická změna, povodně, sucho, Otava, Sušice, zahrádkáři, usedlíci, správa města, lokální vědění

Abstract

In this diploma thesis I wanted to find out how people who live in a close relationship with the river deal with the extremes like are floods and drought. I wondered if local settlers and the city administration identified the threat of flood differently from people who did not live in contact with the river, and if their relationship with the river could be useful for others. I tried to find out if and how the locals reflect climate change through their lived experiences with floods and droughts.

During my six-month research, based on ethnographic methods I spent time with gardeners who have been critically affected by drought in recent years, with settlers who regularly experience floods and with representatives of the city administration.

Thanks to ethnography, I was able to understand the context of the relationships I studied. I found out that living in contact with floods is not as dramatic as it may seem to an observer. Thanks to many years of experience with floods and the river have the locals developed local knowledge, that can be very useful for whole city; If the city administration can combine expert and local knowledge, solving potential problems with high water can become much more effective and proportionate to reality. People living under the threat of floods do not need to be seen as victims (they often do not see themselves as victim at all), but as bearers of experience and knowledge that can be very beneficial in general.

Although Sušice is a place where drought alternates with floods almost every year, research has shown that most people, whether affected by floods or droughts, do not link these events to climate change. But what is most important – many of them admit that their environment is changing. Prolonged and intense droughts and less frequent and weaker floods are something that the inhabitants of Sušice will probably have to get used to.

Key words

Ethnography, river, climate change, floods, drought, Otava, Sušice, gardeners, settlers, city administration, local knowledge

Obsah

| | |
|--|----|
| Úvod..... | 13 |
| 1. Metoda – jak zkoumat řeku bez měřičů | 16 |
| 1.1. Klimatická krize v sociální vědě – Sociovědní výzkum? K čemu? | 16 |
| 1.2. Etnografie jako metoda | 18 |
| 1.3. Etnografie vody a řeky | 21 |
| 2. Volba terénu a informátorů | 30 |
| 2.1. Vstup a pobyt v terénu | 30 |
| 2.2. Sušice – víc než brána Šumavy | 32 |
| 2.3. Materiály | 35 |
| 3. Lidé a Otava | 37 |
| 3.1. Zahrádkáři | 37 |
| 3.1.1. Otava – spása nebo strašák? | 37 |
| 3.1.2. Klimatická změna a zahrádky | 43 |
| 3.2. Správa města | 48 |
| 3.2.1. Zkušenosti nad zlato..... | 48 |
| 3.2.2. Instituce s lokální tváří | 52 |
| 3.3. Usedlíci | 59 |
| 3.3.1. Lidé a povodně..... | 60 |
| 4.3.1. Klima a povodně | 69 |
| 4. Poloosídlení – na hranici města..... | 73 |
| 5. Reflexe aktuálního dění a diskuse..... | 76 |
| 5.1. Návrat na místo činu | 76 |
| 5.2. Shrnutí a diskuse | 80 |
| Závěr | 82 |
| Bibliografie | 85 |
| Literatura..... | 85 |
| Elektronické zdroje | 87 |
| Přílohy..... | 88 |

Úvod

„Stačí vám ty dva sudy (s vodou) na léto?“

„Ted' už ne. Loni i před loni jsme museli s kýbly do řeky. V sudech nebyla vůbec žádná voda, to se snad čtyřicet let nestalo.“

Jana, zahrádkářka

„V roce 2013 se změnil stavební zákon, takže se už nesmí stavět v záplavové zóně. To je tady u nás podle mě trochu nešťastný. Protože člověk najednou přijde nejenom o kontakt s řekou, ale i o tu zkušenost.“

Petr, starosta města

„Jo, tu (povodeň) z roku 2002 si pamatuju. Hlavně ty škody potom (...)

„A neuvažoval jste v tu chvíli o úplném odstěhování?“

„Prosim tě proč? Kvůli té vodě? Kvůli ní tady přece všichni bydlíme.“

Marek, starousedlík

Zahrádkáři, zástupci městské správy, starousedlíci; tři různé skupiny, které spojuje jedna šumavská řeka. Proč mají zahrádkáři strach z řeky, která je může zachránit před ničivými vlnami sucha? A naopak proč lidé, žijící přímo na břehu, strach nemají, ačkoli pro ně řeka může během pravidelných povodní představovat hrozbu? A z čeho vychází vedení města, při vyhodnocování nebezpečí povodní?

Ve své diplomové práci jsem se snažila nejenom přijít na kloub těmto klíčovým otázkám, ale pokusila jsem se udělat i intenzivní etnografickou sondu do podmínek středoevropského mírného pásu v kontextu klimatické změny. Mým prvním úkolem bylo zmapovat vztahy, které mají jednotliví aktéři k řece a k jevům, které ji provází (především k povodním). Díky etnografickým metodám, které jsem zvolila především pro jejich schopnost zabrat široký kontext a umění číst mezi řádky, jsem zjistila, že ačkoli jsou tyto vztahy různé a různě intenzivní, mají mnoho společných rysů.

Pro zahrádkáře je řeka Otava v Sušici spásou před suchem, neboť jejich kolonie leží jen kousek od koryta řeky. Kvůli kopci a kostrbaté cestě se ale z cesty pro vodu stává pro mnohé spíše strašák, kterému se chtějí za každou cenu vyhnout. Proto vymýšlejí a

sestavují různé vychytávky, které jim pomohou suchá léta přečkat anebo se na nové podmínky adaptovat. Strategie, jaké k tomu využívají jsou různé a my můžeme být svědky toho, jak tvořiví a vnímaví k okolí tito lidé jsou.

Vztah mezi řekou a člověkem pro mě byl zásadní i při výzkumu usedlíků, kteří bydlí v Sušici na břehu řeky Otavy a museli už za svůj život čelit nejedné povodni a jejím následkům. Zajímalo mě nejen, proč se tito lidé z nebezpečného místa neodstěhují, ale jestli vůbec nějakou hrozbu spojenou s řekou vnímají. Díky usedlíkům se seznámíme s mnoha tvářemi řeky a s pevným poutem, které si tito lidé k Otavě mnohdy i po generace tvoří.

Obě skupiny doslova žijí prostředím, ve kterém bydlí, pracují a relaxují, ale stačí to k tomu, aby si všimly nenápadných změn, které jim začínají utvářet nové podmínky? Během výzkumu jsem se mimo výše zmíněné zaměřila i na téma klimatické změny u nás. Zajímalo mě, jestli skupiny, které jsou nejvíce postiženy projevy klimatické změny (především extrémními výkyvy počasí jako jsou záplavy nebo sucho), si tyto projevy skutečně spojují s poruchami klimatu a zda a jak tyto změny zažívají na vlastní kůži. Zde spatřuji unikátnost své práce- zkoumá projevy klimatické změny v Čechách, kde se o reálných dopadech poruchy klimatu mezi širší veřejností dlouho příliš nemluvilo, a kde toto téma rezonovalo téměř výlučně jen na akademické půdě. Ačkoli jsem nepředpokládala, že v tomto směru získám šokující data, nakonec se ukázalo, že i když si nikdo z aktérů nedával změny, které na vlastní kůži zažívá, přímo do souvislosti s klimatickou změnou, téměř všichni z nich je v nějaké míře pociťují. Díky jejich zkušenostem se tak můžeme přesvědčit o tom, že klimatická změna není fenoménem dalekých krajín, extrémních podmínek a křehkých ekosystémů, ale je to problém, který se bude čím dál tím víc dotýkat i nás.

Velice specifickou skupinou, o kterou jsem výzkum rozšířila, byla správa města Sušice. Přes počáteční nezdary, způsobené mým přehnaným a příliš konkrétním očekáváním, se mi nakonec podařilo objevit zajímavý ambivalentní vztah mezi lokálním a expertním věděním zástupců města. Důležitost lokálního vědění v institucích i rozhodovacích procesech jsem odhalila mimo jiné i díky konceptu *mētis* amerického antropologa Jamese C. Scotta. Zásluhou starosty města a jeho kolegů tak můžeme pozorovat, jak člověk dokáže pracovat současně s univerzálností i se zkušeností a zjišťovat, jak se někdy tyto dvě sféry dokáží perfektně doplnit a jindy si téměř odporovat. Klíčem úspěchu takových institucí je potom dokázat spojit expertní i lokální vědění tak, aby jejich fungování bylo co nejrozumnější v konkrétním kontextu.

Díky mé diplomové práci proplujeme mnohotvárností vztahů, které si člověk a řeka mohou vytvořit, ponoříme se do znalostí, které si lidé žijící ve styku s Otavou osvojili a uvidíme, jaká zjištění v kontextu klimatické změny vyplují na povrch.

1. Metoda – jak zkoumat řeku bez měřičů

„Zatímco klimatologové opakovaně zdůrazňují, že mezi povětrnostními jevy a podnebím existuje obrovský rozdíl, v běžném životě dlouhou dobu žádný takový rozdíl znát nebyl. Lidé, kteří žijí v prostředí, ve kterém v souvislosti se změnou klimatu dochází k (někdy dramatickým) změnám, si tyto změny s klimatickou krizí mohou, ale také nemusí spojovat. Právě proto je pohled těchto lidí pro sociální vědce nejdůležitější. Lidé totiž nežijí podle „průměrných hodnot“, ale řídí se vjemy, vzpomínkami, událostmi, svými obavami i zkušenostmi.“

(Living with Environmental Change, 2014, s. xiv)

1.1. Klimatická krize v sociální vědě – Sociovědní výzkum? K čemu?

V souvislosti s výzkumem klimatické změny a poruchy klimatu mnohé jako první napadnou přírodovědci, jejich hodnoty, měření, “tvrdá, nezvratná” data, která se dají sčítat, odečítat, průměrovat... Vědci z nich mohou odvozovat dlouhodobé prognózy místům tisíce kilometrů vzdáleným. Dělají to dlouho a dělají to dobře. Proč se tedy pokoušet o inovaci? Proč nabourávat stabilní zeď faktického vědění jinou disciplínou? Možná jsme při tom všem počítání, měření a předpovídání klimatu a změn na něco zapomněli – na člověka a jeho sociální, kulturní i historické podoby. Na člověka, který je hlavním důvodem těchto změn. Počítáme s ním jako s jednotkou, která se dá spočítat a zprůměrovat, ale už méně jako s tvorem, který má sociokulturní pozadí. A přitom právě následky našich činů, našeho rozhodování a v neposlední řadě našeho vnímání přírody formují svět kolem nás. Zapomněli jsme se zahrnout do výzkumu a zvážit náš pohled na věc. Můžeme přesně změřit, kolik lesa vykáčíme, kolik skleníkových plynů zbytečně vypustíme do ovzduší nebo kolik chemikálií vyteče z měst do řek a půdy, ale tato čísla nám neřeknou nic o *žité praxi*. Proč to všechno vlastně děláme? Vychází to ze zkušeností? Z naší historie? Nebo je v tom něco úplně jiného? A dochází nám, co tím způsobujeme? Jak změříme tohle? Člověk přeci není jen tvor tvořený masem a kostmi, kterého můžeme změřit jako biofyzikální jednotku. Je to také tvor plný různých emocí, je sociální a nepředvídatelný, je tvořený vlastním kontextem – sociálním, historickým, politickým, kulturním...

Od doby, kdy studuji sociální vědy, se potýkám s různými posměšky, nepochopením nebo opovržením: „Co z tebe bude? K čemu to je? V praktickém životě nepoužitelné!” Proč je tak těžké lidem vysvětlit, že výzkum sociálně-kulturně-politického

pozadí vlastního druhu je potřebný a že nám nestačí jen rozumět biofyzikálním procesům v našem těle? Na jedné přednášce to můj přednášející stručně shrnul do pár vět:

“My máme pokročilé technologie, máme výbornou lékařskou péči, dokážeme vypěstovat miliardy tun jídla... a přesto lidé umírají na běžné nemoci, hlad a my čelíme krizi. Proč? Neumíme se domluvit, nerozumíme si. A k tomu potřebujeme sociální vědy.” (RYNDA, 2019, paraf.)

Totéž tvrzení v bledě modrém se objevilo i v prestižním časopise *Nature* ve článku kolektivu autorů *Contribution of Anthropology to the Study of Climate Change* a podobně uvažuje i Krauss v kapitole *Anthropology in the Anthropocene* (RYNDA, 2019, paraf.; srovnej s BARNES, 2013, s.541-543 a KRAUSS, 2015, s. 59-60).

V praxi zkoumání klimatu z úhlu sociálních věd, konkrétně z pohledu antropologie představuje například Susan A. Crate ve svém poměrně přehledovém článku *Climate and Culture* (CRATE, 2011). Je čím dál tím jasnější, že změny, které se kolem nás dějí, nelze vyřešit pouhým biofyzikálním měřením a následnou interpretací výsledků. Zároveň se ale bez těchto „tvrdých dat“ neobejdeme. V ideálním případě bychom měli výsledky z obou táborů kombinovat. Vědy by spolu měly spolupracovat a efekt jejich výsledků by měl být kumulativní až synergický. O spojování přírodovědného a sociálně-vědního úhlu pohledu v rámci klimatické krize je například příspěvek Michelle Murphy o „*Chemical Regimes of Living*“ (MURPHY, 2008). Murphy ukazuje, jak je průmyslovou chemií, která vzniká v době industriálního antropocénu, měněn život na zemi už v samotných molekulárních základech. Tyto změny v chemických režimech života dává do souvislosti s klimatickou změnou, ale i s politickou ekonomikou a sociální nerovností. Jiný způsob, jak je možné kombinovat změřitelná data a sociálně vědní metody, přináší kontroverzní článek Jema Bendella, který na základě celé řady příkladů přírodovědných ukazatelů (zvyšování teploty, tání ledu, vysychání jezer...) vyvozuje dopady, které mají tyto informace (nikoli pouze skutečnost, kterou představují), na člověka: interpretativní popírání, transformativní dopad, drtivý dopad na psychiku atd. (BENDELL, 2018). Bendellův článek je ilustrativním příkladem toho, jak lze na klimatickou změnu upozornit spojením přírodní a sociální vědy. Tyto texty propojují zdánlivě opoziční tábory v jeden, který se doplňuje a vypomáhá si tam, kde je zrovna třeba. Sociální věda by neměla být protipólem té přírodní. Naopak, měly by obě stát na stejné lodi a jen ji vyvažovat.

Takže proč studovat na první pohled přírodovědný fenomén (např. klimatickou změnu) pomocí sociálních věd? Pokud je to stále nejasné, zkusme si představit následující situaci:

Ocitáme se ve městě, ležícím v klidném údolí, kterým protéká nevelká řeka. Město má svůj vodoprávní úřad, který mj. sleduje vývoj vodního toku. Tento úřad vykonává žena, která se před nedávnem přistěhovala z jiného města a její příchod připadl zrovna na jaro – období, kdy se každý rok řeka vyleje z koryta a zatopí břehy. Jednoho dne žena v práci s hrůzou zjistí, že řeka právě dosáhla druhého stupně povodňové aktivity a městu hrozí nebezpečí. Běží s touto zprávou za starostou a chce vzburcovat krizový štáb. Když mu vyloží situaci, starosta se usměje a odvede ji k oknu, odkud vidí na řeku.

„Milá paní,” řekne starosta, „jen se podívejte. Není důvod k obavám. Dokud hladina řeky nestoupne nad támhle ten veliký kámen, který vypadá jako koňská hlava, můžeme být úplně v klidu.” A když vidí, jak na něj žena nedůvěřivě hledí, ukáže na břeh a dodá: „Ta prolézačka na břehu je ukotvená tak pevně, že s ní ani pět chlapů nepohne, támhle hned u řeky bydlí Novákové a ti mají přesně vypočítané, že když se koňská hlava ponoří, začnou plnit pytle pískem, Skálům na druhém břehu naopak velká voda pravidelně zabahní políčko a děti u nás vědí, že jakmile voda dosáhne úrovně prolézačky, nesmějí se koupat. Chápete?”

Tento příběh dobře ukazuje, k čemu potřebujeme pohled žité zkušenosti. Bez tvrdých dat se v pozdní modernitě neobejdeme, ale ani data sama o sobě nestačí – někdy je dobré spolehnout se nejen na čísla, ale i na *zkušenosti*. A takový pohled nabízí antropologie, respektive antropologie prováděná pomocí etnografie. A právě etnografii jsem si zvolila jako metodu, pro výzkum řeky a změn, které na ní (ne)napáchala klimatická změna.

1.2. Etnografie jako metoda

„Výzva etnografie a většiny kvalitativních metod tkví v tom, dostat se blízko, ale zároveň si udržet odstup“. (ALVESSON, 2003, s. 190)

Ještě než se dostaneme k praktickým příkladům a diskusi, pojdme si v krátkosti představit etnografii jako metodu. V této kapitole nemám v úmyslu popisovat historii etnografie a představovat její zástupce, ale pokusím se zde shrnout, jak může vypadat etnografický výzkum v současnosti a od čeho se budu odrážet já.

Definice toho, co je etnografie se kosmeticky různí, ale jednoduše můžeme říct, že je to terénní výzkum, během kterého výzkumník delší dobu interaguje s aktéry i prostředím. Následně pak své interakce analyzuje a vytvoří výstup – nejčastěji text (ALVESSON, 2003, s. 172 nebo BOELLSTORFF et al., 2012).

Nejobvyklejší a řekněme i „korunní“ etnografickou metodou je zúčastněné

pozorování. Je to takové pozorování, které nám dovoluje zapojit se do každodenních aktivit zkoumané komunity, na vlastní kůži si vyzkoušet její pozici, poznat kontext a pozadí problému a *zažít* situace, které výzkumník přišel zkoumat. Zároveň tato metoda dovoluje vědci udržet si odstup a na jednání aktérů se dívat zpovzdálí. Umožňuje mu vykládat události na základě vědeckého kontextu, ale díky přímému zapojení i pochopit problematiku očima komunity nebo jedince. Pozorování i zapojení v antropologickém výzkumu může vypadat různě. Např. Disman rozděluje pozorování podle úrovně zapojení se nebo podle anonymity do čtyř skupin (DISMAN, 2002, s. 305):

- 1 Úplný pozorovatel – v této kategorii není pozorovatel nijak zapojen do aktivit skupiny, kterou zkoumá.
- 2 Pozorovatel jako participant – výzkumník je sice v interakci se členy skupiny, ale zároveň se netváří jako skutečný člen.
- 3 Participant jako pozorovatel – výzkumník se stává více či méně plnohodnotným členem skupiny, ale současně nezastírá, že je stále výzkumníkem.
- 4 Úplný participant – z výzkumníka se stává člen komunity a jeho pravá identita je všem skryta.

Každá z těchto variant má svá pozitiva, ale i nástrahy. Má role by se v rámci tohoto rozdělení dala pojmenovat jako „participant jako pozorovatel“. Stala jsem se plnohodnotným členem skupiny, kterou jsem v rámci výzkumu studovala: podílela jsem se na jejich každodenních aktivitách, mluvila s nimi o běžných věcech, které k jejich životům patří, vstupovala jsem do stejných interakcí s řekou jako oni, ale zároveň jsem přiznávala svoji roli výzkumníka. Jak Disman dodává, zúčastnění pozorování není pouhé pozorování a účast. Do této metody patří i rozhovory, analýza osobních dokumentů nebo sebereflexe výzkumníka (DISMAN, 2002, s. 308). Podobně o etnografických metodách mluví například Alvesson (ALVESSON, 2003). Oba autoři také shodně píšou o problému, který tato metoda může přinášet, a to především v případě, kdy výzkumník vystupuje podle Dismanovy typologie jako „participant jako pozorovatel“ – což je i můj případ. Tím problémem je tzv. „*go native*“, tedy ztotožnění se s komunitou do takové míry, abychom dosáhli co možná největšího porozumění a pochopení všech vztahů a interakcí, ale zároveň se později snažíme o objektivní analýzu (DISMAN, 2002, s. 306; ALVESSON, 2003, s. 172). Problémem s objektivitou se zabývají i autoři knihy *Ethnography and Virtual World*, i když ti na to jdou trochu jinou cestou, takovou, se kterou se ztotožňuji i já. Na rozdíl od Dismana nebo Alvessona se Boellstorff a spol. snaží ukázat, že subjektivita není nežádoucí, resp. není možné se jí zbavit, a to nejenom v etnografii. Nelze

předpokládat, že vědec (tedy *subjekt*) vyprodukuje zcela *objektivní* vědění. Každý člověk (i každý vědec) má nějakou minulost, nějaké vzdělání, které mu umožňuje zkoumat jeden aspekt, ale zároveň třeba znemožňuje vidět něco jiného, má motivaci, schopnosti i záliby, které vedly k tomu, že se bude věnovat věcem tak a ne jinak... Lidská objektivita tedy není možná (BOELLSTORFF et al., 2012, s. 41). To samozřejmě neznamená, že rezignujeme na vědu a začneme psát sci-fi. Naopak – díky uvědomění si vlastní subjektivity se můžeme skrze její reflexi dostat k objektivitě mnohem blíže, než když si budeme hrát na nestranné objekty. Tohle je cesta, kterou se budu snažit ubírat při výzkumu i psaní já. S vědomím toho, že jsem subjektivním člověkem se budu výzkumu věnovat v rámci jasných vědeckých metod.

Zásadním nástrojem pro etnografický výzkum je i terénní deník – výzkumníkovy záznamy, které vytváří v průběhu výzkumu. Zpravidla je nejlepší psát si poznámky současně s výzkumem každý den. Do deníku se zaznamenává vše – nejenom faktické informace, které se přímo týkají zkoumaného tématu, ale i výzkumníkovy postřehy, nálady, neúspěchy atd. Nezřídka najdeme v terénních denících detailní popisy prostředí, lidí i věcí, které jsou důležité jednak pro opětovné navození atmosféry, když se vědec snaží zpětně poznámky analyzovat, ale i pro případy, kdy nám odstup dovolí vidět nové skutečnosti, které nám třeba kvůli bezprostřednímu prožitku zůstaly skryty (EMERSON, FRETZ, SHAW, 2011 i ALVESSON, 2003, s. 177). Já jsem během výzkumu kombinovala ruční psaní do deníku, heslovité poznámky do telefonu v případech, kdy nebylo vhodné vytahovat sešit a dost často jsem se uchylovala i k nahrávání sebe sama (nikoli samotných aktérů) na telefon. K tomu docházelo především v případech, kdy jsem potřebovala v rychlosti zachytit doslovnou myšlenku nebo obsáhlejší rozhovor, pro který byl důležitý například výběr slov nebo intonace. V takových případech jsem snadno mohla události doplňovat i o své bezprostřední dojmy a postřehy a později při přepisování nad situací zamyslet znovu a jinak. Telefon mi byl ve výzkumu největším pomocníkem a když jsem později materiály přepisovala do počítače, velice jsem ocenila právě možnost poslechnout si vyznění rozhovorů, intonace, volbu slov nebo třeba atmosféry, které se z nahrávek daly rozeznat, byť byly mnou reprodukovány. Kromě zúčastněného pozorování jsem několikrát přistoupila i k polostrukturovanému rozhovoru, který jsem po souhlasu s aktéry nahrávala. Této metodě jsem se ovšem snažila vyhýbat, protože jsem nechtěla během výzkumu nikoho ovlivňovat ani směřovat k tomu, aby mluvil o věcech, které by se mi „hodily do diplomky“.

Závěrem bych ještě ráda řekla, že etnografický výzkum rozhodně není pro každého. Jedna z často zmiňovaných nevýhod je časová náročnost. A nemluvíme tu jen o čase ve smyslu dlouho trvajícího výzkumu (v mém případě trval výzkum necelých 6 měsíců, což je spodní hranice dostačující pro diplomovou práci, nicméně v naprosté většině případů trvají etnografické výzkumy v řádech několika let), ale i o čase kdy máte dělat výzkum, ovšem ve skutečnosti vlastně zdánlivě „neděláte nic“. Alvesson to pěkně shrnuje větou: „*The method of ‘hanging around’ involves a lot of dead time.*“ (ALVESSON, 2003, s. 172). Mně osobně tohle *hanging around* dělalo zprvu velké problémy, jelikož jsem měla v jednom kuse pocit, že musím „dělat tu vědu“ a místo toho jsem ležela na trávě u zahrádek a pila limonádu s důchodci. Nakonec jsem ale tuhle představu překonala a především jsem – díky svému trpělivému vedoucímu – zjistila, že stejně jako mrtvé stromy v lese nejsou mrtvé, ani „mrtvý“ čas v etnografickém výzkumu není ve skutečnosti mrtvý. Dovoluje nám zakusit každodennost a zabrat mnohem větší kontext, než dokáže třeba člověk, který přijede v době povodně, zaznamená „senzaci“ kdy se během tří dnů odehrají zásadní události a zase odjede. Člověk musí být trpělivý, mít vůli a nevzdat to, i když to třeba občas vypadá beznadějně.

1.3. Etnografie vody a řeky

„Pokud máme přenechat odkaz krásy a života dalším generacím, musíme začít přemýšlet jako řeka.“ (BROWER, 2000)

Ať se může spojení slov „etnografický výzkum řeky“ zdát na první pohled neobvyklé, ve světě nejsou takové studie ničím ojedinělé. Řeka byla odjakživa ve středu zájmu téměř všech společností. Lidé se na jejích březích usazovali a zakládali osady, řeky mohly vytvářet přírodní hranice nebo překážky a byly pro mnohé zdrojem obživy. Z perspektivy „čím je řeka užitečná pro člověka,“ bychom mohli vést různé výzkumy. Takovým je třeba Wittfogelova teze o hydraulické civilizaci, podle které je základem civilizace zvládnutí a zregulování vodního systému daného regionu. Wittfogel tak vysvětloval např. autoritářskou povahu orientálních zemí (WITTFOGEL, 1956). Podobně politicko-ekologicky laděný je příspěvek Clifforda Geertze *Wet and Dry*, ve kterém srovnává dvě přírodními podmínkami odlišné země a způsob, jakým si snaží podmanit vodu, a zároveň porovnává jejich společenský systém a kulturu, který se podle Geertze od hospodaření s vodou odvíjí (GEERTZ, 1972). Řeka, nebo voda obecně je v těchto případech brána jako ekonomický zdroj, jako něco, co dokáže formovat celou společnost (zde je potřeba říci, že Geertz i Wittfogel až příliš spoléhali na determinismus, kromě toho by jim dnes už takové zobecňování zřejmě vysloužilo mnohem více kritiky,

než tehdy). Voda jako zdroj se s tím, jak se začíná projevovat klimatická změna, stává stále vzácnější, a dokonce se začíná o vodě mluvit jako o neobnovitelném zdroji (EDMUNDS, 2003 nebo SON; HEJAZI, 2016).

Ovšem voda není pouze zdroj, který se hodí do ekonomických tabulek a politických programů. Voda je i sociální jednotka, která protéká nejenom politickou a ekonomickou sférou života, ale také tou náboženskou, kulturní a společenskou (WAGNER, JACKA, 2018, s. 3-4). V podobném duchu píše Benjamin Orlove a Steven C. Caton článek *Water Sustainability: Anthropological Approaches and Prospects*. V něm představují vodu jako zdroj, ale zároveň i substanci, která propojuje všechny oblasti lidského života. Autoři používají k pojmenování těchto schopností, které podle nich voda má, slova *connectivity* a *materiality* (ORLOVE, CATON, 2010). Zatímco materiálnost vody si snadno představíme právě ve spojení se zdroji, měřením, daty atd., tak schopnost propojovat můžeme chápat vícero způsoby. Můžeme v ní vidět vodu jako elementární prvek, který propojuje veškeré aspekty lidského života (voda v lidském těle, pitná voda, voda jako živobytí, voda jako podmínka pěstování atd.) nebo se můžeme, pokud na to půjdeme více sociálně, na vodu dívat jako na spojnicu různých lidí v zájmových skupinách (vodáci, rybáři, plavci, potápěči atd.), anebo může dokonce znamenat spojení *proti* ní samotné (v případě přírodních katastrof jako jsou záplavy). Jak autoři článku vysvětlují, v jejich pojetí *connectivity* znamená především schopnost definovat skupiny a komunity, které sdílejí podobné vztahy k vodě (ORLOVE, CATON, 2010, s. 404).

Takové pojetí vody už se nespokojí se zpeněžitelnou hodnotou vody, nebo s politickými strategiemi, zde už mluvíme o lidských právech, zdraví, sebe rozvíjení, socializaci, a to už daleko přesahuje Geertzovy zavlažovací systémy a Wittfoglovy politické režimy. To však neznamená, že můžeme jednoduše oddělit jednu rovinu od druhé; aniž bychom to nějak zásadně vnímali, pijeme doma vodu z kohoutku a zároveň čteme o nové čističce odpadních vod za městem. Jdeme se v horkém letním dni vykoupat k řece, aniž bychom příliš přemýšleli o roli řeky v našem životě a při tom diskutujeme nad revitalizací vodního toku v přírodním parku. Nemůžeme zkoumat pouze jednu rovinu, aniž bychom připouštěli vliv té druhé. Orlove s Catonem vytvořili pět hlavních témat, kterých se voda zásadním způsobem dotýká (oni k tomu používají pojem *waterworlds*¹, který do sebe vtahuje veškeré významy i spojení, které může voda ve společnosti mít a vztahy, které může utvářet) a mezi které patří jak voda jako zdroj

¹ „The totality of connections (see connectivity) that water may have in a given society“ (ORLOVE, CATON, 2010, s. 403)

a lidské právo na ni, organizace a pravidla pro její distribuci nebo politický diskurs a konflikt, tak i voda v domorodém vědění (ORLOVE, CATON, 2010).

Antropolog Tim Ingold o těchto rovinách mluví jako o realitách: *reality for a reality of*. Pohled na životní prostředí skrze organismy, které ho žijí a pohled vědců, kteří ho zkoumají. Ovšem sám Ingold připouštěl, že člověk přepíná mezi těmito realitami, a to dokonce nevědomky (např. INGOLD, 1974 a 1996). Aniž bychom přemýšleli například nad zápisem vody v chemickém vzorci, napijeme se ze skleničky. Ale zároveň někteří z nás dokážou vypočítat únosnou míru znečištění řeky. Proplouváme mezi vědeckou a praktickou realitou, aniž bychom si to uvědomovali. Stejně jako přemýšlíme v politické i kulturní rovině, ekonomické i sociální.

Tohle je dobré si uvědomit v jakémkoli výzkumu, zvláště pak v etnografickém. Nelze zkoumat vztah lidí k vodě, aniž bychom nevěděli nic o jejich sociopolitickém pozadí (jiný vztah k vodě bude mít hydrolog z Maroka a úplně odlišný pasáček ovcí na Faerských ostrovech, jinak bude Gangu vnímat Ind a jinak Čech, různý názor na šetření vodou bude mít ekolog z USA a jinak to uvidí farmář na severovýchodě Chile...). Vždy se snažíme zachytit i *kontext a situovanost*.

Stačí takový krátký souhrn a dokážeme si udělat představu o tom, jak velký rozptyl může mít výzkum vody a jak velké diverzity může nabýt. Nutno si ale připomenout, že pojem „voda“ je velice obecný. I kdybychom vycházeli jen z příkladů uvedených výše, napočítáme hned několik významů, kterých voda může nabýt, nemluvě o desítkách možných kontextů. V rámci jednotlivých věd ji můžeme různě dělit, pojmenovávat i studovat. Já se proto na následujících řádcích pokusím více rozvést, jaké vodě se budu ve své práci věnovat já.

Začnu trochu netradičně – opačným příkladem. Odrazovým můstkem mi bude výzkum soužití usedlíků s řekou Solo, který provedli Anggraeni, Dwiari a Santosa a jehož závěry později zveřejnili v článku *Climate change, floods and homes*. Indonéska řeka Solo je známá pravidelnými záplavami, které se kvůli působení klimatické změny stávají čím dál extrémnějšími, přesto jsou lidé, kteří každoročně čelí riziku vyplavení, zničení majetku nebo dokonce ohrožení na životě, protože se nechtějí od břehů řeky Solo vystěhovat do bezpečných oblastí. Předmět zkoumání je v tomto případě nasnadě – proč? Jaké mají tito lidé důvody riskovat majetek i životy? Nebylo by jim jinde lépe? Autoři hledají odpovědi v dotazování, nejedná se tedy přímo o etnografický výzkum, přesto považují za užitečné zde jejich práci zmínit především kvůli jejich závěrům. Všichni tři sociologové postupovali v řešení problému systematicky – rozdělili si skupiny lidí podle úrovně zranitelnosti a stanovili určující prvky, které mají na tuto zranitelnost vliv.

Analýzou rozhovorů zjistili, že pro lidi z oblasti Solo River je zásadní to, čemu autoři říkají *network* – síť mezilidských vztahů. Komunita je pro tyto obyvatele klíčová, pomáhá jim zvyšovat odolnost proti katastrofám, dává jim sílu a vědomí, že na to nejsou sami. Zároveň jsou to právě vztahy, které jim zabraňují nebezpečná místa opustit. Vztahy s lidmi, ale i vztahy k půdě, kterou si po generace předávají. Často jim záleží více na kusu země, zděděné po předcích než na tom, v jakém stavu jsou jejich domovy nebo oni sami. (ANGGRAENI, DWIARI, SANTOSA, 2015). Zajímavé je, že vztahy k řece tu explicitně zmíněné nikde nenajdeme, přesto jsou pojivem celé jejich práce. Řeka je ovšem v jejich vyznění vnímána jako něco negativního, něco, čemu se lidé musí podřídít výměnou za možnost žít na půdě svých předků. Pokud by podobný výzkum dělal etnograf, který se nespolehne jen na to, co mu lidé prozradí v cíleném dotazníku, možná by zjistil, že vztah k řece a k povodním může být úplně stejně silný jako vztah k půdě, a to i v souvislosti s předky.

Jelikož jsem také studovala oblast, která čelí častým záplavám, ačkoli zdaleka ne tak nebezpečným jako v případě Solo River, všimla jsem si, že lidé nezdírká kdy ve vyprávění o povodních zmiňují své předky. Obzvláště dobře si vzpomínám na rozhovor, který jsem vedla se starousedlicí Květou. Květa nyní bydlí v domě, který řeka během povodně v roce 1993 rozpúlila a část z něj odnesla. Květa v tam sice v té době nežila, ale vzpomíná, co všechno katastrofa znamenala pro její rodinu. O události mluvila jako o tragédii, která je všechny poznamenala. Nejenom proto, že jim na nějakou dobu vzala domov, ale i proto, že – jak sama říká – se přestali doma cítit bezpečně.

Tereza: „Ale nakonec tu stejně žijete.“

Květa: „Nojo, tatínek to opravil. Před dům se dala zátarasu a díky bohu vydržela. Když přišla velká voda v roce 2002, tak jsme trnuli. To už jsem tu bydlela taky. Ale naštěstí dům vydržel, jako by nad náma táta držel ochrannou ruku. Nebo prostě ta jeho pečlivá práce přinesla ovoce.“

Tereza: „Takže se nebojíte, když stoupne voda? S takovou zkušeností...“

Květa: „Už dávno ne. Jednak bych se musela bát každý rok a jednak – bylas na balkoně?“

Nebyla, tak mě tam Květa zavedla. Musela jsem přiznat, že výhled z balkonu má moc hezký. Přímo na řeku a luh v pozadí. Květa tam stála a dmula se pýchou, ukazovala mi stopy, které různé záplavy zanechaly na zahradě: „Tamhleto šmouha je nejnovější, z roku 2013, ale to byl slabej odvar. To sem skoro ani nepostřehla“ směje se., Mluvila o tom, jakou část řeky vidí, když se jde na balkon nasnídat a že když je Slunce v určité

poloze, hází voda z řeky na stěny jejího obýváku malé třpytivé odlesky. Když jsem odcházela, ještě mi ukázala, kde se dům během té nešťastné události odlomil a jak pěkně to její otec spravil. Nebylo těžké pochopit, že Květa by se z domečku neodstěhovala, ani kdyby byl zaplavený každý rok. Řeka ji totiž přinášela nejenom jedinečnou atmosféru, ale také spojení s rodiči, kteří tu žili stejně jako ona, užívali si stejných výhledů a potýkali se se stejnými problémy.

Terénní deník, 18. červenec 2020

Z tohoto úryvku vyplývá, že i nebezpečí nebo tragédie je jednoduše něco, co nás s předchozími generacemi může spojit stejně silně, jako domovská půda. To mi trochu u studie o řece Solo chybí – autoři kladou velkou důležitost na vztahy v komunitě a vztahy k předkům skrze půdu, ale přehlíží spojení s řekou, se kterou se celé generace musely potýkat úplně stejně, jako ta dnešní. Příklad výzkumu řeky Solo ukazuje, že nevhodně zvolená metoda může snadno zadržet zásadní skutečnosti.

Takže proč je důležité, dělat právě etnografický výzkum klimatické změny? Teoreticky jsme si na tuto otázku odpověděli už dřív, prakticky na ni odpovídá třeba můj komentář k výzkumu Solo River, anebo M. G. Rivera-ferre ve velice současném článku z letošního roku *Traditional agricultural knowledge in land management* v časopise *Climate and Development*. Rivera-ferre s kolegy provedla výzkum ve čtyřech státech jižní Asie, aby zjistila, jaký je v zemích, které čím dál tím víc ohrožují a ovlivňují poruchy klimatu, potenciál zkušeností a znalostí místních lidí ke zmírnění dopadů klimatické krize. S ohledem na povahu přírodních, geopolitických i demografických podmínek můžeme konstatovat, že všechny země, které si autoři zvolili jsou v kontextu klimatické změny křehké a ohrožené – přelidnění, potravinová nejistota, nedostatek nezávadných vodních zdrojů atp. Co tedy s tím? Rivera-ferre ukazuje na potenciál místního vědění, založeného na zkušenostech i životě přímo v těchto podmínkách. Přináší argumenty, proč jsou strategie vycházející z lokálního vědění vhodné pro zmírňování degradace půdy a pro lepší přizpůsobení se novým podmínkám (například jak vytváření teras nebo používání stromů jako ukazatele eroze, může vést k ochraně půdy, monitorování a kontrole eroze). Abychom se dotkli i tématu vody, autorka píše třeba o kanálech podél polí, o valech a ochranných zdech jako ochraně před povodněmi, které mají zároveň zabránovat znehodnocování a odplavování půdy a současně pomáhat udržování vody v půdě (RIVERA-FEERE, 2021). Rivera-ferre v podstatě přichází s podobnými závěry jako James C. Scott. Tento americký antropolog a politolog věnoval celá léta zkoumání toho, jak globální/moderní vědění potlačuje to lokální. Ve své nejznámější knize *Seeing like a State* se zabývá tím, proč selhaly modernizační snahy státu zlepšit životní úroveň

člověka (SCOTT, 1998). Scott přichází s myšlenkou, že na různých úrovních samosprávy se mnohem více, než přejímání globálních procesů a institucí, vyplatí vsadit na to, čemu já říkám lokální vědění a co Scott rozvádí v pojmu *mētis* – tedy znalosti, které pochází z praktických zkušeností (SCOTT, 1998, s. 6-7). Tyto znalosti lidé získávají díky neustálé interakci se svým prostředím. *Mētis* jim přináší vědomosti, které jim pomohou přizpůsobit se situaci a zároveň porozumět tomu, co se kolem nich děje (SCOTT, 1998, s. 313). *Mētis* v nějaké podobě musíme podle Scotta ovládat všichni – například pro jízdu na kole nestačí přečíst si univerzální příručku o ježdění na kole, ale musíme na kolo sednout a začít si budovat zkušenosti. Kromě toho – a to je důležité – musíme znát podmínky, které pro jízdu máme a pochopit, jak se v těchto podmínkách bude kolo chovat. Protože když pojedeme v dešti po rozblácené cestě, bude se kolo chovat jinak než na suché asfaltce. Dokázat poznat, kdy a jak použít vědomosti v konkrétní situaci, to je podstatou *mētis* (SCOTT, 1998, s. 316). Použití lokálních znalostí je navíc v mnoha situacích efektivnější – pokud přijde povodeň, nebudeme číst příručky o tom, jak se chovat a co dělat, ale začneme plnit pytle s pískem, vyklidíme místa, o kterých víme, že budou ohrožena, zajistíme si únikovou cestu, zkrátka využijeme zkušeností a minimalizujeme dopady záplav. Scott volá po tom, aby se obecná pravidla lokálně překládala (SCOTT, 1998, s. 318). Je podle něj důležité, aby se obecná pravidla těmi lokálními zcela nenahradila, ale aby byla upravena podle potřeby konkrétní situace a konkrétního prostředí. Pokud budeme ve městě, které je na záplavy zvyklé a perfektně připravené, svolávat krizový štáb pokaždé, když nám měřiče ukáží druhý stupeň povodňové aktivity, budeme za chvíli pro smích. Naopak pokud přijde velká voda do města, které se se záplavami potýká jednou za sto let a krizový štáb nesvoláme už při prvním povodňovém stupni, můžeme toho později velice litovat, protože řeka se rozvodní během hodiny a nám nezbyde na žádné přípravy čas (viz kapitola Návrat na místo činu a případ bleskových záplav v Německu).

Ačkoli z výše uvedeného může vypadat Scottův koncept lokálního vědění jako řešení všech problémů, ani použití *mētis* není samozřejmě tak jednoduché. Staré, lokální vědění dost často zaniká, protože ho lidé už nepotřebují – kdo používá křesadlo, když má zápalky, kdo by dobrovolně pral na valše, když má pračku, kdo potřebuje vědět, jak vyvrhnout a stáhnout jelena, když si maso koupí v obchodě? (SCOTT, 1998, s. 335) Nejsou to pouze jednotlivé vědomosti, o které přicházíme. Podle Scotta mizením *mētis* zanikají i místní světy, které jsou postavené na vztazích mezi lidmi, ale i na propojení s jejich okolím (SCOTT, 1998, např. s 144 a 214). Zabránit této ztrátě lze například vybalancováním lokálního a obecného vědění. Scott tak představuje zajímavý koncept,

kterému říká *mētis friendly institution*. Koncept stojí na předpokladu, že všechny unifikované přístupy ke světu kolem nás ničí nejenom vztahy lidí k prostředí, ale i samotnou přírodu. Je tak potřeba najít příklady, kdy instituce vztahy nepotírá, ale naopak využívá *mētis*; diverzifikované instituce, které sice nemusí být z krátkodobého hlediska tolik efektivní, ale budou mnohem více stabilní, soběstačné a méně zranitelné. Hlavní výzva tohoto přístupu spočívá ve schopnosti rozpoznat, které věci by měly být zakonzervované a přístup k nim by se neměl měnit a zároveň je odlišit od těch, které musí být pružné, schopné rychle reagovat a být založené na vlastních zkušenostech (SCOTT, 1998, s. 352-353). Stejně jako Rivera-ferre si i Scott uvědomuje, že vědomosti, zkušenosti a schopnosti, které má domorodé obyvatelstvo, lze jen těžko nahradit něčím, co by mělo být univerzální pro všechna prostředí. Věří, že jsou to právě žité zkušenosti, které lidem pomáhají adaptovat se na prostředí a žít v něm. Takové *know-how* ovšem nenacházíme pouze u lidí, kteří obývají křehké ekosystémy, jak by mohlo z mnohých výzkumů vyznívat. Svému prostředí se lidé musí přizpůsobovat na celém světě a pokud budeme dobře hledat, zjistíme, že ani u nás lidé ještě úplně o *mētis* nepřišli, a že dokáží žít se svým prostředím, ve kterém se musí tvářit v tvář potýkat se změnami, které jim klimatická krize přináší. Během svého výzkumu v zahrádkářské kolonii jsem objevila mnoho takových prvků, kterými se zahrádkáři adaptovali na měnící se podmínky – především na jeden z výrazných projevů klimatické krize: sucho – a snažili se zmírnit jejich dopad.

Jana schraňuje každou nádobu, která by se mohla hodit k zadržování vody. Když pomáhám se zalíváním, kontroluje mě, jestli při přelívání vody z kýblů do kopáčů nevytlívám vodu (a když jo, dostávám vynadáno). Zatím je sice vody dost, ale loňské léto je naučilo. Bylo takové sucho, že nebyla voda ani v jednom sudu. „My jsme nevěřili, že k tomu vůbec může dojít, že by ta voda nebyla ani v sudu. Vždycky, když jsme si mysleli, že už se dostáváme ke dnu, zapršelo. Loni jsme od půlky léta neměli v sudech nic.“

Jarka tehdy musela vodu na zahrádku nosit po kýblech z řeky. Ta je sice blízko, ale s těžkými kýbly s vodou a s příkrým kopcem cestou zpátky se z toho stala dost nepříjemná činnost, zvláště pro důchodce.

„Ted’ s Oldou přemýšlíme, jestli nekoupíme další sud, dokud prší...“ Jarky manžel ale vrtí hlavou. Podle něj jsou její obavy přehnané.

Terénní deník, 29. červen 2020

Když obcházím chatu, všímám si zvláštního systému hadic, které vedou z jednoho sudu přes celou kůlnu až do velké nádrže na vodu. Ptám se Oldřicha, co to je.

Oldřich: „To je čerpadlo.“

Tereza: „Na vodu?“

Oldřich: „Jo. To víš, babka furt brečí, že když jsou teď sudy plný a zaprší, voda z nich vyteče. Tak jsem vyrobil čerpadlo, aby se dala přečerpat do nádrže.“

Terénní deník, 2. červenec 2020

To je jen střípek toho, co vymyslí dva důchodci, aby si zajistili zásoby vody po celé léto. I na jiných zahrádkách takové prvky najdeme. Ať už to jsou různé trubky a hadičky, které mají svést vodu z velkých ploch do zásobníků, nebo naopak pečlivě rozplánované pěstování takových plodin, které jsou schopné vydržet delší dobu bez vody. Boj se suchem se tu bere velmi vážně.

Jak velký vliv má na adaptační strategie zahrádkářů lokální vědění a kolik tváří řeka může pro různé aktéry mít, si ukážeme v následujících kapitolách. Dříve než k tomu přistoupíme, bych ráda zmínila poslední věc a vrátila se tak na začátek této kapitoly: pochopitelně bychom našli i lidi, kteří žijí u řeky, ale řekou nežijí (nebo obecně – kteří sice žijí v nějakém prostředí, ale nežijí jím). Modernita velkou část z nás do jisté míry vytrhla z lokálního prostředí, kterému bychom se mohli přizpůsobit a obalila nás vztahy a výdobytky nové doby. Nemusíme se spoléhat na pravidelné záplavy, které nechají naše pole pokrytá úrodným humusem ani na čisté studánky, ze kterých můžeme brát pitnou vodu. Máme jídlo ze supermarketů a vodovodní kohoutky. Scott o tom mluví jako o důsledku modernizace a ničení praktických zkušeností. Podle Scotta nás neustále zjednodušování a vytrhávání z vazeb a kontextu ve jménu systému a modernity o *mētis* připravuje. Proto si často ani nevšimneme, jestli nám blízká řeka poskytuje nějakou službu, nebo jestli se vyplatí mít park deset minut chůze od domu, když do toho většího dojedete za pět minut autem. Anebo možná ne, možná ještě není naše vnímání tolik otupělé a možná pořád dokážeme ocenit výhody, které soužití s přírodou přináší, možná jsme si *mētis* ještě modernitou úplně vzít nenechali...

Já jsem se v tomto duchu pustila do zajímavého výzkumu, kvůli kterému jsem nemusela odjíždět do vzdálených krajín ani zkoumat křehké vztahy mezi řekou a člověkem. Naopak jsem zkusila zjistit, jestli i v mírném pásu moderní evropské

společnosti, málo ohrožené přírodními katastrofami a málo odkázané na vlastní životní prostředí, objevím nějaké vztahy k řece, přizpůsobování se prostředí nebo uvědomění si vlastního okolí a jeho nástrah či benefitů.

2. Volba terénu a informátorů

2.1. Vstup a pobyt v terénu

Pod slovním spojením „vstup do terénu“ si představím výzkumníka, který se ocitá v cizím prostředí, aby zkoumal něco, co je pro něj nové. V mém případě to tak úplně nebylo. Cesta do terénu pro mě nebyla ani dlouhá, ani trnitá, to ale neznamená, že jsem nenarazila na celou řadu překážek. Jak mé pronikání do terénu vypadalo, se pokusím objasnit v následujících odstavcích.

Nejprve uvedu, jak jsem svůj výzkum postavila: studovala jsem interakce lidí a řeky Otavy v Sušici. Tuto konkrétní řeku jsem si zvolila z několika důvodů. K tomu nejdůležitějšímu se záhy dostanu, nicméně Otava se v Sušici pravidelně vylévá z koryta a způsobuje tak větší či menší záplavy. Zároveň je ale Sušice stejně jako mnoho dalších míst v republice postižena suchem, které se projevuje různě – menším průtokem řeky, nedostatkem vláhy v půdě, nízkým počtem srážek v létě, erozí půdy atp. Jedním z cílů mé práce tedy bylo zjistit, jak se s těmito výkyvy potýkají lidé, kteří řekou žijí. Záměrně nepíši „u řeky žijí“, protože tyto významy nelze zaměňovat, jak jsem ostatně během výzkumu zjistila. Na totéž přišel i Franz Krause během ročního výzkumu ve Finsku. Krause ve své výsledné doktorandské práci dokonce používá pojmy jako *home river* nebo *river dweller*, které mají podtrhnout rozdíl, mezi člověkem, který žije u řeky a tím, který řekou žije (KRAUSE, 2010, s. iii). Krauseho přístup k výzkumu řeky je mi v mnohém blízký: snaží se zkoumat užitečnost řeky (jako je transport dřeva nebo vodní elektrárny) pro lidi, kteří jsou s ní spojení, zároveň ale připouští, že význam řeky dalece přesahuje tyto politicko-ekonomické důvody. Je tu samotná historie řeky, různé skupiny „říčních obyvatel“, kteří mají nejenom odlišná jména pro řeku, ale jejich názory se různí i v představách o jejím duchu, hospodářství a o životě u řeky. Tito lidé mezi sebou mají diverzní vztahy a pro každého může řeka znamenat něco trochu jiného. Krause také zmiňuje *flows, frictions and rhythms in life on the river* (KRAUSE, 2010, s. 279), když píše o tom, zda lidé žijící řekou skutečně myslí jako řeka. Dochází k závěru, že právě tyto toky, třecí plochy a rytmy řeky a jejich obyvatel jsou důkazem, že „dwelleři“ myslí jako řeka. Svůj život si zvykli přirozeně napojovat na říční rytmy, přizpůsobují se tokům řeky, lidem, materiálům i vědění, které vychází z jejich zkušeností. První a poslední věta Krausovy práce jednak ukazuje jeho smysl pro detail, ale zároveň nám poskytuje rychlou (byť obsahově nic neříkající) odpověď, na jeho původní otázku: „*Do people who live with a river also think like a river?*“ – „*Living with this watercourse, consequently, requires “thinking like a river”*“ (KRAUSE, 2010, s. iii. a s. 281).

Stejně dvě věty by mohly uvádět i uzavírat můj výzkum. I já jsem zkoumala „říční obyvatele“ v Sušici – tedy takové lidi, kteří alespoň v některých ohledech žijí řekou. Na rozdíl od Krauseho jsem se ale soustředila i na rozdílné vztahy k řece. Krause na to šel poněkud obecně – lidé, kteří žijí u řeky zároveň žijí řekou. Mě zajímá, co pro jednotlivé aktéry takové žití řekou vlastně znamená. Vycházím z předpokladu, že pokud někdo řekněme žije u řeky, bude to jeho život určitě nějakým způsobem ovlivňovat, ale způsob, jakým ho ovlivní už se liší. Jinak bude řeku u domu vnímat někdo, kdo se domů vrací jen přespat a úplně jinak ten, kdo tráví na zahradě kolem celé dny, jiný pohled na řeku bude mít vodohospodář a jinak ji bude chápat otužilce atp. Na tyto rozdíly se chci ve své práci více zaměřit. K těmto účelům jsem si vybrala a zaměřila se na tři skupiny, které by mi mohly přinést zajímavý vhled do tématu. Původně jsem přemýšlela nad čtyřmi – usedlíci, zahrádkáři, správa města a zemědělci. Po zralé úvaze jsem počet skupin snížila na tři, rozhodla jsem se, že zemědělci jednak úplně nezapadají do mého konceptu a zároveň v místech výzkumu nejsou žádní takoví, kteří by opravdu žili či hospodařili v blízkosti řeky tak, aby je nějak významně ovlivňovala. Nakonec mi tedy zbyly skupiny tři: usedlíci, zahrádkáři a správa města. Podrobněji jednotlivé skupiny rozvedu v následujících kapitolách, ale teď zpět k hlavnímu předmětu této kapitoly – jak je to s tím terénem? Proč zrovna Otava?

Výzkum řeky Otavy jsem dělala ve svém rodišti – v Sušici. Dvacet let jsem tam žila a stále se tam minimálně dvakrát do měsíce vracím. Svůj terén jsem tedy znala velice dobře tím spíš, že jsem i většinu aktérů znala osobně. Upřímně řečeno, pokud by tu práci psal někdo jiný, s velkou pravděpodobností by zkoumal i mě. Jsem totiž typický usedlík s velkým vztahem k řece.

Z toho jasně vyplývá i moje startovní pozice: „gatekeepři“ byli moji známí či dokonce rodinní příslušníci. Tato skutečnost mi přinesla jisté výhody, ale zároveň i handicap. Skrze síť blízkých kontaktů jsem se snadno dostala k lidem, kteří by mě k sobě jinak možná ani nepustili, nebo o kterých bych vůbec nevěděla. Zároveň jsem díky dlouhodobým vztahům s některými aktéry mohla odkrývat skutečnosti, které by s největší pravděpodobností jinak zůstaly skryté a mohla jsem je tak dostat do úplně jiného kontextu. Tato schopnost se mi hodila především během výzkumu u představitelů správy města. Shodou náhod je můj otec starostou města, takže on byl můj hlavní gatekeeper v této oblasti. Problém byl, že se mi v této skupině zprvu nedařilo tak, jak jsem doufala. Ne snad, že by byla řeka z politického hlediska v Sušici kritickým tématem, ale v průběhu těch konkrétních šesti měsíců, během kterých jsem výzkum vedla, se Otava

nevybila z koryta natolik, aby donutila vedení města svolat krizový štáb, na který jsem se doufala dostat. Když už jsem myslela, že i tuto skupinu budu muset bez úspěchu nechat být, dostali jsme se s otcem do zajímavého rozhovoru, který vyplynul z historek z dětství a který mě přivedl na myšlenku, jak část výzkumu správy města posunout do trochu jiného kontextu (k tomu, jak jsem svůj výzkum správy města vedla, se dostanu později).

Znát aktéry mého výzkumu dlouho a dobře bylo tedy bezesporu velmi výhodné. Na druhou stranu velkou výzvou pro mě v tomto bodě bylo neustálé reflektování této skutečnosti. Musela jsem se naučit „odsamožřejmit“ si téměř vše, v čem sem od malička vyrůstala a na věci se dívat co možná nejvíce cizíma očima. Zároveň si ale nehrát na úplného cizince a svou výchozí pozici ve výzkumu přiznat.

Nebudu si hrát na to, že je takový přístup ojedinělý a výjimečný. Ostatně je to už skoro 50 let od toho, co Nader přišla se „study up“ revolucí (NADER, 1972). Zároveň ale průzkum „vlastního druhu“ není nic neobvyklého ani v současné antropologii. Sobě podobné zkoumal částečně například Kuřík (KUŘÍK, 2013) nebo Sherry Ortner, která na studiu svých spolužáků ze střední, jejich vzpomínek na sousedství a na školu založila celý výzkum, který pak publikovala pod názvem *New Jersey Dreaming: Capital, Culture, and the Class of '58* (ORTNER, 2003). Z metodologického hlediska se podobnému tématu věnoval například Mats Alvesson v článku *Methodology for Close up Studies*, kde podrobněji popisuje výhody, nevýhody a nástrahy tzv. *self-ethnography* (ALVESSON, 2003). Jeho metoda je ovšem mnohem více zaměřená na zkoumání sebe sama, což já dělat nechci. Budu se snažit o vlastní reflexi, ale zkoumat budu usedlíky, zahrádkáře a zástupce městské správy.

Po pečlivém zvážení pro a proti jsem se nakonec opravdu rozhodla udělat výzkum v místech, která jsou pro mě nejenom známá, ale která jsou mi doslova domovem a studovat vztahy lidí, které důvěrně znám.

2.2. Sušice – víc než brána Šumavy

Z Plzně na jih, téměř k hranicím Jihočeského kraje směrem k největšímu národnímu parku v republice do míst, kudy protéká šumavská řeka Otava. I takhle by se dalo dojet do města, které jsem si zvolila pro výzkum – do města Sušice. Sušice je nevelké město o zhruba 11 tisících obyvatelích, které leží kousek od národního parku Šumava. Tato skutečnost mu vysloužila přívlastek „Brána Šumavy“ a často se opravdu stává výchozím (nebo lépe řečeno výjezdním) bodem pro mnoho turistů, kteří se na Šumavu chystají. Kromě toho je pro Sušici také typická řeka Otava. S životem města je řeka spjatá

různě. Pozitivní pouto mají lidé k řece například díky letním radovánkám u vody, vodním sportům, podnikání kolem řeky nebo jednoduše díky tomu, že funguje jako potěcha oka a duše. Místo, které je zásadní pro každého Sušičana, který se rád projde kolem řeky, vykoupe se nebo zasportuje jsou tzv. Fuferna. Je to část města, kde zastavěná oblast přechází zvolna do lesoparku. Cyklostezku tu lemují stromy, v okolí najdeme několik hřišť od dětského, přes tenisové až po fotbalový stadion a když půjdeme kousek dál, dojdeme až k jednoznačně nejoblíbenějšímu letnímu baru v Sušici – k Santosu. Santos sám o sobě je dost specifický, je to barová chatka v lese na ostrově, který z obou stran lemují řeka. V létě je to místo setkávání všech věkových i zájmových skupin, místo hudebních festivalů ale zároveň i ohromné pohody a klidu, kam si klidně můžete jít přečíst knížku i zaházet frisbee. Pokud bychom se vydali kolem Santosu podél řeky ještě dál, za necelou čtvrt hodinu bychom došli do zahrádkářské kolonie. Ta se rozprostírá na pravém břehu řeky Otavy. Některé zahrádky jsou od řeky vzdálené vzdušnou čarou jen pár desítek metrů, ale mezi nimi a korytem řeky se rozprostírá velká louka, která je výškově na rozdíl od chatek a zahrad na úrovni řeky. Kolonie je postavena na kopci nad loukou. Proto než dojdete k řece, zabere vám to několik dlouhých minut nerovným terénem (více názorných fotografií jsem připojila na závěr práce do příloh).



Obr. 1- pohled ze zahrádky na louku, kterou v místech, kde jsou stromy, lemují řeka, červenec 2021, autorkou fotografie: Klára Mottlová



Obr. 2- schody vedoucí od zahrádek k řece, červenec 2021, autorkou fotografie: Klára Mottlová

Rekreace, estetika, sport, podnikání, zahrádky... Nesporné výhody každého města, které má a dokáže využít říční tok. Ovšem řeka může život ve městě ovlivňovat i negativně; třeba v případě pravidelných záplav. Pro obyvatele města nejsou povodně ničím novým ani neobvyklým. Každoročně se řeka vyleje z koryta a zaplaví blízké okolí tam, kde velké vodě nejsou koryta či břehy přizpůsobené. Uděláme-li si rychlý výlet do minulosti, zjistíme, že povodně v této oblasti sleduje Český hydrometeorologický úřad (dále jen ČHMÚ) přes 40 let. Dál jeho data nesahají, ale například Tomáš Vlasák z ČHMÚ vytvořil v roce 2003-2004 přehled a klasifikaci povodní v povodí Otavy v rámci

grantového projektu GAČR, ve kterém mimo jiné píše o velké vodě z 18. i 19. století (VLASÁK, 2004). Celý projekt navíc nebyl zaměřen na povodně náhodou – byla to reakce na skutečnost že v roce 2002 celou republiku postihla (podle Vlasákových dat) stoletá velká voda. Sušice, stejně jako mnoho míst na území republiky, byla řekou ochromena a každý, kdo byl v té době starý natolik, aby vnímal okolí, jistě pamatuje na vylitá náměstí, neštěstí v zoologických zahradách, zatopené ulice i domy, plovoucí auta nebo třeba téměř potopený Karlův most. O trochu mírnější, ale stále ohromně ničivá byla také povodeň v roce 1993. Ovšem i ta se projevila na mnohých místech u nás, nejenom v okolí řeky Otavy. V těchto případech tedy nemůžeme hovořit o nějakém lokálním unikátu, když se ale do průzkumu ponoříme víc, zjistíme, že se Otava na Sušicku vylila z koryta od roku 1993 ještě patnáctkrát (ČHMÚ). Otázkou ovšem je, jak tyto povodně datům navzdory vnímají obyvatelé města a především lidé, kteří v těsné blízkosti řeky žijí a hospodaří. Protože čísla, která nám prezentuje státní ústav jsou jednou věcí, něco jiného ale budou zkušenosti místních, kteří často ve stejných místech žijí po generacích a jen tak něco na ně dojem už neudělá. Docela pěkným důkazem mohou být videa, která byla natočena přímo z místa povodní a zachycují autentické a spontánní reakce obyvatel Sušice na velkou vodu. Například v šesti minutovém videu, které na server YouTube nahrál pod názvem *povoden Susice 1993.mp4* jistý Bob K, vidíme hned v úvodu pět mužů v holínkách, jak si na začátku úplně zatopené ulice dávají cigaretu a baví se, jako by se nic nedělo. Jeden z mužů situaci komentuje nevzrušeným prohlášením: „Hele, ono to tu stoupá!“. V další části se střídají záběry z postižených míst v Sušici s komentáři zúčastněných lidí. Když kameraman natáčí nákladní auto, které se snaží projet zaplavenou silnicí, říká do pozadí: „Hele, další rozumbrada, kterej si myslí, že projede. Hehe.“ Po chvilce se v záběru objeví i muž v růžovém triku, který stojí ve dveřích své restaurace, kterou dělí od vytopení snad půl metru. Na něco ukazuje a pak mávne do kamery a křikne: „Ahoj!“. V čase 4:57 se na videu dokonce krátce objeví dům, jehož obyvatele jsem do svého výzkumu zařadila jako jednu z hlavních skupin (jako usedlíky). I z tohoto ne příliš kvalitního videa můžeme vysledovat, že dům stojí na místě, které je z obou stran lemováno řekou (ačkoli kvůli tomu, jak je rozvodněná nám může tato skutečnost uniknout, pokud nejsme místní). Dům je tak odříznutý od jakékoli únikové cesty (YOUTUBE, 2009). Na stejném serveru můžeme najít i dvě videa z roku 2013. Hodně výmluvné je to, které nahrál uživatel ŠumavaNet s komentářem „Sušičáci jsou celkem v pohodě, chodí kolem peřejí na procházku, já klatovák ztrácím nervy a bojím se. Holt, jsou zvyklí...“. Video je opět sestříhané z různých záběrů z okolí řeky a přibližně v čase 3:38 vidíme ženu s dítětem, jak prochází kolem zatopené cesty s nákupem v ruce

bez zjevného vzrušení (YOUTUBE, 2013). Když jsem toto video ukazovala starostovi města – svému otci, okomentoval to slovy: „No, ježiš, trochu vody na chodníku... Ty děláš, jak kdyby to byla povodeň.“

Město má díky řece Otavě rozhodně jistý druh atraktivity, který města bez vodních toků postrádají, ale taková výhoda může být čas od času vykoupena pohromou v podobě povodně. Jeden z mých cílů, který jsem si před zahájením výzkumu dala, bylo zjistit, jak diverzní vztah k řece mohou obyvatelé města v takovém případě mít. A co spíše – proč lidé, kteří žijí v její bezprostřední blízkosti a čelí tak nebezpečí, které pro ně řeka může znamenat, zůstávají v těchto místech po generace.

2.3. Materiály

V následujících kapitolách se budu věnovat analýze materiálů, které se mi podařilo získat především díky zúčastněnému pozorování a neformálním rozhovorům během šesti měsíčního výzkumu. Výzkum všech tří oblastí (zahrádkářů, správy města i usedlíků) jsem zahájila na jaře v dubnu 2020. Jaro jsem zvolila hned z několika důvodů; jednak se jedná o období, kdy je řeka nejčastěji rozvodněná vlivem tání sněhu na Šumavě a zároveň začíná důležité období pro všechny zahrádkáře; po zimě se vracejí na zahrady, aby je spolu s postupujícím jarem začali pozvolna znovu probouzet k životu. Zpočátku však nebyl výzkum tolik intenzivní, jak jsem očekávala (mimo jiné i kvůli mému dojíždění do práce a do školy) a denně jsem se s aktéry začala scházet až od června. Následovaly čtyři měsíce intenzivní práce v terénu, kdy jsem se v rámci možností od června do září setkávala se zahrádkáři i usedlíky v jejich prostředí a snažila se je pozorovat v jejich každodenních činnostech a zároveň se co nejvíce zapojovat do všeho, k čemu mě pustili. Čtyři měsíce jsem s nimi vedla hovory, které se nesnažily za každou cenu zjistit odpověď na výzkumné otázky, ale doufala jsem skrze ně poodhalit kontext a souvislosti jednání i přemýšlení aktérů. Hlavní část výzkumu jsem oficiálně ukončila v listopadu, ovšem poslední dva měsíce jsem musela práci v terénu opět rozdělit mezi zaměstnání a dojíždění do Sušice, a tak se frekventovanost setkávání s aktéry snížila.

Výzkum zástupců městské správy byl v tomto ohledu více specifický. Nebylo mi vždy umožněno trávit s jednotlivými úředníky tolik času, abych je mohla pozorovat a zapojovat se do jejich každodenních činností. V tomto případě jsem tedy zúčastněné pozorování více kombinovala s neformálními rozhovory.

Kromě hlavní fáze výzkumu, jsem se do terénu vrátila ještě několikrát, především na jaře a na začátku léta (březen–červen), abych zjistila, jestli se výsledky mého výzkumu

dramaticky nezměnily. Považovala jsem tento krok, tzv. dosběr materiálů, za důležitý, protože délka mého výzkumu je pro zvolenou metodu spíše na spodní hranici legitimnosti. Abych tedy v rámci tohoto (z pohledu etnografie) krátkého období, kdy jsem výzkum prováděla, mohla udělat alespoň malou časovou triangulaci a ujistit se, že mnou vybraný rok nebyl extrémně odlišný od všech minulých i budoucích, vrátila jsem se na jaře na několik týdnů zpět do Sušice. Výsledky tohoto dosběru prezentuji v závěrečné části práce.

Jak už jsem psala dříve, můj terénní deník se skládal převážně ze záznamů nahraných na telefon a poté přepsaných do počítače. Rozhovory s ostatními aktéry jsem si na telefon nikdy nenahrávala, pokud se nejednalo o strukturované rozhovory ale o situační konverzace, ze kterých postupně vyplývaly zásadní informace (a které tvořily většinu). Všechny zajímavější rozmluvy jsem zaznamenávala zprostředkovaně – tedy namluvením do telefonu v co nejkratší době po tom, co reálně proběhly. Polostrukturované rozhovory jsem vedla tři² – jeden s obyvatelkou domu, který se během povodní v roce 1993 rozpůlil, jeden se starostou města a jeden se zahrádkářkou Janou. Namluveného materiálu včetně reprodukováných i polostrukturovaných rozhovorů, terénních poznámek a vlastních postřehů jsem nakonec měla skoro 200 hodin. Do počítače jsem nepřepisovala všechny záznamy, ale jen ty, které jsem původně zamýšlela v práci použít³, ovšem při prvotní analýze jsem procházela všechny. V ojedinělých situacích jsem použila i telefonní zprávy, které jsem si s aktéry vyměnila, vždy však s jejich předchozím souhlasem. Citace z rozhovorů a terénního deníku, které se v práci objevují, jsem pro zachování autenticity ponechala v původním znění včetně tzv. slovní vaty. Použití jazyka, volba slov ale i vyjadřovací schopnosti jsou pro mě důležitým prvkem, který aktéry charakterizuje, proto jsem se rozhodla do jejich výpovědí nijak nezasahovat.

Kromě materiálů pro vlastní výzkum jsem využívala i odbornou literaturu, jejíž seznam je součástí práce. Odborné zdroje jsem využívala jednak jako inspiraci během výzkumu a jednak jako podklad pro analýzu i pro správné použití metody. Citace z anglických zdrojů, které v práci používám, jsem pro větší srozumitelnost a kompaktnost celé práce přeložila do češtiny. Také jsem čerpala z videí nahraných na youtube, která zachycovala dřívější sušické povodně a dat Českého hydrometeorologického úřadu.

² Témata, o která jsem se během rozhovorů opírala, uvádím v přílohách na konci práce.

³ Velká část záznamů se netýká sucha, řeky ani povodní a nijak směr celého výzkumu neposouvají ani nedoplňují, během vlastního výzkumu pro mě ale byly takové záznamy důležité především kvůli kontextu a zpětného „dostání se do situace“, během analyzování materiálů.

3. Lidé a Otava

3.1. Zahrádkáři

Zahrádkáře jsem si pro výzkum řeky a klimatu vybrala proto, že je jejich kolonie pro mě z pohledu sucha a zásob vody v řece takovým malým oxymóronem – tito lidé mají své zahrádky často jen desítky metrů od řeky, ale kvůli různým překážkám jsou nuceni se každé léto potýkat se suchem. To, jak se snaží na sucho adaptovat nebo jak vymýšlejí různé způsoby, jak vláhu na zahradě udržet, by bylo samo o osobě zajímavé téma k výzkumu. Já jsem se ale nakonec mnohem víc zajímala o to, jaký vztah mají zahrádkáři k řece a k vodě obecně. Ukázalo se totiž, že pro mnoho zahrádkářů není řeka, jako řeka a není voda, jako voda. A to dokonce i v případě, že mluvíme stále o té samé řece a té samé vodě.

3.1.1. Otava – spása nebo strašák?

V komunitě zahrádkářů jsem nebyla úplným nováčkem. V kolonii, která leží kousek za Sušicí, se nachází i zahrada mých prarodičů, kterým jsem čas od času přes léto pomáhala. Intenzivně jsem tu sice trávila čas především v dětství o prázdninách, ale vzhledem k tomu, že se až na malé výjimky majitelé chat a zahrad nezměnili, měla jsem dobrou startovní pozici. Na rozdíl od usedlíků jsem ale už nedokázala tak snadno splynout s davem a stát se pro zahrádkáře běžnou součástí komunity, proto měli mnozí aktéři zpočátku pocit, že mi neustále musí něco ukazovat nebo vyprávět, „abych měla materiál pro tu svoji diplomku“. To je na jednu stranu vítané, protože díky tomu jsem doopravdy materiálu o suchu a vodě v zahrádkářské kolonii měla více, zároveň jsem se nemohla zbavit pocitu, že kdyby nikdo ze zapojených nevěděl, čím se zabývám (byť jsem jim to nastínila jen velice obecně⁴), možná by problematiku sucha explicitně tolik neřešili. Možná by pro ně byla palčivější neúroda jahod kvůli slimákům, nebo mšice na paprikách. V rámci experimentování s touto myšlenkou jsem se rozhodla, že se pokusím v jednom případě nevykládat karty na stůl hned a svůj výzkum pojmenuji tak obecně, jak jen to jde – tedy že studuji zahrádkářské kolonie v intravilánu obce. Výsledkem bylo zjištění, že ačkoli se zahrádkář Josef, u kterého jsem nový přístup zkoušela, nevěděl, že mě zajímá především sucho a nakládání s vodou, po několika hodinách jsme se k tomuto tématu stejně dostali:

⁴ Ve skutečnosti jsem záměr své práce vysvětlila jen svým gatekeeperům – Oldřichovi a Janě, kterým jsem řekla, že chci pozorovat, jaký vliv má řeka a sucho na jejich hospodaření. Vzhledem k tomu, že k ostatním zahrádkářům jsem se dostala díky jejich propojeným vztahům, stačilo abych já nebo Jana řekla, že „zkoumám něco o zahradách a vodě do školy“ a stran vysvětlování to stačilo.

„Sedneme si sem, jestli ti to nevadí.“ Ukazuje mi Josef tři špalky u kůlny. Vrtím hlavou, jakože nevadí, ale nedá mi to:

„Proč neseďme u stolu na židličích, když je tu máte?“ Ptám se.

„No můžem, ale uvaříme se.“ Všimám si, že stůl i židle stojí před chatkou na přímém slunci.

„Proč si to tedy neposunete do stínu?“ Zajímá mě.

„Prosim tě bába to tam chce mít, tak to tam má. Jde se vždycky vykoupat dolů k řece a tady se sluní. Vždycky mi říká: Pojd' Pepo, dáme si kafe na sluníčku. Dyť já se pečů při sekání trávy, při natírání, při řezání, a ještě se tam budu schválně vyvalovat... Tak jsem si dal špalky sem a chodím si to vypít sem.“

(...)

„Vždyť máte polovinu zahrady ve stínu díky tomu lesu ne? Já byla nahoře u Šimůnků a tam se skoro nemají kam schovat.“

„Stín, stín... to jo, ale sucho je všude stejný. Dyť i ta studna už je mi skoro k ničemu, to abych furt pumpoval.“

„Takže vodu ve studni máte?“

„To jo, ale jak říkám – by mě mohly ruce upadnout, kdybych měl furt pumpovat. Třeba tamhle jsme ještě předloni měli spoustu borůvek, ale loni jsme je museli zlikvidovat. Ony teda spíš samy chcípily, ale to co zůstalo, jsme dali pryč, teda Eva si je vzala domů. Vždycky tam býval chládek a vlhko, ale teď bych se musel upumpovat, abych je furt zalejval.“

Terénní deník, 19. srpen 2020

Nutno říct, že zahrada pana Josefa není suchem postižena tolik, jako zahrady dalších zahrádkářů z mého výzkumu. Josef má totiž poměrně hlubokou studnu a jeho zahrada navíc stojí v polostínu na svahu přímo u řeky.

Díky tomuto malému experimentu jsem zjistila, že sucho je pravděpodobně s životem zahrádkářů v této oblasti skutečně spojeno a nejedná se pouze o konstrukt, který jsem vytvořila tím, že jsem přijela tento problém zkoumat.

Zahrádkáři byli v mém výzkumu zároveň trochu specifickou skupinou. Jejich život na zahradě ovlivňovalo sice sucho a voda, ale řeka v tomto směru zase tolik ne. Mnohem větší roli v jejich zahrádkářských životech hrál déšť a voda v půdě. Ačkoli na řeku přišla čas od času řeč také, bylo to převážně v negativních konotacích.

Jana schraňuje každou nádobu, která by se mohla hodit k zadržování vody. Když pomáhám se zalíváním, kontroluje mě, jestli při přelívání vody z kýblů do kopáčů nevytlívám vodu (a když ano, dostávám vynadáno).

„Hele nebryndej tady a myslí na to, že každou kapku, kterou teď vyleješ, budeš muset přinést v létě z řeky,“ pěruje mě Jana. Loňské léto je naučilo. Bylo takové sucho, že nebyla voda ani v jednom sudu („To se nestalo za můj život snad ani jednou, pokud si dobře pamatuju“) a musela se na zahrádku nosit po kýblech z řeky (která je sice blízko, ale s těžkými kýbly s vodou a s tím kopcem zpátky se z toho stala dost nepříjemná činnost, zvláště pro dva důchodce). Dokonce přemýšlí, jestli nekoupí další sud, dokud prší...

Terénní deník, 15.červen 2020

Jak z uvedené ukázky plyne, řeka byla v tomto případě sice záchrana před suchem, ale nijak vítaná. Ačkoli je pro Janu symbolem dostatku vody, který může v případě nouze zachránit celou úrodu, tahání vody z řeky se stalo strašákem, kterému se chce za každou cenu vyhnout. Vztah k řece je tedy spíše ambivalentní. Podobnou vazbu k řece má i Petr, jehož zahrádka stojí na stráni u řeky.

Petr mi ukazuje nádrž, kam svádí ze střechy veškerou vodu.

„Už jsme skoro v půlce, to je dobrý, loni to bylo mnohem horší. Voda natekla asi sem a pak jsme ji museli vozit z domova v kanystrech.“

„Z domova? Vždyť máte dole řeku.“

„To já si to radši doma naložím do auta, tady si přicouvama a vyložím. Přinést sem dva kýble s vodou z řeky je pomalu těžší než zrejt celej záhon. A říkám vám, že dva kýble by nestačily.“

„Ale máte to skoro nejbliž ze všech lidí tady.“

„To jo, ale pořád dost daleko. Hele my se tam ani nechodíme koupat, já bych si to ani neužil. Koupeme se radši v Sušici. Dyt' si to vemte, řeku máme sice hned tady, ale je nám to k něčemu? Ne. To by bylo možná lepší mít to někde v poušti.“

Terénní deník, červenec 2020

U Petra se kromě obavy z únavné a skoro kontraproduktivní práce objevuje i vztek, jako vztah k řece. Navíc když mluví o koupání, ocitá se najednou ve dvou naprosto rozdílných vztazích k řece. Řeka u chaty je nepřítel, který mu dělá naschvály a ke kterému on z trucu nepůjde, i když může. Oproti tomu řeka ve městě je přítel, který mu v parných dnech poskytne ochlazení. Ačkoli Petr jistě chápe, že řeka v Sušici je

teoreticky stejná jako ta u chaty, prakticky jsou to pro něj řeky dvě. Vztah, který si vytvořil k řece ve městě nekopíruje ten, který má k té, která protéká pod jeho chatou. Tohle je důležitý bod, kterým bude protkán celý můj výzkum: vztahy mezi aktéry a prostředím utváří kontext, historické vazby a žité zkušenosti mnohem více než expertní vědění, jakým může být v tomto případě například to, že řeka Otava je od jejího vzniku na Šumavě do spojení s Vltavou jednoduše stále ta stejná řeka Otava (jejíž charakter se maximálně může změnit v závislosti na prostředí, kterým protéká). Britský antropolog Tim Ingold zastává názor, že utváření prostředí ať fyzikálními silami nebo působením člověka a živých organismů není jednosměrný proces, ale že stejně jako člověk nebo živé organismy utvářejí prostředí, prostředí ovlivňuje a tvaruje je (INGOLD, 2005). Pokud budeme vycházet z Ingoldova myšlení, zjistíme, že vztah Petra a řeky se opravdu klidně může na pár kilometrech vzájemně měnit. Řeka ho u zahrady provokuje a trápí, zatímco níže po proudu mu poskytuje odpočinek a uvolnění. Že na jakýkoli objekt lze nahlížet různými způsoby, Ingold ukazuje na příkladu lovení soba. Jinak si totiž chování zvířete během lovu vyloží biolog, antropolog, jinak lovec a úplně jinak ho uvidí sob sám. Ale jak můj výzkum ukazuje, rozdíly nahlížení na objekty neexistují pouze mezi aktéry, ale i u jednotlivců samotných. V následujících dvou krátkých ukázkách se podobně jako u Petra můžeme přesvědčit o tom, že jedna věc může mít pro jednoho člověka mnohé významy.

Oldřich si z vnitřní strany sudu něco poznamenává. Když se přibližuji vidím, že je část sudu popsaná drobnými poznámkami o tom, kolik v jaký měsíc nateklo vody. Někde je dokonce poznačeno, že jde o vodu, kterou sem Oldřich se ženou přinesli z řeky.

„Teda, to je úplná věda koukám.“

„Nojo, babka se mi taky posmívá, ale aspoň mám přehled. Hele podle tohohle třeba vidím, že už jsme na tom líp než loni. Takže bába straší zbytečně.“

Terénní deník, červenec 2020

Tady vidíme, že Oldřich zaujímá k vodě téměř vědeckou pozici. Vede si podrobné zápisky o tom, kolik srážek v jakém měsíci přibylo a snaží se tomu přizpůsobit nakládání s vodou na zahradě. Analyzuje, plánuje a uvažuje nad vodou jako nad zdrojem, se kterým je potřeba strategicky naložit.

Naopak ve druhém úryvku se žádné složité uvažování nad vodou nekoná. Voda je v tuto chvíli běžnou součástí života, kterou Oldřich užívá, aniž by uvažoval o její funkci.

„Terezko, přines mi pivo prosím tě.“ Volá na mě Oldřich od skleníku. Vydávám se do pavouky ověšeného sklepa abych zjistila, že kromě dvou starých brambor a cibulek hyacintů je sklep prázdný. Když se vracím k Oldřichovi, abych ho o smutné skutečnosti zpravila, řekne mi jen: „Ježiši... sáhni do sudu u chaty“, jako by to byla samozřejmost, že se pivo skladuje v sudu s vodou, a ne ve sklepech.

Terénní deník, červen 2020

Oldřichův vztah k vodě se v tuto chvíli proměnil. Najednou nepotřebuje nic plánovat ani počítat, nedělá si žádné poznámky, neřeší, kolik vody zrovna má a neobává se jejího nedostatku, jednoduše využívá její schopnosti zchladit láhev piva. Mohli bychom dokonce říci, že v tomto případě se jedná o ingoldovské praktické zaopatřování; primární funkce vody na zahradě není chlazení piva, přesto k těmto účelům poslouží stejně dobře jako sklep (INGOLD, 1974 i 2009).

Řeka pro zahrádkáře může být pomocníkem, ale většinou je pro ně symbolem obav ze suchého léta. Zároveň ale tito lidé nejsou definováni pouze jako zahrádkáři. Jejich role se mění a jakmile se ze zahrádkáře stane výletník, rekreant nebo pracovník, jejich vztah k řece se může změnit. Během výzkumu v zahrádkářské kolonii mě sice nejvíce zajímal právě vztah mezi zahrádkářem a řekou, resp. vodou, ale protože člověk je komplexní bytost, která se nedá v jednom konkrétním okamžiku definovat pouze jednou rolí, přišlo mi užitečné a pro celistvý pohled skoro klíčové zmínit i další vztahy, které zahrádkář může k řece mít, když zrovna „není zahrádkářem“. V tomto kontextu bych ráda uvedla ještě jeden příklad, který sice nepatří do této části výzkumu a člověk, který v něm figuruje není zahrádkářem, ale k doplnění mého tvrzení a různosti vztahů k jednomu elementu – tady konkrétně k řece, se podle mě velice dobře hodí. Zápis je z výzkumu usedlíků, kteří u řeky žijí. Marka Horáka, který v něm figuruje moc dobře znám, žije v našem domě už co si pamatuju a vedle domovníka je to on, kdo se stará o to, aby to kolem domu dobře vypadalo. Na začátku léta jsem s ním mluvila o svém výzkumu, řekla jsem mu jen tolik, co ostatním – zkoumám vztah lidí k Otavě.

Stojíme s Markem na špici, pomáhám mu sbírat nějaký bordel ze stromů a bavíme se o nespavosti.

„Já sem normálně přišel na to, že v tichu neusnu.“

„Tak to já naopak neusnu, když je kolem nějaký hluk.“

„No hluk úplně ne, ale to šumění řeky musím slyšet. Ted' sem byl u neteře na Moravě a tam bylo ticho jako v hrobě. To se nedalo. Já sem prostě naučenej na ten šum.“

„Já si teda na tramvaje v Praze zatím nezvykla.“

„Tak to je něco jinýho, to je hroznej rámus. Tohle je takový přirozený. Mam to spojený s tím domovem asi.“

Terénní deník, 15. srpen 2020

Marek si zvuk tekoucí řeky spojuje s domovem. Jeho vztah ke zvuku řeky je láskyplný. Když jsem si ale s Markem povídala v jiné situaci, ukázalo se, že jiné vlastnosti řeky pro něj zas tolik důležité nejsou.

Jdu se se psem vykoupat ještě než pojedu do práce a potkávám Marka s ručníkem.

„Jdete se taky zchladit, než to začne pražit?“ Snažím se o zdvořilou konverzaci.

„Ježiš ne, to mi spadlo z balkonu při věšení prádla,“ směje se Marek.

„Bude vám horko.“

„Nojono, tak si zalezu zas domů, dyť taky je zima jako blázen. Já to koupání zas tolik nemusim. Zvláště tady pod Fufkama.“

(Fuferna jsou oblíbeným úsekem Sušičanů pro koupání v řece, přes léto tam bývá hlava na hlavě. Náš dům stojí asi 50 metrů po proudu pod nimi.)

Terénní deník, 22. červenec 2020

Markova náklonnost k řece má tedy svoje hranice. Jeho vztah k ní je, stejně jako u Petra nebo u Oldřicha, různý, ačkoli se jedná o stejnou řeku. Jeho role se střídá i když není tak výrazně konkrétní jako u Petra. Marek, který bez řeky nedokáže usnout a který bere řeku jako neodmyslitelnou součást svého života, je stejný člověk jako Marek, který se štítí do řeky vstoupit kvůli tomu, že se několik metrů od něj ve stejné řece koupe pár desítek dalších lidí. Jeho náklonnost se mění podle toho, v jaké je Marek zrovna situaci – je mu horko nebo nemůže usnout?

Jak už jsem zmínila dříve, v tomto konkrétním výzkumu mě zajímá především vztah zahrádkářů k řece a k vodě. Jak jsme z výše uvedených příkladů zjistili, pro zahrádkáře není řeka jako řeka, voda není řeka a především – člověka netvoří jediný názor ani postoj, naopak podle kontextu a situace se mohou stále měnit, doplňovat i lišit. Pouta si ke všemu

živému a neživému neutváříme univerzálně, vždy velice záleží na tom, v jaké situaci se nacházíme, jaké za sebou máme zkušenosti, a kromě toho i to, jak jsme my sami utvářeni.

3.1.2. Klimatická změna a zahrádka

Jak už bylo mnohokrát napsáno lidmi povolanějšími než jsem já, klimatická krize se týká všech, bez ohledu na to kde žijí, jak k ní přispívají nebo jestli ji pocítují. Je to problém globálních rozměrů a to, jestli ji (zatím) někdo nepocítuje, na tom nic nezmění. Já sama jsem se během posledních dvou let nejednou zamyslela nad tím, jestli bych si vůbec nějaké změny všimla, kdybych neměla k dispozici žádné vědecké články, čísla, fotografie a videa z jiných koutů země. Odpověď na takovou otázku by rozhodně nebyla jednoznačná. Podle čeho bych změny klimatu sledovala? Podle tepla? Podle sucha? A kdybych nevěděla, že mám kolem sebe hledat právě tyto projevy, dokázala bych si je s poruchou klimatu spojit?

Podobně jsem uvažovala i při výzkumu v terénu v zahrádkářské kolonii. My samozřejmě víme, že klimatická krize existuje i jak se projevuje, protože to za nás zjistili nejenom vědci ale i lidé, kteří obývají křehčí a náchylnější ekosystémy a kteří si výrazných změn klimatu všimli dávno. Čteme o tom, co klimatická změna je, známe definice, učíme se různým způsobům, jak ji zmírňovat. Dokážeme si představit, co se „tam nahoře“ děje a jaké procesy během toho pobíhají. Ale co takový zahrádkář, který může mít klidně i docela dobrou představu o klimatických poruchách, ale který žije u nás? Má vůbec šanci všimnout si, že se něco mění?

Abych se dopátrala odpovědí na své otázky, musela jsem do terénu. Jsou totiž věci, které v přírodovědných člancích ani obecných doporučeních nenajdete. Tady je potřeba toho, čemu James Scott říká *lokální vědění* – nebo také *mētis*. *Mētis* si můžeme představit jako schopnost řídit auto a zároveň mít i znalost terénu. Anebo, ať jsem tematická, jako schopnost pěstovat brambory a znát zbytek zahrady:

„Dřív jsem pěstovala brambory támhle, co teď máme jahody. Ale ony mi tam skoro nešly. Tak sem je zkusila dát sem a najednou rostly jako divý. A viš proč? Maruna si tam vedle zasadila angrešt. Hned k plotu a já si toho nevšimla. Ony jsou ty brambory hrozný potvory v tomhle.“

„To nemůžou být brambory u angreštu?“

„Neměly by. Pak to takhle vypadá.“

Terénní deník, 18. červen 2020

Z ukázky je patrné, že znalost terénu – v tomto případě vlastní, ale i sousední zahrady, hrála zásadní roli v pěstitelském úspěchu. Jana, jejíž rozhovor se mnou je v deníku zachycen, by tak klidně mohla o pěstování brambor nastudovat všechno od A do Z, ale kdyby neznala okolí a nevěděla, že jí sousedka vysadila vedle záhonu angrešt, na problém by nejspíš nepřišla. Ale abych navázala na úvod této kapitoly, vrátíme se k otázce, jak na lokální úrovni poznat tak globální věc, jakou je klimatická změna. Stručně řečeno: bez scottovského *mētis* to nepůjde. Pokud vyjdeme z jednoduché logiky a selského rozumu zjistíme, že nemůžeme poznat změnu, pokud nejsme seznámeni s předchozím stavem. Proto je pro odhalení změn mikroklimatu zásadní zkušenost a znalost.

Sleduji, jak Jana úzkostlivě přelévá vodu ze sudu do kropáče a zalévá rajčata těsně u stonku.

„Koukám, že to máte vychytaný,“ říkám a jdu jí pomoci.

„Nojo, už mam takovej grif. Nech to bejt, já to přeleju, ty můžeš zalejvat tady. Ale musíš přímo u toho stonku.“

„Stačí vám ty dva sudy na léto?“

„Ted' už ne. Loni i před loni jsme museli s kýbly do řeky. V sudech nebyla vůbec žádná voda, to se snad čtyřicet let nestalo.“

Terénní deník, červenec 2020

Pokud by místo Jany u prázdného sudu minulý rok stál někdo cizí, nebo někdo se studnou anebo někdo, kdo tu nehosподаří tak dlouho, zřejmě by si řekl, že je takový stav normální – že voda přes léto v sudu prostě dojde. Ale díky tomu, že má Jana mnohaletou zkušenost se zahradničením na této konkrétní zahradě s těmito konkrétními prostředky, ví, že se něco změnilo. Tohle *mētis* jí pomohlo problém odhalit, aby se mu mohla začít přizpůsobovat (v tomto případě například technikou zalévání). K podobnému zjištění došla Věra:

Při prohlížení truhlíků mě zaujala dekorace, vyrobená z plechového nástavce na konev. V té byly zapíchnány květiny jako ve váze.

„To je zajímavé.“ Ukazuji objev Věře, která mi zrovna nese štrůdl.

„To sem viděla v časopisu, docela se mi to líbila a tyhle nástavce stejně už nepoužívám.“

„To je fakt, já s nima ještě neviděla letos snad nikoho.“

„No, kdo by taky kropil záhony, vždyť my sme rádi, že je zalejeme...“ Směje se Věra.

Terénní deník, srpen 2020

Díky znalosti obecných pravidel Věra ví, že ručně kropit půdu v parných dnech je nesmysl, a díky tomu, že tady nehospodaří první sezónu také ví, že si nemusí všechny násady pro kropení schovávat na „kdyby náhodou“ situace. Pravděpodobně je letos, stejně jako loni a rok před tím neužije. Zahrádkáři v okolí Sušice změny v menší či větší míře pocítují, ať už si je dávají do spojitostí s klimatickou změnou či ne. Je jasné, že odborná znalost problému na tom, jestli budou mít lidé vodu v sudech nic nezmění. Ale co by tedy mohlo? Pokud si velká většina z nich změny v klimatu připouští, jak na ně odpovídají? Z několika materiálů, které jsem již zmínila bychom vyčetli, že se někteří zahrádkáři suchu snaží různě přizpůsobit. Způsob zalévání, nošení vody z řeky, ale třeba i likvidace borůvek jsou jednoznačně projevem adaptačních opatření, při kterých lidé využívají své lokální znalosti terénu, ale zároveň i expertní vědění, aby ušetřili vodu a byli schopni fungovat. Ale hospodaření na zahradě není jen o přizpůsobování se změnám. Někteří z nich volí i jinou cestu, jak na sucho odpovědět – a to zmírněním jeho dopadů.

Když jsem trávila čas u Jany na chatě, často sem chodívala její sousedka a kamarádka Eva. Jejich rozhovory nebyly většinou ani tak o řece, suchu ani zahradničení, jako spíš o vztazích, vnoučatech a drbech, jak to ostatně u kamarádek bývá. Ale i některé z těchto konverzací se nakonec ukázaly být tematicky zajímavé.

Eva: „No prosím tě mě už zašly všechny hosty.“

Jana: „Neříkej.“

Eva: „Uschly.“

Jana: „To víš ty mají rády spíš vlhko.“

Eva: „Já vim, tak uvažuju, co dam místo nich, aby to vydrželo bez vody.“

Jana: „To mi povídej, já mam skleník plnej okurek, ale příští rok se na to vykašlu. Ty aby člověk v jednom kuse zalejval.“

Eva: „Hele já si jich letos zasadila jen pár, ale zkusila sem čekanku, Maruna říkala, že ta jí vydržela loni nejlíp.“

Terénní deník, 2. červenec 2020

Jana s Evou začínají přemýšlet nejenom o tom, jak zadržet co nejvíce vody v nádobách, ale i o tom, jak se připravit na suchá léta, aby tolik vody nepotřebovaly. Snaží se přijít na to, jaké rostliny zvládnou parná léta lépe než ty, které byly zvyklé pěstovat

v době, kdy bylo vody dostatek. Jejich strategie pracování se suchem je podle mě na hranici adaptace a mitigace. Jednoznačně zmírňující efekt má ale opatření, které na své zahradě provedl pan Karel. Ten má zahradu na samém konci kolonie. Ještě, než jsem se k němu během výzkumu dostala, procházela jsem kolem jeho chaty s Evou a pár dní na to i s Věrou. Obě ženy utrousily kousavé poznámky k tomu, jak Oldřichova zahrada vypadá:

„Tohle je starých Svitků. Teda už jenom Karlovo. Taky to tady tak vypadá. Bohunka by se v hrobě obracela, kdyby to viděla. Ta to měla vždycky vypiplaný, tady se sekala tráva dvakrát denně,“ směje se Eva. Rozhlížím se po zahradě. Vysoká tráva, spoustu neudržovaných keřů a do toho sem tam záhon, který je zaházený listím, kterým tu a tam prorůstá plevel. Opravdu to tu vypadá dost neudržovaně.

Terénní deník, 25. červen 2020

Když s Věrou procházíme kolem Karlovy zahrady, nenápadně se ptám, jestli ho zná: „Káju? Jo. My se tu známe všichni. A on tu snad bydlí nebo co. Vidám ho tu pokaždý, když tudy chodím. Pořád tam něco dělá. Zajímalo by mě co, když to tam vypadá takhle.“

Terénní deník, 29. červen 2020

Z komentářů obou dam bylo jasné, že Karlova zahrada tady v kolonii vybočuje. Musím se přiznat, že ani mě na první pohled nijak neuchvátila. Přesto, nebo právě proto jsem vycítila, že by návštěva jeho zahrady mohla být zajímavá. Na rozdíl od Evy a Věrky jsem totiž začínající nadšenec do přírodních zahrad a ta Karlova mi něčím připomínala vypiplané ale zároveň ledabylé přírodní zahrady, které jsem vidala především na sociálních sítích. Nakonec se mi podařilo s Karlem navázat nejenom hovor, ale po tom, co jsem projevila zájem o jeho zahradu, mě pustil i dál. A já byla v šoku.

To, co z cesty vypadalo jako nepořádek a zarostlé záhony, uvnitř začalo dávat obrovský smysl. Ještě před tím, než mi Karel všechno ukázal, jsem pochopila, že na rozdíl od většiny zahrádkářů v kolonii je tenhle zahrádkář zastáncem přírodní zahrady. Záhony tu nebyly zarostlé plevellem, jak jsem si myslela, ale nesourodou směsicí bylinek, a dokonce i plodin! Na jednom záhonku mi ukazuje česnek hned vedle petržele a jahod. O kus dál roste bazalka s mrkví a s brambory. Já, která byla vychována v tom, že každá část záhonu je vyhrazena jednomu druhu, žasnu. Na některých záhonech vidím mezi

plodinami slámu. Mezi záhony se pohybujeme po nevelkých stezkách, protože – a to nebyl jen dojem z dálky – zbytek zahrady je více či méně zarostlý. Vidím tu různé luční květiny, ale především trávy a zelené rostliny, které neumím pojmenovat.

„Já to tu občas pokosím, ale ne moc často. Ono je tu pak obecně větší vlhko víš.“

„A potýkáte se se suchem? Ostatní tady s ním mají docela problémy.“

„No že se s ním potýkám, to úplně ne. Jasně, loni skoro nepršelo, to už bylo dost na hovno... Ale oni si ty kytky jinak docela poraděj, tak do toho moc nezasahuju.“

Terénní deník, 18. červenec 2020

Karel se rozhodl na sucho zareagovat jinak. Přetvořil dříve klasickou, upravenou a také na údržbu náročnou zahrádku na úplně nový ekosystém, který je schopný si s náporu horka poradit do jisté míry sám. Husté porosty i mulčovací techniky pomáhají půdě udržet si vláhu a já si dokáži představit, že bujná zeleň vytvoří v perném letním dni mnohem lepší klima než anglický trávník.

Materiálů k tomuto tématu se mi podařilo během půlročního výzkumu u zahrádkářů shromáždit mnoho. Ty, které jsem se rozhodla využít při psaní, dokazují, že přestože jsou podmínky i strategie zahrádkářů různé, drtivá většina z nich si uvědomuje, že se jejich prostředí mění, že deště ubývá a voda často chybí. Konkrétně o klimatické změně ale nemluvil za celou dobu nikdo. Je to tedy lokální vědění, které často upozorňuje na změny. Pozorujeme je skrze proměny praktických dovedností, změny technik i zaopatřování.

Z výzkumu tedy jednoznačně vyplývá, že projevy klimatické změny lidé pocítují i v podmínkách, které nejsou ničím extrémní a s následky těchto změn se musí potýkat už dnes a denně. Takže kromě důkazu přítomnosti klimatické změny u nás, zde můžeme najít i svědectví o tom, že klimatická změna není jen strašák v budoucnosti, ale něco, co se děje v současnosti.

3.2. Správa města

Poslední skupina – správa města – mi v rámci výzkumu dělala největší potíže. Tak trochu jsem sázela na to, že v době mého výzkumu přijde taková povodeň, kvůli které bude město muset svolat krizový štáb. Doufala jsem, že by se mi mohlo podařit na jednání krizového štábu dostat a zahrnout ho do výzkumu. Naneštěstí (pro mě, naštěstí pro Sušici) žádná taková povodeň nepřišla a mně nezbylo než uchýlit se k poněkud jednotvárnému pozorování a rozmlouvání se zástupci vodoprávního úřadu a vedením města. Nakonec se ale ukázalo, že mé pátrání v tomto směru nebylo zdaleka tak marné, jak jsem si původně myslela...

Musím přiznat, že ani tato půda pro mě nebyla úplně cizí, jelikož je můj otec starosta. Část výzkumu státní správy je tak založena na rozhovorech s ním a zúčastněném pozorování jeho a jeho spolupracovníků. Díky němu jsem se snadno dostala i k příslušným orgánům a úředníkům, a především jsem díky němu získala pro výzkum tolik potřebnou důvěru. Ovšem jak jsem již uvedla, v případě této skupiny jsem na to kvůli počátečnímu nezdaru šla trochu jinak, než jsem měla původně v plánu. Místo zkoumání toho, jak se vedení města staví k pravidelným povodním a suchu, jaké kroky v těchto oblastech podniká a jestli je dává do kontextu klimatických změn, jsem se rozhodla podrobněji prozkoumat vztahy mezi řekou a úředníkem a řekou a „domorodcem“, které jsou často různé, ale spojují se v jedné osobě. Lidé jako starosta pak z pozice zástupce městské správy hodnotí věci, které jim z pozice obyvatele města s žitými zkušenostmi často nedávají smysl. Resp. z mého výzkumu vyplývá, že je to často spíš naopak – lidé na lokální úrovni se pravidelně rozhodují spíše na základě praktických zkušeností než na základě unifikovaných pravidel.

3.2.1. Zkušenosti nad zlato

Už v předchozích kapitolách jsem hodně psala o různých rolích, které jedinec může zastávat a o tom, že tak složitou bytost jako je člověk nemůže v žádném případě definovat jediná vrstva. Často se potom stává, že se v nás perou různé postoje a my buď nevíme co s tím, nebo si to ani neuvědomujeme a přirozeně mezi nimi přepínáme v závislosti na situaci. Takové chování jsem vyzorovala (nejenom) u svého otce – starosty města. Následující úryvky oba pocházejí ze stejného dne a týkají se stejné události. Ovšem otec v jednom z nich vystupuje jako dlouhodobý obyvatel města Sušice, který řeku zná, má ji přečtenou a ví, co od ní očekávat díky mnohaletým zkušenostem, zatímco ve druhém případě zaujímá roli starosty města.

Dost prší a zvedá se voda. Jdu za tátou a ptám se ho, jestli bych mohla na zasedání krizového štábu, kdyby byl svolaný. Táta se mi ale vysmál:

„Prosím tě, kvůli tomuhle se nebude svolávat krizový štáb. Kdybychom ho měli svolávat vždycky, když přetečou Fuferna, tak neděláme pomalu nic jiného. Svoláme ho, až bude voda nad piliřem.“

Terénní deník, září 2020

Otec se podle všeho řídí svými zkušenostmi – poznáme to už jen z klidu, s jakým o záplavách mluví, ačkoli očima „cizince“ bychom mohli v klidu prohlásit, že se do města valí povodně (pro lepší představu jsem z této doby udělala pár fotek a porovнала s normálním stavem).



Obr. 3 - Pohled na Fuferna při běžném stavu řeky, listopad 2020, TM



Obr. 4 - Pohled na Fuferna při druhém stupni povodňové aktivity, září 2020, TM

Zároveň v příspěvku zmiňuje své vlastní ukazatele, podle kterých odvozuje, zda bude povodeň reálnou hrozbou, a tím jsou piliře mostu. Vše, co říká i způsob jakým to podává naznačuje, že se řídí tím, co zná a ví ze zkušeností. Ačkoli se tehdy v září řeka vylila z koryta docela dost, opravdu to pro většinu obyvatel města nebylo nic, co by si žádalo větší pozornost. Do kontrastu k tomuto otcovu vyjádření připojuji ještě jednu krátkou ukázkou, která pochází z naší mobilní konverzace. Ta proběhla tentýž den večer. Otec mi posílal „screenshot“ dat z ČHMÚ, na kterém byl vodní stav řeky Otavy za posledních pár

hodin. Křivka se rapidně zvětšovala. Na dalších obrázcích byly rozepsané stupně povodňové aktivity.

Otec: Tak to vypadá, že nás čeká zajímavá noc. Hasiči už mi psali.

Já: Tyjo, že by povodeň, konečně?

Otec: Zatím jen I. SPA

Já: Nikdy neříkej nikdy.

Terénní deník, září 2020

Najednou se z otce stává starosta, který se řídí podle dat a unifikovaného rozdělení. Opouští od vlastních ukazatelů a situaci vyhodnocuje na základě měření oficiálního úřadu. Samozřejmě tato ukázka nedokazuje, že byl otec v pozici starosty v tu chvíli zhrozen nebo že by registroval nebezpečí povodní plynoucí z dat ČHMÚ, ale docela dobře tu vidíme, jak snadno dokázal přepnout mezi těmito dvěma přístupy.

S tím, čemu já říkám přístup, pracuje i James Scott. Podle Scotta je schopnost přepínat mezi nimi univerzálním a lokálním věděním, nebo lépe – používat všechny najednou, základem tzv. *mētis-friendly* institucí. Tyto instituce překládají oficiální vědění, které je často založeno na univerzálnosti a expertízách, do lokálního jazyka a do podmínek, které jsou konkrétní pro dané místo (SCOTT, 1998, s. 353-354). Člověk, který dokáže na úrovni města nebo státu pracovat s praktickým, lokálním věděním (*mētis*), je pro takovou instituci kriticky důležitý. Abychom dokázali proniknout do toho, co Scott takovým *mētis* vlastně myslí a proč jsou *mētis-friendly* instituce pro stát zásadní, pojďme si nastínit vztahy a role, ve kterých se zástupci městské správy ve vztahu k povodním nacházejí.

Během výzkumu jsem se dostala do několika paradoxních situací. Člověk zastává úřad, kde pracuje s čísly a daty, která se čtou stejně v Sušici i třeba v Libědicích⁵, ale zároveň se jako individuum řídí podle svých vlastních životních zkušeností. Dostává se tak do dilemat, kdy musí rozhodovat na základě dat, ačkoli mu jeho zkušenosti říkají něco jiného? Nebo naopak dostávají lidé na lokální úrovni dostatek prostoru k tomu, aby nepanikařili se zvyšujícím se průtokem, ale spolehli se na vlastní, generacemi vytvořené ukazatele nebezpečí? Podobné myšlenky jsou pro Scottovo dílo zásadní. Jeho příspěvku mj. i na toto téma se věnuje také Kuřík v kapitole *Kalistenika znovuobjevování s Jamesem C. Scottem*. Kuřík tady píše o tzv. simplifikaci, které se podle Scotta snaží moderní stát

⁵ Nejsušší místo v Česku

dosáhnout, a to různými způsoby – standardizací postupů, měř, úřadů nebo vzdání se svého lokálního vědění na úkor celostátních osnov a postupů. Kuřík píše, že simplifikace je selektivní vidění (KUŘÍK, 2021). To znamená, že přestáváme vidět kontext a vztahy na pozadí a zajímají nás pouze jednotlivá, z celku vytržená data, aplikovatelná kdekoli. Ačkoli Scott mluví v mnoha případech o zemích, které byly modernizovány v rámci rozvojových projektů, domnívám se, že se dá jeho koncept použít i na moderní maloměsto, jejíž lokální vědění bylo tímto způsobem modernizováno a zjednodušováno. Během výzkumu státní správy jsem takovou situaci zažila mnohokrát. Jak jsem naznačila už v úvodu, původně se měl můj výzkum ubírat úplně jiným směrem, ale protože nemůžeme (ani nechceme) ovlivňovat terén, musela jsem se přizpůsobit situaci, a tak jsem se dle slov Matse Alvessona „poflakovala“ s lidmi z městského úřadu a snažila se v té rutinní práci najít jakýkoli materiál. A nakonec se objevil sám úplně „přirozeně“, a to třetího srpna, když se v Sušici pomalu začala zvedat voda a já vycítila příležitost. Pro kontext uvedu část terénního deníku.

Povodně – docela jednoznačná věc: hladina řek se zvedne, vyleje, není tam, kde jsme na ni zvyklí. Samozřejmě že je lidé vnímají různě, ale co mi přijde zajímavé je to, že je lidé i různě identifikují. A nejenom je, ale i sucho. Když se bavím s tátou nebo s někým z úřadu o řece nebo případně povodních, pošle mi údaje z ČMHÚ nebo začne mluvit o povodňových stupních či o průtoku. Což je asi jasné – na tyhle údaje jednak slyší úřady, média a asi i občani, kteří řeku nemají tak zažitou, ale co nám to vlastně doopravdy řekne? Můj výzkum docela jednoduše ilustruje, že nic moc. Druhý povodňový stupeň totiž u nás ve skutečnosti znamená úplně něco jiného než v ČHMÚ. Dnes jsem mluvila s paní Ivou z vodoprávního úřadu, která tuhle skutečnost okomentovala slovy: „Když je u nás povodeň, na počítačích nám skáčou dramatická čísla a na Nově blázní. Ale Sušičák jde na Fufka venčit psa...“.

Terénní deník, 4. srpen 2020

A tady to máme černé na bílém – zástupkyně městského úřadu, která by měla podle konceptu simplifikace opustit svoje lokální kořeny a sypat data z počítače, který se řídí měřením průtoku a množstvím srážek. Ovšem paní Iva je zároveň součástí Sušice a její historie, jejích ročních výkyvů a prostředí. Zná řeku i jinak než jako soubor čísel na obrazovce. Ví, kde stojí železniční most, kam je nejlepší chodit v létě plavat a kde bývá řeka při povodních „nejvytější“. Tyhle informace jí nepřinesla státní správa ani modernizace, ale vlastní žitá zkušenost. Tim Ingold by to nazval *umweltem*, žitým prostředím optikou různých organismů, v tomto případě optikou paní Ivy (INGOLD,

2009). Když už se ke mně myšlenka na dvě zdánlivě (a modernitou rádoby) oddělené roviny (ta unifikovaná, kterou státní úředníci představují v práci vs. žitá) dostala, nemohla jsem se jí zbavit. Večer jsem tedy na téma povodní v Sušici zavedla i hovor se svým otcem, který mimochodem předsedá každému krizovému štábu, který v Sušici zasedne.

„Tati, kdybys měl říct nějak obecně – jak vypadá druhý stupeň v Sušici?“

„No u nás jakoby druhý ale často i třetí stupeň znamená, že se vylejou třeba Fuferna nebo ty paloučky za nádražím, dál možná nějaký louky, ale ta větší část řeky zůstává normálně v korytě. To pak když už je ta trojka hodně, tak se to vyleje víc, ale to musí být. U dvojky vždycky přeteče voda přes taras (Fuferna) a to je většinou všechno.

Naběhnou sem média, aby si udělala fotku, že jsou povodně a to, že je o deset metrů dál voda úplně v pohodě už nikoho nezajímá. Dyt' to znáš...“

Terénní deník, 4. srpna. 2020

A jak bychom analyzovali tento postoj? Otec mluví o povodňových stupních, které jsou zcela jistě vymyšlené proto, aby dokázaly na základě dostupných dat obecně rozklíčovat, jak nebezpečná je situace kolem řeky. Zároveň se ale odvolává na své vlastní zkušenosti a značky – Fuferna, paloučky atd. Tím se dostáváme zpět k *mētis-friendly* institucím. Podle Scotta jsou právě ony řešením mnoha problémů nejenom s rozvojovou pomocí. Jak záhy zjistíme, instituce kombinující lokální a expertní vědění jsou užitečné i v našich podmínkách.

3.2.2. Instituce s lokální tváří

Lokální vědění, pomalu se vytrácející bohatství mnoha míst všude po světě. Zatímco jako lidstvo v expertním vědění exceluje, na to lokální se globálně zapomíná. Máme míry, předpisy, pravidla a spoustu obecných teorií, kterými dokážeme vysvětlit a předpovědět ledacos. Díky globálnímu světu se dokážeme přenést na jakékoli místo na Zemi, máme informace o jakémkoli prostředí, kultuře i střetu na který si vzpomeneme a tyto znalosti nám poskytují obrovské možnosti. Tak proč bychom se ptali důchodce žijícího u řeky, jestli si myslí, že přijde ničivá povodeň, když nám počítač chrlí jasná data? Proč bychom si měli ke stavbě rodinného domu zvat místní lidi, když máme studovaného architekta? Třeba proto, že důchodce na rozdíl od počítače ví, že je kolem koryta řeky dostatek prostoru, kam se řeka může vylít, aniž by to napáchalo škody. Nebo proto, že architekt vám neřekne, že se za pět let vlivem sesunu půdy váš dům zhroutí jako domeček z karet. Znalost prostředí a zkušenosti jsou základem úspěchu úplně stejně jako expertní vědomosti. Tohle se mi potvrdilo například během rozhovoru s paní Tvrdou ze

stavebního úřadu. Mluvily jsme spolu o nelegálních vrtech, chtěla jsem se o nich dozvědět více, protože se tato problematika mohla dotknout mého výzkumu v oblasti zahrádkářské kolonie. Během toho, co jsme spolu mluvily paní Tvrdé zazvonil telefon a ona ho omluvně zvedla, ale po skončení telefonátu mi ochotně vysvětlila kontext hovoru.

„Ahoj Aničko, copak je?“

(...)

„To je těžký, myslíš obecně nebo u vás?“

(...)

„Rozumim, ale asi tě nepotěším. Tam u vás je ta hladina hodně nízko a těch vrtů je tam dost.“

(...)

„Podle mě by bylo lepší připojit se normálně na město. David Schejbal, toho znáš ne, tak ten s tím měl teď docela problémy, že si prohloubil studnu a sousedům netekla voda. No zrovna to řešíme.“

(...)

„No ne, povolení na to měl právě.“

(...)

„Musel to bejt někdo od nás, ale nechápu, kdo teda.“

Terénní deník, 15. září 2021

Kamarádka paní Tvrdé – Anna se snažila zjistit, jestli je lepší mít u domu vlastní vrt, nebo být připojený na vodovod. Pokud bychom měli na místě paní Tvrdé odpovědět na tak obecnou otázku pouze podle expertního vědění, zřejmě bychom se jí snažili spočítat, kolik by za jaké řešení zaplatila, jaká by mohla tato řešení představovat rizika, případně jak spolehlivý by ten zdroj byl. Z takových výpočtů by pak mohlo klidně vyjít doporučení, že si má Anna nechat udělat vrt. Pak by to ale mohlo dopadnout úplně stejně, jako u pana Schejbalu – najednou by nebyla voda, ale všichni by byli v právu. Ovšem díky tomu, že paní Tvrdá zná prostředí včetně jeho obyvatel, ví, že konkrétně v těchto místech by mohl vrt udělat paseku nejenom v přísunu vody, ale i v mezilidských vztazích. Paní Tvrdá tedy využila svého *mētis* k tomu, aby otázku na odborné, obecné téma zasadila do žitého kontextu. V tuhle chvíli se ukázala užitečnost *mētis-friendly* institucí. Kombinováním lokálního i expertního vědění, a především schopností rozpoznat, kde je které vědění potřeba, by takové instituce mohly převychovávat stávající instituce. Jejich

fungování pak nebude odkázáno pouze na obecná pravidla, ale i na praktické zkušenosti místních.

Zatím se na globální a lokální vědění díváme jako na dvě roviny, které se mohou ale nemusí doplňovat, ale co když se začnou vylučovat?

V roce 2013 se změnil stavební zákon, takže se už nesmí stavět v záplavové zóně. To je tady u nás podle mě trochu nešťastný. Protože člověk najednou přijde nejenom o kontakt s řekou, ale i o tu zkušenost.

Petr Mottl, červen 2021

Pro někoho může být takové tvrzení velice kontroverzní – starosta města, které bývá postihováno povodněmi by klidně povolil stavbu v potenciálně nebezpečných oblastech a ohrozil tak majetek nebo dokonce i zdraví občanů města? Pokud ale dokážeme číst mezi řádky a podíváme se na věc scottovou optikou, můžeme v tomto prohlášení najít i úplně jiné sdělení – díky tomu, že v Sušici existuje mnoho lidí, kteří žijí u řeky a potýkají se s jejími nástrahami po generace, má město jedinečné lokální vědění. Už jsem se zmínila o vlastních ukazatelích (a ještě na ně narazím v kapitole o usedlících), podle kterých kdejaký Sušičan pozná, jestli bude nebo nebude povodeň, jestli má začít plnit pytle pískem nebo se jít v klidu projít se psem, protože z toho nic nebude. Se samotnou velkou vodou má také vlastní nebo zděděné zkušenosti, ví, jak špatné to může být a co dělat, když taková situace nastane, a naopak jaké kroky kdy podniknout, aby nenastala. O jedné z největších povodní posledních dvaceti let jsem mluvila s Bárrou, která pracovala svého času na odboru životního prostředí a mimo jiné měla na starost i vodoprávní dozor. Mluvily jsme o velké vodě v roce 2002, která byla ničivá pro celou republiku. Bára mi vyprávěla o tom, kam všude voda sahala a jak bylo těžké projet Sušicí v osobním autě, ale kupodivu nemluvila o žádných zásadních zádrhelech ani problémech v organizaci. Když jsem se jí ptala, jestli bylo těžké zorganizovat například krizový štáb, odpověděla takto:

„Tak určitě to pro nás bylo hodně náročné, celá ta situace, ale na druhou stranu už jsme tak nějak věděli, co udělat nejdřív a co chvíli počká. A třeba i koho sehnat na odklizení toho bordelu, který tu pak všude byl.“

Terénní deník, září 2020

Díky zkušenostem, které mělo jak vedení města, tak i jeho občané, bylo možné povodně zvládnout efektivněji a rychleji. Lidé mohli přemýšlet i plánovat dopředu. Asi

můžeme předpokládat, že i člověk, který se nikdy s povodní nesetkal tuší, že po povodních zpravidla zůstává nepořádek a naplaveniny a že bude po záplavách třeba zařídit jejich odvoz. Ovšem vědět, kde ty naplaveniny zůstávají, odkud se nejhůře odváží, kde mohou zůstat déle, ale odkud je zásadní je dostat okamžitě po opadnutí vody, jakými přístroji se nejlépe dostat do zasažených oblastí, jaký nepořádek můžeme očekávat, kam ho odvézt a na koho se obrátit, co může městu během povodní chybět, co je třeba zajistit a co se může nechat na později, to už je něco, k čemu potřebujete zkušenosti. Takové, které město získalo kvůli letům potýkání se s povodněmi, a ne studováním příruček a dat ČHMÚ. Bára i můj otec si uvědomují, že z žití s vodou plynou výhody, které sice mohou být vykoupeny nepříjemnými událostmi, ale díky kterým se jim daří takové nepříjemnosti lépe pochopit, řešit, přizpůsobit se jim a eliminovat je.

Je tedy otázkou, které řešení je ideální? Máme se snažit co nejvíce odtrhnout od prostředí, ve kterém žijeme, postavit mezi sebe a řeku zeď (nebo v tomto případě naopak nestavět nic včetně domů) a doufat, že to bude na potlačení katastrofy stačit? Nebo se naopak pokusit se svým životním prostorem seznámit, poznat ho a porozumět mu? Scott by zřejmě hlasoval pro druhou možnost. Podle něj musíme umět nejenom poznat svoje prostředí, ale i rozumět mu tak, abychom se dokázali včas a správně přizpůsobit. Podstatou *mētis* je umět použít vědomosti a zkušenosti v *konkrétní* situaci (SCOTT, 1998, s. 316). Stejně tak může být pro krizový štáb při povodních důležité vědět, že pokud zavolá starosta výše položené obce na Šumavě, že se voda vylila z koryta na konkrétním místě, přijde desetiletá voda.

Z výše popsaného vyplývá, že nejlepším řešením by bylo nechat rozhodovat ty, kteří svému prostředí rozumí. Jenomže kdo jsou takoví lidé? Usedlíci? A jak dlouho v tom případě musí na daném místě žít, aby za ně byli považováni? Každý člověk zakouší okolí jinak, někdo může bydlet na jednom místě třicet let a své okolí si skoro neuvědomit, zatímco jiný dokáže po pár letech žití na stejném místě podle mraků odhadnout počasí na celý den. Takových příkladů ve svém okolí najde určitě každý.

Mluvili jsme s Horákovými o povodních, které postihli náš dům. Já sama na ně mám málo vzpomínek, protože když přišly ty velké, byla jsem ještě dítě, ovšem něco, o čem mluvila paní Martina mě donutilo, se zamyslet. V našem domě bydlí více než třicet let už jen tři rodiny – my, Horákoví a Klímovi. Za tu dobu byly v Sušici dvě velké povodně, během kterých muselo dojít k evakuaci domu, a to v letech 1993 a 2002. Zatímco my ani Horákoví jsme v jiných případech dům kvůli zvedající se řece

neopustili, Klímovi odjíždějí pravidelně každých pár let, když se voda vyleje z břehů více, než je běžné.

Terénní deník, srpen 2020

Evakuace rodiny Klímovy může mít samozřejmě mnoho důvodů jako extrémní strach z vody, starostlivost příbuzných, snaha vyhnout se zdržení při cestě do práce kvůli přetékající vodě atp., ale docela dobře tento příklad dokládá i to, o čem jsem psala výše – ačkoli Klímovi žijí na stejném místě jako my a rodina Horákových stejně dlouhou dobu, své okolí vnímají minimálně v těchto specifických momentech jinak. Je dost možné, že na rozdíl od nás ostatních Klímovi nemají žádné značky, ukazatele nebo pořekadla, která by jim ukazovala, kdy je opravdu potřeba být obezřetní a kdy mohou v klidu zůstat doma. Tomuto scénáři by nasvědčovaly i jiné náznaky, kterých jsem si během výzkumu všimla.

Dnes je pravdu příšerné horko, a tak s matkou ležíme na zahradě s knížkou a chodíme se zchladit do řeky. Odpoledne přišla paní Klímová pověsit prádlo a pak si s paní Horákovou sedli ke kafi pod oknem. Všimla jsem si, že za celé dvě hodiny, kdy tam seděli se paní Horáková asi třikrát došla ochladit do řeky, zatímco paní Klímová jen neustále nadávala na horko. A pak mi došlo, že jsem paní Klímovou za celou dobu, co tu žijí snad nikdy neviděla v řece.

Terénní deník, červenec 2020

Možná, že Klímovi opravdu nedokáží zakusit prostředí, ve kterém žijí takovým způsobem, jako ostatní. Nebo je prostě jen neláká ledová voda. Nebo z nějakého důvodu do studené vody nesmí. Důvodem nemusí být zrovna nezáměr o okolí, nicméně i tak dojdeme ke stejnému závěru – to, že někde budeme žít dlouho nám *mētis* nezaručí. A co by tedy mohlo? Existuje způsob, jak lokální vědění distribuovat spravedlivě a demokraticky? Podle Scotta ne. *Mētis* je paradoxně velmi nedemokratický – zkušenosti a praxe záleží na mnoha okolnostech včetně vlastních schopností a nemohou být „rozdány“ všem. Kromě toho dost často s *mētis* informacemi zacházejí vlastníci jako s monopolem a nechtějí ho sdílet (SCOTT, 1998, s. 334).

Jdeme s Martou, kterou znám ze zahrádkářské kolonie, po městě. Mijíme zahradníky, kteří sází okrasné rostliny do záhonu spadající pod město. Na záhonu je položena černá textilie, která má zabránit růstu plevelů. Marta to polohlasně hodnotí. „Tohle je největší nesmysl, tam jim ty kytky zajdou, nemají humus, umře pod tím všechno živý.“ Ptám se jí tedy, jestli jim to nezkusíme říct, ale Marta opáčí, že to nemá

cenu.

„Ať si to na tom úřadě dělaj, jak chtějí, když jsou tak chytrý,“ opáčí.

Terénní deník, 28. červen 2020

Důvody pro neochotu sdílet zkušenosti a lokální vědění mohou být různé – v Martinině případě to bylo opovrhování městskou správou, ale často to bývá i obava z toho, co by na to ostatní řekli:

Iva z vodoprávního mi vypráví, že jí její dědeček učil, že když se strom, který roste u nich na zahradě u břehu řeky zazelená už v březnu, bude dostatek vody celý rok. Když jsem si to chtěla poznamenat, zarazila mě:

„Počkejte, to nikam nepište.“

„Proč ne?“

„Prosim vás, to si někdo přečte a bude si říkat, co to mají v Sušici na úřadě za bláznivou ženskou, že se řídí stromem na zahradě,“ směje se Iva.

Terénní deník, červen 2020

Takovému „skrytému“ vědění se věnuje i Scott např. v knize *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (SCOTT, 1990). Zde narážíme na další výzvu, kterou využití *mētis* přináší – vůle těch, kteří disponují lokálním věděním, toto vědění skutečně využívat a vnímat ho jako přínos, nikoli něco, za co se musí stydět. *Mētis* může být vnímáno i jako duševní vlastnictví, které se dědí z generace na generaci, které je vydřené, vykoupené mnohými oběťmi a o které se jeho vlastníci z těchto důvodů dělit nechtějí. Může se také stát, že je lokální vědění závislé na jiných schopnostech a je těžce přenositelné slovy.

Večer jdeme na zahradu grilovat. Když po několika hodinách už jen sedíme u ohně a povídáme si, je na chvíli úplně ticho. Do ticha promluví otec: „Schválně se zaposlouchejte do řeky. Začíná se rozvodňovat.“ A doopravdy, během dalších deseti minut se z klasického zurčení řeky stává čím dál tím silnější hukot. Ve tmě to zní děsivě.

Terénní deník, červen 2020

Schopnost poznat podle zvuku, že se řeka rozvodňuje a ještě dříve, než to pro nás ostatní bylo opravdu patrné, se nedá naučit jinak, než si řeku naposlouchat a zjistit, jak zní, když je klidná, jak zní, když je rozbouřená a co se s ní děje těsně před tím, než se rozvodní. Otec tohle dokáže, protože u řeky strávil celý svůj život. V tomto případě tedy není možné tento druh *mētis* plošně rozdistribúovat i kdyby k tomu byla vůle.

Z těchto i dalších důvodů může být velice obtížné, ne-li nemožné stavět na *mētis* například celou státní správu. Kromě toho Scott správně podotýká, že mnohá odvětví, která jsou lokálním věděním nabita, jsou pro stát marginální. Vyplývá to přirozeně z jejich potřeby vystačit si s tím, co mají a nespoléhat na to, že se o ně postará síla, která staví na univerzálních pravidlech – např. stát (s. 334). Mohlo by se tak snad stát, že i kdybychom nakonec vymysleli způsob, jak efektivně na úrovni státu spravovat různé instituce skrze lokální vědění, nebudeme mít takové vědění vlastně vůbec k dispozici.

Přestože může být použití lokálního vědění na úrovních státní správy problematické, neznamená to, že bychom jeho hodnotu nemohli využívat tam, kde to lze. Jak jsme si na příkladu zástupců města Sušice ukázali, jejich zkušenosti a znalost prostředí jsou pro správný výkon funkce stejně klíčové, jako expertní informace. Díky tomu, že jsou aktéři v mnoha případech schopni využívat oba dva druhy vědění zároveň pak mohou efektivně a s citem pro konkrétní situaci řešit problémy nejenom s rozvodněnou řekou.

3.3. Usedlíci

Usedlíci jsou takoví lidé, kteří žijí v bezprostřední blízkosti řeky. Pravdou je, že označení „usedlík“ může být trochu zavádějící, protože jsem se ve výzkumu neomezovala pouze na ty „usedlé“ obyvatele řeky. Ve skutečnosti jsem se snažila zmapovat různorodost vztahů a perspektiv k řece i tím, že jsem do výzkumu zahrнула jedince, kteří žijí u řeky celý život, ale i takové, kteří se před pár lety přistěhovali. Protože životy všech usedlíků jsou s řekou nějakým způsobem spjaté, ať už si to uvědomují nebo ne, a to bez ohledu na to, jak dlouho u ní žijí. Já jsem celé léto strávila intenzivně s více méně čtyřmi rodinami a pár dalšími jedinci. Všichni až na jednu výjimku bydlí ve stejné bytovce. Unikátnost této bytovky spočívá v tom, že stojí na ostrově mezi dvěma rameny řeky Otavy. K bytovce, která byla původně postavená jako prvorepubliková vila, patří také poměrně velká dekorativní zahrada a menší zahrada, která je od domu oddělena kamenným plotem. Místní tomuto místu říkají „za brankou“. Sem chodí venčit psy, opékat buřty na ohni, chodí se tudy k řece a několik z obyvatel domu tu má i květinový či ovocný záhon. Když stoupne voda, je tento prostor první, který je zatopený.

Na stejném ostrově jako tato bytovka stojí i starý mlýn a pár dalších domů. Poslední žena, se kterou jsem se několikrát za léto potkala bydlí v jednom z těchto domů. Bydliště bylo pro mě spojujícím prvkem této skupiny, protože v dalších aspektech už se jednotlivci rozcházejí – a to byl záměr. Chtěla jsem studovat, jaký vztah k řece mají lidé, kteří žijí v její bezprostřední blízkosti a užívají si její benefity, stejně jako se musí potýkat s jejími hrozbami, ale zároveň jsem nechtěla stejnorodou partu lidí, kteří se chodí pravidelně otužovat, žijí na tomtéž místě po generace nebo zažili velkou ztrátu při povodních. Proto jsem se zaměřila pouze na podmínku bydliště. Díky tomu jsem získala vzorek různorodý natolik, abych zjistila, jaký vztah má k vodě puberťák, otužilec, starousedlík i mladá rodina s malým dítětem. Téměř všichni z této skupiny jsou moji známí, rodina nebo kamarádi. Až na pár výjimek jsem se s nimi tedy mohla stýkat každý den, aniž by moje přítomnost „v terénu“ byla něčím speciálním a rušivým. A díky tomu, že jsem znala prostředí i je, mohla jsem jejich vyprávění zasadit do širšího kontextu (například vyprávění o povodních 2002).

3.3.1. Lidé a povodně

„Vztah k řece? No dobřej. Jakej bych měl mít jinej vztah k řece?“

„Já nevim, někomu třeba vadí povodně.“

„Povodně? Prosim vás. Ukažte mi někoho, kdo tu žije a bojí se velký vody.“

Terénní deník, červenec 2020

Život v rizikové oblasti, ano nebo ne? Dokážete si představit, že byste žili s neustálou obavou, že jednoho dne přijde povodeň a ohrozí váš majetek, domov nebo třeba životy? Anebo naopak v takto ohrožené oblasti žijete a obavy z události, která se může ale také nemusí stát, vám přijdou směšné? Už když jsem se pouštěla do výzkumu v bytovce, která je z obou stran obklopena korytem řeky a jediná přístupová cesta k ní vede přes malý most, měla jsem o odpovědích místních jasno. Ale protože jsem nechtěla předbíhat a nechat se ovlivnit svými vlastními názory a zkušenostmi, přistupovala jsem k výzkumu stejně, jako kdybych ho vedla v pro mě nebezpečném a neznámém prostředí. Zajímavé bylo, že tento přístup vyvolal zpočátku u mnoha obyvatel domu negativní reakce. Jakmile jsem vysvětlila, co dělám a proč, mnozí se na mě utrhli, že jsem jako média, která dělají z komára velblouda.

„Já si pamatuju jen na povodně v roce 2002, to jsme museli odjet, ale to musel odjet skoro každej ze Sušice, voda byla až na náměstí. Takže to asi nebude nic šokujícího.“

„Já nepotřebuju, aby to bylo šokující.“

„Chm, prostě voda občas stoupne, občas klesne. Já si myslím, že řešit by se měl problém spíš s tím klesáním. S povodní si vždycky nějak poradíme. Kdyby tedy někdy nějaká přišla. Zatím sem to nezaznamenala.“

Terénní deník, duben 2020

Paní Martina Horáková, která žije v domě na ostrově asi třicet let nepřipouští, že by se doma někdy cítila kvůli hladině řeky ohrožena. Naopak – k řece má kladný vztah. Celé léto se chodí koupat do řeky před domem, pěstuje u plotu maliny a angrešt, které zalévá vodou z Otavy a na dece u řeky často tráví slunečná odpoledne i se svými vnoučaty. Je tedy jasné, že v tomto případě velice záleží na kontextu a na záběru informací. Budeme-li se dívat na řeku optikou paní Martiny, zjistíme, že pro ni výhody, které ze života u řeky plynou dalece předčí hrozbu, kterou by Otava mohla představovat. Tim Ingold by takový pohled označil za *dwelling perspective* – perspektiva z pohledu obyvatele. Podle Ingolda je důležité, ne-li klíčové, umět se při zkoumání konkrétního prostředí podívat na věc optikou toho, kdo prostředí obývá (INGOLD, 2000). Ingold, jako

zástupce antropologů, kteří se snaží odstranit dichotomické pojetí světa, se zaměřoval více na perspektivu „kulturní vs. přírodní“, nicméně i v našem případě můžeme jeho koncept použít. Jak tady vidíme, není v žádném případě možné zkoumat lidskou perspektivu jako jednotnou. Jinak se bude na povodeň totiž dívat obyvatel postižené oblasti, jinak ji uchopí novinář a úplně jinak člověk, který ji bude sledovat v televizi. A to je jen malé množství příkladů, které bychom mohli ve skutečnosti uvést. Pokud se tedy chceme alespoň přiblížit pohledu, který může mít na záplavy obyvatel postižené oblasti, je potřeba se na ně podívat jeho očima.

Abych ale nezkrusovala i v našem domě žijí lidé, kteří mají z velké vody strach. Rodina Klímova, která žije ve třetím patře už přes dvacet let, se stěhuje na chalupu pokaždé, když hladina řeky vystoupí až k zahradě a částečně ji zatopí. Klímovi jsou dlouhodobými obyvateli domu, ale jejich vztah k řece je v mnohých směrech úplně jiný než vztah ostatních usedlíků. Nikdy jsem neviděla, že by se někdo z nich šel vykoupat. Dokonce ani na společných prostorách kolem domu se příliš často neobjevují. Ovšem jednou jsem s panem Klímou navázala hovor, když si myl auto. Měl hadici napojenou na rozvod vody z řeky, kterou domovník používá při zalévání.

„Vzpomínáte si na nějaké povodně, pane Klímo?“

„Chm, myslíš ty velké, nebo ty každoroční?“

„Jakékoli, cokoli, co si pamatujete.“

„Tak tady je to těžký, tady se voda zvedá každou chvíli žejjo. Ale to já tak ani neberu.“

„A máte strach z vytopení? Všimla jsem si, že často jezdíte pryč, když se voda zvedne.“

„Jo? To asi jo, ale tak my jezdíme na chalupu skoro pořád, takže proč riskovat tady. Ono stejně ve většině případů o nic nejde, ale když můžeme odjet na chalupu, tak odjedem.“

Terénní deník, září 2020

Perspektivou pana Klímy není řeka nepřítelem číslo jedna, ale je snad malou hrozbou, kterou není potřeba pokoušet. Z jeho slov i chování bylo dobře čitelné, že neodjíždí na chalupu kvůli tomu, že by se snad tolik bál, ale spíš z preventivních důvodů. Na rozdíl od vztahu k řece paní Markéty je vztah pana Klímy mnohem praktičtější. Auto si vodou umyje, ale sám v ní relaxovat nepotřebuje. V případě zvedání vodního toku raději odjede na chalupu, než aby se naučil řeku číst a předvídat – než aby se snažil rozvíjet své *mētis* ve vztahu k řece. Stejně jako jsme si u zahrádkářů i u městského úřadu ukazovali, proč je lokální vědění pro místní důležité, nemůžeme na tento scottovský

termín zapomenout ani zde. Pokud budeme porovnávat předchozí dva případy, můžeme klidně říct, že paní Markéta využívá své lokální vědění mnohem více než pan Klíma. Ten se řídí spíše expertním vědáním, které mu při blížící se povodni radí sbalit se a na pár dní odjet do vyšších oblastí. Paní Markéta oproti tomu zná řeku a ví, že se není čeho bát ani když hladina vystoupá až k jejím malinám. Takové vědění může být výsledkem toho, že během těchto „kritických“ chvil paní Markéta zůstává poblíž a může se tak sama přesvědčit o tom, že řeka nepředstavuje žádné nebezpečí, zatímco pak Klíma s rodinou zůstávají daleko a mohou si představovat rozbourěnou řeku, která jen tak tak nesaáhá ke vchodovým dveřím.

Důkazem, že expertní vědění se na lokální úrovni vůbec nemůže rovnat s žitou zkušeností, mohou být i různé značky, které si mnozí místní vytvořili k tomu, aby vyhodnotili nebezpečí blížící se povodně. V následujícím odstavci si pro jednu dovolím použít vlastní vzpomínku, která se váže k tématu povodní a k tomu, jak poznat, které budou závažné. Díky tomu, že jsem v tomto domě také vyrostla a znám téma o kterém píše i jeho kontext, pomohly mi i vlastní vzpomínky, jako je například tato, nalézt různé spojitosti mezi odbornými koncepty a žitým světem. Úryvek z deníku tedy nepředkládám ani tak jako vlastní úvahu nad povodněmi, jako spíš úvod do tématu, které se mi podařilo díky vlastní zkušenosti otevřít.

Když mi bylo 7 v Sušici začínaly nejhorší povodně co pamatuju. Já jsem se dost bála, stála jsem s tátou na balkoně a společně jsme pozorovali řeku. Táta ukázal na most, který přes Otavu vedl.

„Vidiš ty pilíře, na kterých stojí most? A vidiš ty tři velké kameny, které ho tvoří? Tak dokud řeka nebude sahat nad ten druhý, bude to v pohodě, neboj.“

Tehdy řeka vyšplhala až ke třetímu kameni. My se sbalili a na pár dní odjeli ke známým na hory, protože naše bytovka na ostrově byla z obou stran oříznuta a do prvního patra vyplavena. Ale tohle se mi vrylo do paměti – dokud je řeka do výšky druhého kamene pilíře mostu, není třeba panikařit. I kdyby ČHMÚ říkal něco jiného.

Terénní deník, duben 2020

Podle pilíře na řece poznáme, kdy balit kufry a odejít. Ale naše rodina rozhodně není jediná, která má vlastní ukazatele, podle kterých se řídí spíše než radami úřadů. Paní Hromádková, která žije na břehu řeky přes padesát let, se mi svěřila, že i její otec měl své vlastní poznávací značky.

„Tatínek často chodil přes řeku do hospody. Bud' si pivo přinesl ve džbánu nebo tam zůstal. A protože v téhle hospodě bylo mnoho hospodářských zvířat, brával mě s sebou. Těsně před hospodou byl v řece veliký kámen, který vypadal jako obří žába. A tatínek mi říkal, že je to hladový kámen – pokud ho na jaře vidím tak dobře, abych v něm poznala žabu, znamená to, že bude sucho a neúroda. Zároveň byla ale tahle žába i kamenem povodňovým. Jakmile žába zmizela ve vodě, bylo třeba zpozornit a začít balit.“

Terénní deník, 4. srpen 2020

Krásná ukázka propojení ingoldovské *dwelling perspectiv* a Scottova *mētis*; lidé, kteří posuzují nebezpečí podle svých zkušeností a zkušeností svých předků nikoli podle univerzální škály. Podobně působí i následující dialog s šestnáctiletou Katkou, která v domě u řeky žije celý svůj život.

Katka: „Jestli si pamatuju povodně? Asi ne. Jednou za čas se klasicky přelege řeka na Fufernách přes chodník, a to je všechno.“

Tereza: „Jednou za čas? Různí se to, nebo je to nějak pravidelný?“

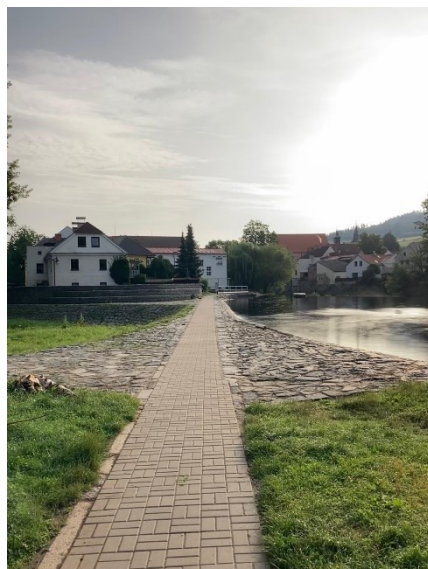
Katka: „To já nevím, tak jednou, dvakrát za rok.“

Tereza: „A větší povodně jsou třeba jak často?“

Katka: „Větší? To nevím, já si ani nepamatuju, kdy nějaký větší naposledy byly.“

Terénní deník, 12. srpen 2020

U Katky je zajímavé, že ačkoli jí je teprve šestnáct let, můžeme ji klidně v tomto výzkumu zahrnout do skupiny usedlíků. Z jejího chování i z toho co říká, je znát, že se na povodně dívá očima usedlíka, který je na ně tak zvyklý, že je nepovažuje za něco, čím by se měl příliš vzrušovat. Zároveň jsem si díky tomuto rozhovoru všimla, že přelévání vody přes chodník na Fufernách se pro mnoho obyvatel domu stalo ukazatelem povodně, kterou sice registrovali, ale nepovažovali ji za nic neobvyklého a nebezpečného.



Obr. 5 a 6 - Řeka Otava v době povodňové aktivity přetéká přes chodník, Fuferna červen 2021, Tereza Mottlová (TM)

Obr. 7 - Normální stav řeky Otavy, Fuferna červen 2021, TM

Na rozdíl od předchozích ukazatelů je ale přelévání řeky přes chodník něco, co nutně nemusí být „tajným lokálním věděním“, které se nese z generace na generaci jako žabí kámen nebo pilíře mostu. Naopak tento chodník je frekventovanou spojnici centra města a lesního parku, to znamená, že jako symbol zvedající se vody může fungovat i pro lidi, kteří jinak u řeky nežijí a nemusí mít v této oblasti tolik rozšířené *mētis*, jako mají usedlíci. V tomto konkrétním případě se lokální vědění, rozšiřuje na mnohem větší skupinu lidí. Sama jsem byla několikrát svědkem toho, jak i obyvatelé Sušice z jiných částí města mluvili o povodních v souvislosti s přetékáním řeky přes chodník na Fufernách. Setkala jsem se s tím například při výzkumu v zahrádkářské kolonii, kdy jsme náhodou s Janou mluvili o hrozících povodních na začátku srpna. Jana bydlí v Sušici na kopci, takže z pohledu usedlíků, které jsem zkoumala není s řekou v tomto smyslu tak spjatá. Přesto i v této oblasti disponuje jistými vědomostmi a zkušenostmi, které by se daly považovat za *mētis*.

„Já jsem viděla asi loni v televizi reportáž ze Sušice, kde říkali, že máme asi druhé povodňové stupeň. Tak jsem se trochu lekla, ale pak jsem viděla ty záběry a zjistila jsem, že voda je jen na Fufernách.“

Terénní deník, 2. srpen 2020

Z úryvku vyplývá, že i člověk, který nežije v přímém kontaktu s řekou, se díky kombinaci obecného a lokálního vědění naučí, jak reagovat na informace o stavu řeky.

Protože nemá bezprostřední zkušenosti se záplavami, budou pro něj důležité i obecné informace (zde např. stupně povodňové aktivity) ovšem díky znalosti terénů a díky tomu, že si může situaci zasadit do kontextu (ví, že když přetéká voda na Fufernách, nejde hned o život) vlastně buduje takové vědění, které je použitelné pro jeho konkrétní situaci.

Umím si představit, jaká by byla reakce na takovou reportáž u člověka, který se v prostředí pravidelných povodní a řeky vůbec nepohybuje a u člověka, který zná konkrétní terén, o kterém je řeč. Ti, co řeku znají, dokáží pohledem starousedlíků vyhodnotit riziko, které pro ně rozvodněná řeka představuje a podle toho se zachovat. Stačí si vzpomenout na komentář, se kterým zveřejnil uživatel ŠumavaNet povodňové video v Sušici: „Sušičáci jsou celkem v pohodě, chodí kolem peřejí na procházku, já Klatovák ztrácím nervy a bojím se. Holt jsou zvyklí...“.

Ve jménu různé perspektivy jsem se rozhodla prozkoumat, jak se na povodeň dívá nejenom „obecný“ starousedlík, ale jak se jejich pohledy mohou lišit např. v závislosti na věku. Během několika rozhovorů s obyvateli domu jsem se tedy snažila zjistit, jaké jsou jejich vzpomínky na jednu konkrétní událost – na celorepublikovou povodeň v roce 2002.

„2002, to sem byl malej kluk a přišlo mi to šílený, ale v dobrym. Jasně že mi nedocházelo, že by to pro někoho mohl bejt malér, jakože přijde o majetek nebo dům. Ani mi to nepřišlo nebezpečný. Prostě se najednou objevila voda až na náměstí, u gymplu, přes most se nedalo přejet, jezdily tu tatry a všichni se na to chodili v holinkách koukat. Včetně nás. Pamatuju si, že sem měl tátovo holinky a stejně mi do nich nateklo. Jen teda nevím jestli proto, že sme dělali kraviny, nebo že by tam bylo tolik vody...“

Pavel, červenec 2020

Podobných odpovědí se mi dostalo od téměř všech lidí, kteří byli v době této konkrétní povodně ještě dětmi. Zajímavé (i když ne překvapivé) je, jak děti takovou událost vnímají. Je to spíše než cokoli traumatického dobrodružství, které je potřeba si pořádně užít. Pavel i s rodiči bydlí v blízkosti řeky už dlouhou řadu let a jsou na takové epizody celkem zvyklí. Pro srovnání jsem stejnou otázku položila i jeho ženě. Ta tehdy žila s rodiči v Sušici na sídlišti.

„Moc si toho nevybavuju. Hned jak bylo vyhlášený nějaký nebezpečí, sbalili jsme se a jeli za babičkou na Opolenec. Do Sušice jsme se vrátili až když opadla voda. Naši z toho taky byli docela vyvalený. Ale pamatuju si, že jsme vůbec nechápali, že tam

někdo reálně žil i během té povodně. Když mi pak kamarádi ve škole vyprávěli, že chodili po náměstí v holínkách a ve vodě, přišlo mi to jako sci-fi“

Kristýna, červenec 2020

Dětská perspektiva tedy záleží na mnohých faktorech. Tady například mimo jiné na strachu rodičů. Můžeme jen hádat, co vedlo Kristýniny rodiče k tomu, aby se sbalili a odjeli z domova, který nebyl vodou nijak zasažený a co naopak rodiče Pavla k tomu, aby své dítě nechali pobíhat v zaplavené části města. Jedním z možných vysvětlení je právě (ne)znalost řeky. Je možné, že Pavlovi rodiče, kteří blízko řeky žijí, znají řeku i rizika, která může představovat mnohem lépe než rodiče Kristýny, a proto byli zřejmě mnohem více v klidu. Zároveň, protože v tomto směru nemám více empirického materiálu, nemohu vycházet pouze z tohoto zjednodušeného předpokladu a zobecňovat dětský pohled na povodeň (o což mi nikdy ani nešlo). Mně osobně bylo v té době 7 let, musela jsem se s rodiči na chvíli odstěhovat a moc jsem se bála. Náš dům byl ovšem oproti Pavlovi v „centru dění“, my jsme se doopravdy museli sbalit a odjet, zatímco nám voda vyplavovala sklepy a valila se přes zahradu.

Díky této krátké sondě do minulosti tří dětí jsme zjistili, že i dětská perspektiva se může velmi různit; od nezájmu, přes nadšení až po strach a velice při tom zase záleží na kontextu a vztazích. Ale pojďme se vrátit k základu – k usedlíkům. Jaké vzpomínky na velké povodně mají oni? Mluvila jsem o povodních z roku 2002 s Markem od nás z domu. Jeho vzpomínky jsou podle mě přesně to, co se od člověka, kterého postihne taková tragédie očekává.

„Jo tu z roku 2002 si pamatuju. Hlavně ty škody potom. I tady ze zahrady jsme to museli uklízet ještě měsíc. A voda ve sklepě... všechny krabice zničený. Ještě že jsme kola a lyže dali včas domů.“

„A neuvažoval jste v tu chvíli o úplném odstěhování?“

„Prosim tě proč? Kvůli té vodě? Kvůli ní tady přece všichni bydlíme.“

Terénní deník, září 2020

Marek byl v tu dobu dospělý muž, který žil u nás v domě ještě před tím, než jsem se narodila. Pamatuje si, co velká voda opravdu obnášela pro lidi, kterým něco vzala nebo vyplavila a jaké měla následky. Navzdory tomu o ní vypráví neutrálně. Žádné pocity křivdy, strach nebo vztek. Naopak to vypadá, že ani vyplavený sklep, ani týdny úmorné práce jeho vztah k řece nenarušily. Slovy Marka: „Takový je prostě život, když bydlíš u řeky.“ Strach z povodní nemusí být vždy tak materiální, jak jsme si teď ukázali.

Nemusíte se nutně bát o sklep, dům nebo vlastní život. Pokud žijete v nějakém prostředí dost dlouho, začnete si všimnout i úplně jiných věcí. Takových, které odhalíte právě a pouze díky ingoldovské „perspektivě obývajících“. Co mám na mysli shrnula Markéta v následujícím příběhu.

„My v té době žili v bytě s prababičkou. Ta se nechtěla z domu za žádnou cenu hnout. Nemohli jsme ji dostat ven, tak jsme odjeli bez ní a druhý den ji samozřejmě museli hasiči evakuovat. Hrozně se u toho vztekala,“ směje se Markéta.

„Ale stejně byla dobrá tyjo, já bych to asi nedala. Jako takhle – ne že bych se bála. Nebyla to naše první ani poslední povodeň, ale něco jiného je to v plném baráku, když máš někoho doma a víš, že se při nejhorším sbalíš a odejdeš. Ale představa, že seš sama v celém domě, bůh ví, jestli šla elektřina, to už si ani nepamatuju, slyšíš ten šílený hukot řeky všude kolem sebe a navíc víš, že kdyby se nedej bože něco stalo, seš úplně odříznutá od všeho... No asi nic příjemného. A stejně se nedala, Marjánka...“

Terénní deník, červenec 2020

Markéta tady narazila na něco, co je podle mě ukázkou perspektivy tak, jak ji chápe Ingold. Zatím co nedotčená veřejnost si při záplavách představí hlavně materiální škody, případně ztráty na životech, pro někoho, kdo záplavy doopravdy zná, můžou být obavy zcela odlišné. Slyšeli jste někdy jak hučí rozbourená řeka? Ve tmě máte pocit, že je všude kolem vás jenom masa vody a nic víc. Máte pocit, že jste osamoceni, opuštěni, odkázáni jen na sebe. Najednou se z řeky, která nás v parných letních dnech spojuje stává obrovská síla, která nás rozděluje. A přesto může být to pouto, které si k prostředí vytvoříme, tak pevné, že se odmítáme přestěhovat. Proč? Je to opravdu zásluha jen samotné řeky? Tady bych ještě jednou ráda zmínila metodu, kterou jsem při výzkumu použila a její výhodu. Zatímco z rozhovorů, které jsem s aktéry vedla cíleně na téma povodeň, jsem se často dovídala, co všechno bylo řekou strženo, odneseno nebo zničeno, z běžné dlouhodobé komunikace s lidmi jsem vyzorovala mnohem víc.

Vnuk paní Klímové si hraje před domem a chce počmárat křídou fasádu domu. Paní Klímová ho zarazí, ale paní Horáková se směje a jde za malým klukem.

„Jen ho nech. Vždyť to smyje voda.“

„Podívej se, tady už někdo čmáral před tebou,“ ukazuje na černou čáru na fasádě.

„Můj táta tam v devadesátém, když byla povodeň, načmáral uhlíkem čáru, abychom

věděli, kam až voda dosahovala. A ta čára tam zůstala a už nejde ničím smýt. “

Paní Horáková pohladí značku a jde si s děckem kreslit křídou.

Terénní deník, srpen 2020

V úvodu kapitole o etnografii vody jsem uvedla podobný příklad, kdy je povodeň přímým pojitkem člověka nejenom k místě, kde se událost odehrála, ale i k lidem, kteří se s ní potýkali. Už jsem také psala o tom, jak zavádějící může být vynechání takového typu vztahu mezi člověkem a přírodní katastrofou z výzkumu. Na příkladu výzkumu na řece Soho jsme si ukázali, jak nešikovně může zapůsobit špatně zvolená metoda. Tady totiž vidíme, že vztah k místu se netvoří pouze skrze materiální prvky (čím teď nemyslím jen majetek, ale i ty složky prostředí, které může jeho obyvatel skutečně využít – zahrada, řeka, stín atd.), ale i skrz vztahy, a to jak současné, tak i ty minulé. Fakt, že naši rodiče nebo prarodiče museli čelit podobným problémům, jakým jsme vystavováni, my nás nutí zaujmout k těmto problémům úplně jiný postoj. Navíc díky tomu, že některé značky, zátarasy i vychytávky nám tu zůstávají i po smrti jejich tvůrců, jsme s místem mnohdy spjati ještě více. Ale nemusí jít vždy o dramatické události, mnohdy jsou to jen obyčejné vzpomínky, které nás s místem spojí víc, než si uvědomujeme.

Jdeme si s Markétou sednout s kávou před dům, a protože je horko, posouváme si lavičku do stínu k vodě. Markéta se najednou usměje:

„Úplně jsem si teď vzpomněla na babičku, jak tu s paní Zelenou vždycky posedávaly ve stínu a máchaly si nohy v řece. Oběma bylo tak 80 let, ale vždycky popadly tu příšerně těžkou lavici a táhly jí do stínu. Už chápu proč.“

Terénní deník, 14. červenec 2020

Možná jsme právě zjistili, že povodně jsou stejně subjektivní, jako třeba krása. Ačkoli je možné je vyčíslit, změřit i zaznamenat, nelze dosáhnout shody na tom, co vlastně povodně představují. Hrozbu pro město? Dobrodružnou událost? Rutinní záležitost? Nebo spojení s předchozími generacemi? Uvedli jsme si jen několik možných významů, které mohou povodně pro obyvatele města Sušice, a především pro obyvatele domu, který stojí na ostrově, obklopen řekou Otavou, mít. S jistotou lze říci pouze to, že z perspektivy těchto lidí jsou povodně událostí, která je neodmyslitelnou součástí jejich života, nad kterou neuvažují jako nad něčím speciálním nebo výjimečným.

„Povodně prostě byly, jsou a budou. A pokud chcete žít u řeky, musí se stát součástí vašeho života. Pak už nad tím, jestli je to dobře nebo špatně ani nebudete přemýšlet.“

Marek, září 2020

3.3.2. Klima a povodně

Už v úvodu jsem zmiňovala, jaké mohou být projevy klimatické změny a následně jsme si v kapitolách o zahrádkářské kolonii u Sušice ukázali, jakým způsobem se klimatická krize projevuje u nás – tedy v mírném pásu ve středu Evropy. V souvislosti se zahrádkami jsem psala především o suchu. Kromě něj ovšem změnu klimatu provází i opačné extrémy – povodně. O povodních toho tady bylo řečeno také mnoho, v této kapitole bych se k nim ráda ještě na chvíli vrátila a pokusila se odpovědět na otázku, která mě zajímala už u zahrádkářů: dokážou lidé, kteří žijí vedle řeky a zároveň žijí řekou, rozpoznat změny, které se kolem nich dějí? Vnímají, že by se i jejich okolí v něčem měnilo, že by se povodně staly extrémnějšími, častějšími či jinak narušily jejich zdánlivě pevný svazek s řekou? Během výzkumu vztahu místních k řece a k povodním jsem se snažila nezapomínat ani na tento problém a pokoušela jsem se analyzovat jakékoli zmínky nebo chování, které by mohlo naznačovat, jak tito lidé (ne)chápou klimatickou změnu, která se jim odehrává přímo na zahradě.

Výzkum usedlíků jsem si rozdělila do několika měsíců podle svých časových možností, ale zároveň jsem se při plánování řídila i obvyklým chováním řeky v průběhu roku tak, jak ho znám já; zatímco na jaře se řeka vyleje s téměř železnou pravidelností, přes léto bývají povodně v posledních letech kvůli narůstajícímu suchu vzácné. Na podzim se povodně občas vrátí. Při designování výzkumu jsem se v téhle části řídila pouze podle svých vlastních zkušeností, jako tamější usedlík znám říční cykly dobře na to, abych věděla, jakých podob může řeka během půl roku nabýt. Nutno ovšem říct, že v Sušici trvale už sedm let nežijí a až během výzkumu jsem pochopila, jak velký to na něj mělo vliv. Předpokládala jsem, že se za sedm let řeka ani její chování nijak nezměnily, což by bylo i v případě, že by nic jako klimatická krize neexistovalo, minimálně krátkozraké. Povodeň, která by slovy místních „stála za řeč“, během mého výzkumu nenastala ani jednou. Ačkoliv je Sušice záplavovou oblastí, ničivé záplavy bývají minimálně desetileté. Předpokládala jsem ale, že budu svědkem alespoň jedné povodně, která zástupce města donutí svolat krizový štáb nebo ji obyvatelé zkoumaného domu vyhodnotí jako mimořádnou událost. Ani to se nestalo, což mi samozřejmě nezabránilo tento fenomén zkoumat. Najednou jsem ovšem zjistila, že i já sama jsem poznala, že se cyklus řeky mění, ale musela jsem na to přijít až skrze reflexi ve výzkumu. Zajímalo mě,

jak na tom budou obyvatelé domu, který jsem zkoumala.

Během rozhovoru s jednou z obyvatelk domu, jsme se dostaly k tématu povodní, ale na přímou otázku, jestli si všimla nějaké změny v chování řeky v posledních letech, odpověděla velmi neurčitě.

„Já si vzpomínám jen na ty velké, a ty už byly hodně dávno. Těch menších je víc, ale taky si nedokážu vybavit, jestli jsou častější.“

Kristýna, květen 2020

Takto vypadala většina odpovědí na otázky ohledně změn v četnosti či síle povodní. Z mého výzkumu tedy vyplývá, že i když lidé žijí vedle řeky, a dokonce žijí řekou, není to záruka vědomého rozeznávání změn. Ačkoli téměř nikdo z aktérů nezmínil za celou dobu výzkumu skutečnost, že se četnost nebo intenzita povodní změnila, v okamžiku, kdy jsem na tyto možnosti poukázala já, mi někteří usedlíci dali za pravdu.

*„Když už o tom mluvíš, možná máš pravdu, je fakt, že před deseti lety se po každý zimě zvedla voda až k ohništi, což už se dlouho nestalo. Taky jsme museli pořád stěhovat takovej ten zahradní set co tam byl, aby ho neodnesla voda. Než ho odnesla voda,“
směje se Markéta.*

Terénní deník, srpen 2020

Ne vždy bylo ale rozpoznání změny výrazné nebo jednoznačné. Mnozí dávají své pozorovací schopnosti do souvislosti s pamětí nebo jinými okolnostmi, které zapřičiňují, že nedokážou tyto změny pozorovat.

Tereza: „Marku, jak často to tady vlastně musíte po povodních odklízet?“

Marek: „Nijak zvlášť často. Jednou, dvakrát do roka shrábnu větvičky. Posledních pár let je to klidnější.“

Tereza: „Jakože ty povodně nejsou tak často?“

Marek: „Já nevím, nevedu si žádnou statistiku, ale možný to je. Ale možná je to tím, že jsem z toho dřív byl víc paf. Těžko říct.“

Terénní deník, září 2020

„Ježiš to těžko říct, jestli je to častější. Já bych řekla, že ne, spíš míň často. Pořádně se řeka nevyhlila tak pět let. Ale možná mi to splývá, člověk už si věci tak dobře nepamatuje.“

Paní Horáková, květen 2020

Setkala jsem se ale i několika případy, kdy usedlíci dokázali změnu rozpoznat i popsat.

Na začátku týdne jsem pozorovala, jak Pavel s dcerou skládá dřevo k plotu na zahradě. Dcera Pavla upozorňovala, aby dřevo neskládalo tolik do šířky, protože bude moc blízko řeky. Pavel jí odpověděl, že to nevadí, že k plotu řeka už několik let nedosáhla. Jeho dcera se podívovala, protože si vzpomínala, že když byla malá, pravidlem číslo jedna bylo stavět dřevo spíše do výšky než do šířky, protože i tak jim skoro každý rok pár polínek řeka vzala. Podle Pavla tak tak sice dřív bylo, ale teď už se řeka tolik nevytlévá.

Terénní deník, září 2020

Díky úzkému vztahu, který v tomto případě vytvořila mezi Pavlem a řekou kupa dříví, si Pavel mnohem více uvědomuje, kdy hladina řeky stoupá a o kolik. Podobně praktické důvody pro pozorování stavu řeky má i domovník pan Klíma. Ten se stará o dům i zahradu. Největší péči věnuje okrasné zahradě, která se rozprostírá kolem domu. Kromě toho ale k bytovce patří i menší zahrada, kterou tvoří asi pět metrů široký břeh a která je od té okrasné oddělena kamenným plotem. Když stoupne voda, v naprosté většině případů se dostane jen sem.

Pan Klíma rozestavuje po zahradě rozstříkovače. Pozoruji ho, jak s jedním v ruce usilovně přemýšlí. Pak mávne rukou a jde s ním za branku. To mě zarazí, protože si neuvědomuju, že by někdy zavlažoval trávu i tam. Došla jsem se ho na to zeptat.

„Hele já mám prostě dojem, že tam začíná schnout tráva. Přijde mi, že tím, jak už se tam tolik nevytlévá řeka, tak je tam větší sucho.“

„Myslíte, že dřív se tam řeka vylévala častěji?“

„No, nebo jsou teď větší horka. Možná oboje, já tam prostě zkusím jeden ten kinglák⁶ dát i když je to možná blbost no.“

Terénní deník, červenec 2020

Stejně jako Pavel má i pan Klíma vytvořený vztah k řece mimo jiné i díky funkci přírodního zavlažovače, kterou pro něj řeka má. A díky tomuto poutu je pan Klíma schopný poznat, že se v chování řeky něco mění.

Kdybych měla tuto malou sondu do vztahu mezi povodněmi a klimatickou změnou zhodnotit, musím říct, že i když jsem souvislost mezi nimi potvrdila, efekt, který jsem předpokládala, že bude klimatická změna mít, byl spíše opačný: povodně se podle usedlíků nezintenzivňují ani nejsou častější, jak bychom vzhledem ke klimatické krizi

⁶ rozstříkovač

čekali. Naopak se zdá, že velká voda je pro usedlíky stále méně obvyklá. Závěr může být tedy takový, že ačkoli mnozí usedlíci změny pocítují, přímo je dokáží identifikovat jen málokteří. Kromě toho tyto změny nejsou takové, jaké bychom z obecných trendů změn klimatu čekali. To ovšem neznamená, že bychom je neměli brát vážně.

4. Poloosídlení – na hranici města

„*Osídlování je schopnost být doma kdekoli ve světě.*“ Tim Ingold, 2005, s. 503

Jedno z témat, které se mou prací táhlo tak trochu na pozadí, ale zvláště v některých pasážích (zahrádkáři a usedlíci) přesto rezonovalo, je osídlování prostoru. Ráda bych se k tomuto tématu vrátila zde. Jednak proto, že si myslím, že bude zajímavé podívat se na osídlení prostoru ze všech tří perspektiv a zároveň také proto, že ačkoli jsem původně vůbec nezamýšlela něco takového zkoumat, celý koncept vyplynul z výzkumu více méně sám a já myslím, že by byla škoda ho trochu nerozvést. Pojem *dwelling* už se tu objevil dříve ve spojitosti s obyvateli řeky v Krauseho výzkumu. Ale není to jen on, kdo si toto slovo a jeho význam velmi osvojil. Tim Ingold na tématu osídlování založil několik svých výzkumů (např. *Towards a Politics of Dwelling*, 2005, nebo *The Perception of the Environment*, 2000).

Ingold se v rámci osídlování vyjadřuje především k dualismu přírody a kultury. Je zastáncem názoru, že nic jako dva pevně dané světy – ten lidský a přírodní, neexistuje. Je to pouze historický konstrukt, který si lidé vytvořili a kterého se nechtějí vzdát. Podle něj je osídlování určitého místa naopak neustálým procesem, který ovlivňují všichni tvorové i neživé objekty (jako je například vítr, geologické podlaží ale i řeka). Velmi netradiční pohled má na rozdělení přírodní a člověkem utvářené krajiny: „(...) prostředí, které bylo formováno především lidskou činností – jako je například zahrada nebo obhospodařovaný pozemek, není z tohoto důvodu o nic víc „umělý“ a o nic víc „konstrukcí“, než prostředí, ve kterém nenajdeme vůbec žádné známky lidské přítomnosti. Liší se jen síly, které ho utváří.“ (INGOLD, 2005, s. 505). Ingold boří hranici mezi tím, co je přírodní a tím, do čeho zasahuje lidská kultura. Pro něj se z obydlování prostředí nestává proces, během kterého si člověk postaví obydlí a vymezí se tím proti přírodě. Obydlování je naopak procesem, během kterého se vytváří vazby mezi živým a neživým světem a který nekončí postavením domu ani města (INGOLD, 2005, s. 504).

Optikou svého výzkumu musím s Ingoldem v tomto zcela souhlasit. Zprvu jsem měla tendence přistupovat ke všem skupinám jako k odděleným entitám a zkoumat, co si která myslí o řece. Ve skutečnosti ale nic takového, jako „čistý“ zahrádkář, usedlík nebo zástupce města neexistuje. Jak jsme si v předchozích kapitolách ukázali nesčetněkrát, člověk je mnohvrstevnatý tvor, kterého nedefinuje jedno jediné místo ani vztah. Starosta města může být zároveň usedlík, člověk na zahrádce není definovaný pouze plotem okolo a žít v okolí řeky neznamená, že na vás taková skutečnost bude mít stejný vliv jako na

souseda. Vztahy i role se mění stejně jako prostředí, které je neustále utvářeno.

Kromě jisté řekněme tekutosti vztahů, je zajímavý i koncept samotného osidlování. Především se zaměříme na pohled jednotlivých skupin. Chtělo by se říct, že osídlení pohledem správy města bude přesně to, proti čemu se Ingold staví; zástavba, která člověka odděluje od přírody. Ale je tomu tak? Jak jsem předeslala výše, fakt, že někdo vystupuje jako zástupce města neznamená, že nemůže být současně nadšený zahrádkář nebo žít na samotě v lese. Tak či onak z kontextu výzkumu vyplynulo, že lidé na úřadě skutečně z povahy svého povolání rozlišují to, co je kulturní (člověkem utvářené) a co je přírodní.

S paní Ivou mluvíme o možnostech napojení na vodu v zahrádkářské kolonii. Vysvětluje mi, že je to složité, protože vodovod tudy nevede.

„Já bych se musela podívat, ale podle mě je celé to území vedeno jako rekreační pro zahrádkáře.“

„Aha a to znamená?“

„To znamená, že by tam vodovod byl zbytečný. Zahrady mají zpravidla studny, vodovod se dává jen do měst. To máte stejný třeba s kanalizací.“

„Nojo, to mi vůbec nedošlo, že tam není kanalizace!“

„Právě, mimo Sušici tam kanály nejsou.“

Terénní deník, říjen 2020

Iva rozlišuje město například podle toho, že má určitou infrastrukturu. Tím je takové území ohraničeno a pro to, co je „za ním“ platí jiná pravidla. Jako úřednice tedy v tomto případě přemýšlí spíše dualisticky. Mám pro její uvažování pochopení. I Ingold uznává, že lidé v rámci zajištění míru a prosperity svých společenství vytváří místa, která jim poskytují ochranu. Tato místa pro něj ale nejsou ohraničenou částí území, ale prostorem, který je neustále utvářený všemi aktéry, živými i neživými (INGOLD, 2005, s. 506). Neexistuje tedy nic jako město a ne-město. Je to spíš proces, který zrovna v tuto chvíli utváří město, ale není vyloučené, že se z působení dalších sil z města stane ne-město. Anebo naopak, jak ostatně ilustruje další ukázka.

Mluví s otcem o možnosti stavby obytného domu v zahrádkářské kolonii.

„To nejde Terez, to bys musela mít buď nějaký speciální povolení anebo by se musel změnit územní plán.“

„A jak?“

„No musela by se tam z toho udělat zastavitelná plocha.“

„A v Sušici je nějaká, kde ještě nic není?“

„To já z hlavy úplně nevím, ale myslím, že nějaká louka pod Svatoborem, nebo směrem na Kalich něco je.“

Terénní deník, říjen 2020

Zde vidíme, že i správa města, která na první pohled mohla působit už jen z principu dualisticky a která se řídí obecnými pravidly, je ve skutečnosti fluidní stejně jako její pravidla. Máme tu prostor (zahrádkářskou kolonii), který je lidmi, byť sezónně, ale intenzivně obýván a utvářen, ale z pohledu města není prostorem trvale obytným. Vedle toho se v Sušici nachází několik pozemků, které jsou nechané „ladem“, mají podobu louky nebo lesa, ale přitom stále tvoří obytnou část. To je podle mě ukázka toho, jak lidé svým působením mohou změnit vnímání města, zástavby a infrastruktury stejně, jako svou činností mění prostředí. Dá-li se hranice mezi městem a přírodou takto jednoduše setřít, existuje vůbec? Ingold na to má jasnou odpověď: „Nikdo ještě nepřekročil hranici od přírody ke společnosti, nebo naopak, a nikdo ani nikdy nepřekročí. Taková hranice totiž neexistuje,“ (INGOLD, 2005, s. 508).

Specifickým případem osidlování jsou potom sami zahrádkáři. Sezónně obývají prostor, který je mnohem více podroben vnějším vlivům než třeba domy v Sušici, ale zároveň tím, že jejich život na zahrádkách není nepřetržitý (často jezdí na chatu jen přes den, na víkendy, od jara do podzimu...) je jejich sžívání s prostředím odlišné. Viděli jsme to zde už několikrát – zahrádkáři se museli přizpůsobovat suchu, nedostatku vody, jsou často závislí na počasí anebo své těžké práci. Jejich spojení s prostředím je v tomto smyslu mnohem intenzivnější než spojení, které mají usedlíci. Ti mají zavedenou elektřinu, vodu i kanalizaci, nemusí se spoléhat na déšť, nemusí přemýšlet, jestli si s sebou na chalupu vzali dost svetrů, kdyby byla zima. Ale vzhledem k tomu, že je doba, kterou zahrádkář na zahradě stráví omezená, je i pouto mezi ním a prostředím neúplné. Když jsem psala o tom, jaké různé vztahy mají aktéři s Otavou, uváděla jsem jako příklad Marka, který neusne bez šumění řeky pod oknem. To je velice silné pouto, které vzniklo tím, že Marek celý život spí v blízkosti řeky. Takové pouto k ní sezónní zahrádkář mít nemůže.

Stejně jako podle Ingolda není možné oddělovat a hodnotit přírodu bez člověka a člověka bez přírody, není podle mě možné dávat hranici mezi městem a jeho okolím. Ačkoli je vztah člověka v obou místech odlišný, není možné ho hodnotit jako méně či více „přírodní“ nebo „městský“.

5. Reflexe aktuálního dění a diskuse

5.1. Návrat na místo činu

„No vidíš, loni si tady byla zkoumat, jaký tu máme sucho a letos pomalu nebudeme vědět, co s vodou.“

Jana, červen 2021

Když jsem přemýšlela nad tím, jestli z mého návratu do terénu udělat samostatnou kapitolu, nebo naopak tento počín „nad rámec hlavní výzkumné fáze“ nezmiňovat, více než cokoli ostatního mě přesvědčily výsledky, které jsem touto krátkou sondou získala. Tuto kapitolu, která je tu vlastně trochu navíc, považuji za užitečnou především kvůli doplnění kontextu klimatické změny a toho, jak ji zakouší aktéři výzkumu.

Díky půl roku strávenému se zahrádkáři mj. i s mými prarodiči, jsem se do zahrádkaření dostala mnohem více, než jsem si původně myslela, a tak jsem na jaře 2021 trávila každý víkend na chalupě. V polovině května mi došlo, že se tento rok něco změnilo a já se rozhodla, že se vrátím ke svým terénním deníkům a zkusím si některé věci zaznamenávat tak, jak jsem to dělala v průběhu samotného výzkumu. A protože jsem zbytek času trávila doma v Sušici, udělala sem totéž i u usedlíků a zástupců města.

Po zkušenostech z minulého jara a léta, kdy jsme se připravovali na sucho, které nakonec nepřišlo v takovém rozsahu, jako jsme si mysleli, jsme letos zadoufali, že by zásoby vody z deštivých jarních dnů mohly vydržet. Jana, která pro mě byla celý loňský rok představitelkou nejúspornějšího nakládání s dešťovou vodou vůbec, dokonce zasadila jedenáct sazenic okurek⁷. Obecně jsem si všimla, že se mnoho zahrádkářů po loňském, poměrně deštivém roce staví k suchu trochu méně obezřetněji, ale přesto nesázejí na změnu trendu teplých a suchých let.

„Škoda že jsme loni nekoupili ještě jeden sud táto,“ říká Marta manželovi, když kontroluje hladinu vody v sudu.

*„Prosim tě, co by si s nim dělala. Dyť je vody dost.“ Odsekává jí muž netrpělivě.
„No jen počkej až zase přijdou sucha. Už bysme měli dva plný sudy.“*

Terénní deník, červen 2021

⁷ Okurky zminila Jana v rozhovoru s kamarádkou jako nevhodné pro pěstování v místech, kde je nedostatek vody (viz oddíl Zahrádkáři)

Zde můžeme vidět, že ačkoli bylo jaro deštivé, nenechali se tím zahrádkáři ukolébat a naopak přemýšlejí, jak tyto výchyly využít ve svůj prospěch. Vědí, že se sucho vrátí. Kromě diskuze o sudu jsem byla také svědkem zakládání louky na místě perfektního „anglického trávníku“.

Josef, kterého jsem zastihla u vytrhávání kusů trávy mi vysvětlil, že jde o experiment, který jim s manželkou jednak usnadní práci se sekáním trávy a jednak zabrání vysychání trávy na místech, kde pro ně není důležité mít krátký trávník. Nebudou tam tak mít nevzhledné suché skvrny, ale bujnou, barevnou vegetaci (jak Josef doufá). Důležitá je věta, kterou Josef konverzaci zakončil: „Měl jsem to zasít už loni, to by se ty polničky hezky chytly, jak bylo vlhko.“

Terénní deník, květen 2021

Tyto okamžiky podle mě krásně ilustrují, že si aktéři uvědomují, že se klima mění, ačkoli přímou spojitost s klimatickou krizí stále nereflektují. Navzdory tomu, že poslední dva roky nebyly tak kritické jako ty předchozí, zahrádkáři vědí, že je sucho problém, který zde reálně existuje a počítají, že se s ním budou potýkat i v budoucnu, že je dva deštivé roky nespasí. Uvažování zahrádkářů koresponduje např. s expertním vyjádřením klimatologů k relativně chladnému létu. Klimatolog Radim Tolasz je přesvědčený o tom, že chladnější a deštivější léta (ačkoli ve skutečnosti byla taková léta normou, která v našich podmínkách platila ještě před deseti lety) nepředstavují návrat k normálu a „vyhnutí“ se dopadům klimatické změny. Naopak, v důsledku těchto změn budou teplotně průměrná léta s dostatkem srážek vzácná, jak ostatně vidíme i na zkušenostech zahrádkářů (HORKÝ, 2020 a SVRDLÍKOVÁ, 2016).

Nejenom zahrádkáři výjimečný rok zaregistrovali. Poté co na konci června 2021 napáchala na Moravě tornáda obrovské škody, to místní v několika krátkých rozhovorech nebo poznámkách vztáhli i na sebe. Kromě vyjádření lítosti několikrát padla i slova pochopení:

„Chudáci, tam to vypadá hůř než tady v třiadvadesátým.“

Paní Horáková, červen 2021

„Já jsem si úplně vybavil, jak jsme odklízeli ten bordel tehdy (v roce 2002) to bylo strašný.“

Marek, červen 2021

Kromě toho jsem s Markétou vedla následující rozhovor. Nutno říct, že jsem téma klimatické změny nakousla já, takže tento úryvek zde nepředkládám jako důkaz toho, že si lidé sami od sebe spojují takové události s klimatickou krizí, ale přesto jsem považovala za užitečné, ho uvést.

S Markétou jsme sledovaly zprávy z Moravy a mluvily o tom, jak nečekané tornádo bylo. Říkám, že jsou to možná extrémy, na které si budeme muset postupně zvykat, vzhledem ke změně klimatu. Markéta přikyvuje a pak prohlásí: „Mně to přijde stejně divný. Na Moravě je tornádo, všude pořád výstrahy před bouřkami, kroupama a bleskovými povodněma a my tady neměli povodeň ani nepamatuju. Myslíš, že to taky může způsobovat ta změna?“

Terénní deník, červen 2021

Skrze jiné extrémní události si najednou Markéta uvědomila, že podmínky v jejím vlastním prostředí se mění. Už jsme si tu ukázali, že lidé, kteří žijí v náročnějších podmínkách a musí čelit různým druhům extrémů, nevnímají tuto skutečnost jako handicap a často ani jako něco, co je třeba problematizovat. Pro tyto lidi bude nakonec možná největším extrémem, až jim extrémy ze života zmizí.

Několik dní před odevzdáním mé práce (18. července) Sušici postihla taková povodeň, která tam podle slov místních nebyla minimálně osm let. Město vyhlásilo třetí stupeň povodňové aktivity a evakovalo jeden z kempů před Sušicí. Bohužel jsem v té době už v Sušici nebyla, proto jsou všechny mé informace zprostředkované, ale pro úplnost a další podpoření mých argumentů jsem se rozhodla, že zde zdokumentuji i tuto událost.

Otec mi brzy ráno poslal odkaz na web českého hydrologického úřadu, kde bylo uvedeno, že hladina Otavy se zvedá a kolem poledne dosáhne třetího (nejvyššího) stupně povodňové aktivity. Několik usedlíků, se kterými jsem dělala výzkum mi posílá fotografie zahrady a Fuferen. Na fotografiích, které s jejich souhlasem přikládám v příloze, se valí voda přes část zahrady (o které už jsem několikrát psala jako o prostoru „za brankou“) a přes chodníky a jezy. Vesměs všichni fotografie komentují usmívajícími se emotikony a slovy „Haha, a ty tu zrovna nejsi.“ Moje matka mi posílá video přímo ze zahrady, na kterém pobíhá náš pes a ona mu hází klacky, zatímco točí vodu všude kolem. „Konečně trochu vody, kde seš?“ píše mi. Kateřina mi posílá fotografii Fuferen, na které jsou dva lidé v plavkách stojící ve vodě. Ještě, než stihnu

zareagovat a napsat něco o odpovědnosti a nerozumu, posílá mi Markéta zprávu se záplavou rozesmátých emotikonů: „Oni šli pro zábradlí.“

Nedá mi to a alespoň volám otci, abych se ho zeptala, jestli budou svolávat krizový štáb. Otec se směje a klidně prohlásí: „Nebudeme. Není proč, všechno jsme vyřešili po telefonu.“ Snažím se tedy zjistit více informací. „No klasika – policajti dali na Fufka zábrany, rozeslali jsme jako vždycky upozornění kempům a teda museli jsme evakuovat kemp v Anníně. Ale to kvůli majiteli, on vůbec neodhadl situaci. To je všechno, dyť se nic neděje, všude je ještě minimálně třicet čísel rezerva a voda ustupuje.“ A opravdu – do večera už byla řeka téměř zpět ve svém korytě.

Vypadá to, že usedlíci si z velké vody nic nedělají a nenechají si narušit ani běžné rituály jako je venčení psa na břehu, dokonce jim nepřipadá nebezpečné jít odmontovávat zábradlí doprostřed rozvodněné řeky. Starosta města spolu s vedoucím krizového štábu dávají rutinní pokyny a situaci se nevzrušují. Kempy u Otavy dostávají výstrahu a podle otcových slov není v žádném problému, kromě toho, který leží mimo Sušici a kde majitel pravděpodobně podcenil situaci.

O podcenění situace se v současnosti mluví i v případě bleskových a katastrofálních povodní na západě Německa. Ačkoli tyto události nejsou ze stejného regionu a jsou velice čerstvé, chtěla bych tu zmínit několik skutečností, které mě v souvislosti s mým výzkumem zaujaly. Podle webu Aktuálně.cz, který se odvolává na svědectví z postižených míst, selhala především komunikace s místními, resp. jejich podcenění situace. Lidé nedbali varování politiků a nařízení k evakuaci a ohrozili tak životy své i životy záchranářů. (ŠAFARÍKOVÁ, 2021). Podle českých zdrojů (např. Česká televize) byly katastrofou postiženy oblasti, které nejsou záplavové, naopak velká voda se tam objevila po více než sto letech. (ČT, 2021). To samozřejmě s podcenění situace může výrazně souviset, budu-li vycházet ze svého výzkumu, ale i ze selského rozumu. Dokáží si představit, že pokud by se řeka vylila z koryta v místech, kde mají lidé včetně politiků a záchranných složek se záplavami větší zkušenosti, mohly z těchto zkušeností místní více vytěžit a reagovat na blížící se katastrofu rychleji. Toto jsou samozřejmě jen domněnky vycházející z mé vlastní práce, závěry tohoto srovnání by potřebovaly mnohem delší a intenzivnější výzkum, na kterou již nemám v rámci této práce prostor ani čas. Nicméně je porovnání toho, jak záplavové a běžně nezaplavované oblasti dokáží reagovat na povodně, podle mě velkým tématem, které by si jistě zaručilo vlastní výzkum.

5.2. Shrnutí a diskuse

Klimatická změna v našich podmínkách a vztah lokálních obyvatel k řece – dvě témata, kterými je celá má práce protkána. Pokusila jsem se během půl ročního výzkumu kolem řeky Otavy v Sušici zjistit, jestli a jak se poruchy klimatu projevují u nás a zároveň, jak mohou být důležité znalosti a zkušenosti lidí, kteří se s těmito projevy setkávají tváří v tvář. Během studia zahrádkářů, usedlíků a zástupců městské správy, jsem došla k závěru, že díky jejich úzkému vztahu s okolím, a především s řekou, nabylí tito lidé unikátní vědomosti a zkušenosti. Většina z těchto znalostí není přenositelná a nelze je aplikovat na jiná místa než na ta, kde vznikla, ale mně o zobecnění v žádném případě nešlo. Naopak chtěla jsem zkoumat specifické vztahy na konkrétním místě mezi konkrétními aktéry. Navzdory tomu, že jsem nevytvořila žádný univerzální koncept věřím tomu, že základní myšlenka – nepodceňovat sílu zkušeností – dalece přesahuje tuto práci a lze skrze ni studovat téměř jakoukoli skupinu nebo společnost (a také se to na poli antropologie děje). Vzhledem k tomu, že se klimatická změna nakonec dotkne nás všech, bude možná velmi přínosné, opřít se o zkušenosti a vědomosti, které máme díky interakci s prostředím, abychom jí mohli efektivně čelit, resp. abychom se jí mohli přizpůsobit.

Tím, že jsem si zvolila za metodu etnografii, jsem mohla do prostředí všech tří skupin proniknout mnohem lépe, než by se mi podařilo např. pouze při dotazování. Zvolená metoda ale samozřejmě skrývá i nástrahy. Ačkoli jsou etnografické výzkumy zpravidla dlouhodobé, ten můj trval pouhých šest měsíců. Tuto nevýhodu jsem se snažila alespoň částečně vykompenzovat návratem do terénu, kde jsem provedla tzv. dosběr informací během jara a na začátku léta. Díky tomuto dosběru se mi podařilo potvrdit závěry mé práce a rozšířit je i o mezinárodní kontext (záplavy v Německu).

Velkou výzvou mi během výzkumu byla sebereflexe, jelikož jsem působila v místech, která mi zároveň byla domovem, musela jsem se naučit dívat se na všechny skutečnosti a všechna zjištění „cizíma očima“. Ne vždy to bylo jednoduché a zpočátku jsem v tomto směru udělala několik chyb (při studiu správy města jsem předpokládala, že přijde povodeň a bude svolán krizový štáb, protože jsem věděla, že se to běžně stává a chtěla jsem na této události založit celý výzkum), které jsem se během výzkumu snažila odčinit a reflektovat tak, aby mou práci posunuly. Díky tomu jsem nakonec mohla studovat lokální a expertní vědění zástupců města, což mi přijde obzvláště zajímavé. Bohužel, s ohledem na rozsah diplomové práce, se není možné věnovat všem aspektům výzkumu, proto jsem se snažila držet především hlavních konceptů a

výzkumných otázek. Nicméně jak jsem již zmiňovala v předchozí kapitole, věřím tomu, že některé „odbočky“ v mé práci by si jistě zasloužily intenzivnější studii či samostatnou práci.

Velice zajímavé byly z mého pohledu například strategie zahrádkářů v boji se suchem (především vytváření přírodních zahrad na místo těch „klasických“). Kromě toho jsem při své práci se Scottovo konceptem *mētis* narazila na problém nedemokratického lokálního vědění. Dokáží si představit, že zkoumání toho, jak lze *mētis* demokratizovat, anebo hledání a studování případů, kde k tomu dochází, by mohlo být přínosné jak v teoretické, tak i v praktické rovině. Mnou nastíněné poloosídlení zahrad v souvislosti napojení na infrastrukturu města, by mohlo klidně obsáhnout celý výzkum a věřím, že by to bylo přínosné čtení.

Závěr

Na jaře roku 2020 jsem se vrátila do své rodné Sušice, abych v místech, které je pravidelně zaplavováno řekou Otavou zkoumala projevy klimatické změny. A nejen to. Za cíl jsem si dala zjistit, jaké vztahy mají lidé, kteří oblasti kolem řeky obývají, zodpovídají za ně, nebo na nich hospodaří, k Otavě. Především mě zajímalo, jak mohou být tyto vztahy užitečné nejenom pro ně, ale i pro ostatní. Pro výzkum jsem si zvolila tři skupiny aktérů, jejichž vztah k řece a povodním byl z nějakého důvodu specifický – zahrádkáře, správu města a usedlíky.

Zahrádkáře jsem si vybrala proto, že mají s řekou kontroverzní vztah; na jednu stranu je pro ně symbolem dostatku vody v suchých a horkých letech, na druhou stranu je cesta k řece pro mnoho zahrádkářů (často v důchodovém věku) náročná a stává se tak nepřekonatelnou překážkou mezi nimi a mnohdy jediným zdrojem vody. Tyto vztahy mezi člověkem a řekou jsem zkoumala do hloubky, zajímalo mě, jak odlišná pouta jeden člověk může k jedné řece mít. Zjistila jsem, že velmi odlišná; podle všeho lze stejnou řeku považovat za přítele a pomoc a zároveň za problém a nepříjemnost. Ambivalence vztahů k řece byla v této kapitole stěžejním tématem. Kromě toho jsem ale pátrala i po tom, jak zahrádkáři musejí využít toho, co o svém prostředí vědí, svých zkušeností a schopností, aby se suchu postavili – vymýšlejí způsoby, jak zadržet a uchovat co nejvíce dešťové vody, jak si vystačit s menším množstvím vody anebo jak vláhu zadržet přímo v půdě.

Téma lokálního vědění jsem se zahrádkáři neopustila. Naopak v kapitole o správě města jsem ho díky konceptu Jamese C. Scotta rozvedla a začala pátrat po tom, jak si lokální vědění vede na institucionálním poli vedle vědění expertního. Jedno z nejcennějších zjištění bylo, že lokální vědění je obrovským bohatstvím pro ty, kteří ho v rámci instituce dokáží správně využít. Sušice jako záplavová oblast má celou řadu různých lokálních ukazatelů nebezpečí, které znají jen ti, kdo tu žijí. Tyto ukazatele se často vůbec neshodnou s univerzálními stupni povodňové aktivity ani s ničím, co by se dalo jednoduše přenést na jiné město. Je to něco, co je vlastní danému místu a funguje skvěle právě díky prostředí a zkušenostem lidí, kteří v něm žijí. Skrze svůj výzkum jsem zjistila, že i mezi zástupci státní správy, která by na první pohled měla být univerzální, najdeme celou řadu těch, kteří dokáží kombinovat vědění lokální i expertní a díky tomu vědí, kdy povodně opravdu mohou pro město představovat nebezpečí a kdy mohou jít lidé klidně podél řeky venčit psa, ačkoli měřiče říkají něco jiného.

Ale nebyli to pouze zástupci města, kteří mají zkušenosti s povodněmi. Usedlíci, kteří bydlí doslova na ostrově mezi dvěma rameny řeky Otavy, vědí o velké vodě své. Zde mě během výzkumu zajímaly důvody, které tu obyvatele domu drží přestože jim hrozí nebezpečí záplav. Odpovědí na tuto otázku bylo několik: pozitivní vztah k řece převažuje nad tím negativním, a to hned v několika směrech (odpočinek, ochlazení v horkých dnech, estetika, zvuk atd.). Druhým a častějším důvodem, proč se lidé povodní nebojí, bylo jednoduše proto, že je neidentifikují jako něco nebezpečného. Záplavy, které každoročně usedlíci zakouší, jsou běžnou součástí jejich života. To, jak je vidí, vyplývá z jejich zkušeností, nikoli z expertního vědění, které naopak často nařizuje dramatická opatření. S identifikací nebezpečí souvisí i další důvod, který sice nikdy nebyl přímo zmíněn, ale mezi řádky ho lze snadno vyčíst: stěhování je nákladná událost, na kterou spousta lidí nemá čas ani prostředky. Navíc je poloha domu, ve kterém usedlíci bydlí, velice výhodná. Bytovka je umístěna mezi centrem města a lesoparkem s výbornou dostupností do obchodů, k lékaři i do parku. Vzhledem k tomu, že ve většině případů během povodní opravdu nejde o život, nemusí být povodně pro mnoho obyvatel domu dostatečným důvodem k tomu, aby se odstěhovali. Stejně jako u problémů se suchem jsem se i u záplav zajímala o to, zda lidé, kterých se povodně dotýkají, pozorují nějaké změny v chování řeky a těchto extrémních výkyvů, a zda si je dávají do souvislosti s klimatickou změnou. A podobně jako u sucha jsem došla k závěru, že ačkoli se podle mnohých usedlíků povodně zmírňují a jejich četnost klesá (tato skutečnost je sama od sebe překvapivá, protože klimatická změna by měla působit právě opačně), projevy klimatické krize v tom nikdo z nich sám od sebe nevidí.

Cílem mé diplomové práce bylo přinést svědectví o tom, jak lidé ze Sušice zakouší nebo nezakouší projevy poruchy klimatu, zmapovat vztahy, které mohou existovat mezi člověkem a řekou a zjistit, jak takové pevné vztahy se svým prostředím mohou být užitečné. Všechny tři cíle byly z mého pohledu naplněny, ačkoli by si některé části (např. přínosy přírodních zahrad oproti „uhlazeným“, napojení jednotlivých skupin na infrastrukturu, demokratizace *mētis*) zasloužily intenzivnější, a hlavně dlouhodobější výzkum, ne-li samostatnou práci.

Nejsou povodně, jako povodně a není řeka, jako řeka. Běžné povodně (nikoli tedy deseti a sto letá velká voda) v Sušici nejsou ničím, co by v místních vzbuzovalo obavy. Naopak jsou tak běžnou součástí života, že ani usedlíci, a dokonce ani správa města, často zvýšenou hladinu řeky nevnímají. Pravidelné povodně v Sušici tak paradoxně představují mnohem menší problém než povodně v místech, kde je velká voda vzácná.

Řeka může být klidná i divoká, může představovat spásu stejně jako nebezpečí. Spojuje nás i rozděluje, našeptává i huláká, zachraňuje i bere. Ale nikdy, nikdy není jenom jedna, nikdy nepředstavuje jen jedno. Člověk si řeku přizpůsobuje, tvaruje a přetváří, ale mnohdy si neuvědomí, že i řeka přizpůsobuje, tvaruje a přetváří člověka. A díky tomu mohla tato práce vzniknout. Děkuji, řeko.

Bibliografie

Literatura

ALVESSON, Mats. Methodology for Close up Studies: Struggling with Closenes and Closure. *Higher Education* [online]. 2003, vol. 46, no.2, s. 167-193. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3447465>.

ANGGRAENI, Mustika; DWIARI, Ismu Rini; SANTOSA, Endratno Budi. Chlimate change, floods and homes. *Asian Cities Climate Resilience*. International Institute for Environment and Development: 2015. Dostupné z: <https://pubs.iied.org/10730IIED>.

BARNES, Jessica et al. Contribution of anthropology to the study of climate change. *Nature* [online]. 2013, vol. 3, s. 541-544. DOI: 10.1038/NCLIMATE1775. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/236954381_Contribution_of_Anthropology_to_the_Study_of_Climate_Change.

BENDELL, Jem. *Deep Adaptation: A Map for Navigating Climate Tragedy*. Institute for Leadership and Sustainability (IFLAS) Occasional Papers: 2018, vol. 2. Dostupné z: <https://mahb.stanford.edu/wp-content/uploads/2018/08/deepadaptation.pdf>.

BOELLSTORFF, Tom et al. *Ethnography and virtual worlds*. United Kingdom, Princeton University Press: 2012. ISBN 978-0-691-14950-9.

BROWER, David. *Let the Mountains Talk, Let the Rivers Run: A Call to Those Who Would Save the Earth*. 2nd ed. New Society Publishers: 2000. ISBN: 0865714118.

CRATE, Susan A. Anthropology in the Era of Contemporary Climate Change. *Annual Review of Anthropology* [online]. 2011, vol. 40, no. 4, s. 175-194. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41287727>.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha, Karolinum: 2002. ISBN 80-246-0139-7.

EDMUNDS, Mike W. Renewable and non-renewable groundwater in semi-arid and arid regions. *Developments in Water Science* [online]. 2003, vol. 50, s. 265-280. Dostupné z: [https://doi.org/10.1016/S0167-5648\(03\)80023-0](https://doi.org/10.1016/S0167-5648(03)80023-0).

EMERSON, Robert M., FRETZ, Rachel I., SHAW Linda L. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press, 2011, 2nd ed. ISBN 978-0-0226-20686-8.

GEERTZ, Clifford. The Wet and the Dry: Traditional Irrigation in Bali and Morocco. *Human Ecology* [online]. 1972, vol. 1, no.1, s. 23-39. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4602241?seq=1>.

INGOLD, Tim. On Reindeer and Men. *New Series*. 1974, vol 9, no. 4. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2801122>.

INGOLD, Tim. Hunting and Gathering as ways of Perceiving the Environment. In: ELLEN, Roy; FUKUI, Karsuyoshi eds. *Redefining Nature: Ecology, Culture and Domestication*. Routledge, 1996. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9781003135746>.

INGOLD, Tim. *The Perception of the Environment*. London, 2000. Dostupné z: <https://doi.org/10.4324/9780203466025>.

INGOLD, Tim. Epilogue: Towards a Politisc of Dwelling. *Conservation & Society*. 2005, vol. 3, No. 2, pp- 501-508. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/26396589>.

INGOLD, Tim. Point, Line and Counterpoint: From Environment to Fluid Space. In: BERTHOZ A, CHRISTEN Y, eds. *Research and Perspectives in Neurosciences*. Springer: 2009. ISBN 978-3-540-85896-6.

KIM, Son H.; HEJAZI, Mohamed et al. Balancing global water availability and use at basin scale in an integrated assessment model. *Climate Change* [online]. 2016, vol. 136, s. 217-231. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s10584-016-1604-6>.

KRAUSE, Franz. *Thinging like river: An antrhtopology of water and its uses along the Kemi River, Northern Finlad*. Germany, 2010. Disertační práve. University of Aberdeen, Department of Anthropology. Vedoucí práce Tim Ingold a Andrew Whitehouse.

KUŘÍK, Bob. Prosvítit výzkum: Geopolitika a etnografie v proměnlivém světě. In: STÖCKE-LOVÁ, Tereza; GHOSH, Yasar, Abu eds. *ETNOGRAFIE: improvizace v teorii a terénní praxi*. Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. ISBN 978-80-7419-148-0.

KUŘÍK, Bob. *Kalistenika znovuobjevovani s Jamesem Scottem*, v Scott James C. Dvakrát sláva anarchismu. Praha: Neklid, 2021, tba.

KRAUSS, Werner. Anthropology in the Anthropocene: Sustainable Development, Climate Change and Interdisciplinary Research. In: Heike M. GRESCHKE, Julia TISCHLER, eds. *Grounding Global Climate Change*. Springer Netherlands, 2015. Dostupné z: http://wkrauss.eu/dokumente/PDFfiles/2015_Anthropology_in_the_Anthropocene.pdf.

MURPHY, Michelle. Chemical Regimes of Living. *Environmental History* [online]. 2008, vol. 19, no. 4, s. 695-703. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/25473297>.

NADER, Laura. *Up the Anthropologist: Perspectives Gained From Studying Up* [online]. Washington, D.C.: 1972 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://files.eric.ed.gov/full-text/ED065375.pdf>.

ORTNER, Sherry B. *New Jersey Dreaming: Capital, Culture, and the Class of '58* [online]. Durham, N.C.: Duke University Press: 2003. Dostupné z: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/491780>.

RIVERA-FEERE, Marta G. Et al. Traditional agricultural knowledge in land management: the potential contributions of ethnographic research to climate change adaptation in India, Bangladesh, Nepal, and Pakistan. *Climate and Development* [online]. 2021, s. 1-18. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/349902742_Traditional_agricultural_knowledge_in_land_management_the_potential_contributions_of_ethnographic_research_to_climate_change_adaptation_in_India_Bangladesh_Nepal_and_Pakistan.

RYNDA, Ivan. *Sociální ekologie* [přednáška]. Praha: Univerzita Karlova, 2019.

SCOTT, James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press: 1990. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1np6zz>.

VLASÁK, Tomáš. Přehled a klasifikace historických povodní Otavy. In: *Grant GAČR 205/03/Z046 „Hodnocení vlivu změn přírodního prostředí na vznik a vývoj povodní“* [online]. 2004, Dostupné z: http://hydro.natur.cuni.cz/zmeny_povodni/pdf/vlasak.pdf.

WAGNER, John R.; JACKA, Jerry K. et. al. Introduction: River as Ethnographic Subject. *Island Rivers: Fresh Water and Place in Oceania* [online]. Canberra: ANU Press, The Australian National University: 2018. Dostupné z: <https://doi.org/10.22459/IR.06.2018.01>.

WITTFOGEL, Karl. *The Hydraulic Civilizations*. Chicago: University of Chicago Press, 1956.

Elektronické zdroje

ČESKO, Český hydrometeorologický ústav [online]. Praha: ČHMÚ [cit. 8.4. 2021]. Dostupný z: https://www.chmi.cz/files/portal/docs/poboc/CB/pruvodce/povodnove_zpravy.html.

ČESKÁ TELEVIZE. *Záplavy v Německu jsou nejhorší přírodní pohromou v zemi od války, obětí je už přes sto* [online]. 16. 7. 2021 [cit. 18. 7. 2021]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3341356-zaplavy-maji-v-nemecku-uz-pres-osmdesat-obeti-tisic-lidi-se-pohresuje>.

HORKÝ, Petr. Užívejme si deštivé léto, je to vzácný návrat do normálu. In: *Respekt* [online]. 16. 7. 2020 [cit. 19. 7. 2021]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/rozhovor/uzivejme-si-destive-letu-je-to-vzacny-navrat-do-normalu>.

Povodeň Sušice 1993.mp4. In: *Youtube* [online]. 21. 12. 2009 [cit. 18. 7. 2021]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Nh7kXbtfCH0&ab_channel=BobK.

SVRDLINOVÁ, Kristýna. Léto nebylo studené a upršené, jen po loňském létu normální, říká klimatolog. In: *Aktuálně.cz* [online]. 21.8. 2016 [cit. 18. 7. 2021].

2021].[https://zpravy.aktualne.cz/domaci/letosni-letu-sice-prineslo-dest-sucho-ale-hrozi-dal-rika-
kli/r~636e299665f311e68afb002590604f2e/](https://zpravy.aktualne.cz/domaci/letosni-letu-sice-prineslo-dest-sucho-ale-hrozi-dal-rika-
kli/r~636e299665f311e68afb002590604f2e/).

ŠAFARÍKOVÁ, Kateřina. Proč se v Německu utopilo tolik lidí? Systém varování před povodněmi selhal. In: *Atuálně.cz* [online]. 17. 7. 2021 [cit. 18. 7. 2021]. Dostupné z: [https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/zaplavy-v-nemecku-co-muze-za-vysoky-pocet-
obeti/r~031106a4e64011eb966d0cc47ab5f122/](https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/zaplavy-v-nemecku-co-muze-za-vysoky-pocet-
obeti/r~031106a4e64011eb966d0cc47ab5f122/).

Velká voda - Sušice - 2. červen 2013. In: *Youtube* [online]. 2.6. 2013 [cit. 8.4. 2021]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=6d8x59IFT88&ab_channel=%C5%A0umavaNet.

Přílohy

Příloha č. 1 – Témata a otázky polostrukturovaných rozhovorů

Květa – Život v nebezpečné oblasti

Jak dlouho žijete na tomto místě? Kdo tu žil před vámi?

Proč jste se přestěhovala právě sem?

Čeho si na tomto místě ceníte?

Bez čeho byste se naopak obešla?

Zažila jste někdy povodeň? Jak na ni vzpomínáte?

Máte obavy, když se zvedá hladina řeky?

Je pro vás důležité, že máte řeku v blízkosti bydliště? Proč?

V čem byste řekla, že se na břehu řeky liší od bydlení např. pod Svatoborem?

Jana – Sucho jako problém českých zahrádek

Jak dlouho hospodaříte na téhle zahrádce? Kdo tu hospodařil před vámi?

Jak často sem jezdíte? Znáte ostatní zahrádkáře dobře? Přátelíte se?

Máte kvůli současným podmínkám (sucho, horko...) z něčeho obavy?

Pocitujete nějaké změny v podnebí nebo počasí posledních pár let?

Je pro vás sucho dlouhodobým problémem?

(Pokud ano) Jak proti suchu bojujete?

Považujete polohu zahrady kousek od řeky za výhodu?

Pokud ano/ne, tak proč?

Petr – Povodně v Sušici

Jak dlouho jsi starostou města?

Myslíš si, že je řeka pro Sušici přínosem, proč ano/ne?

Jak často registrujete na úřadě povodně v Sušici?

Jaký je obvyklý postup, když velká voda přijde?

Čeho se ty osobně během povodní obáváš?

Jaké byly nejhorší povodně, co si pamatuješ?

Jak poznáš, že přijde povodeň? Z čeho čerpáš?

Jak by se tvoje chování během povodně změnilo, kdybys nebyl starostou města?



Fakulta humanitních studií UK

magisterský obor

sociální a kulturní ekologie

Pátkova 5/2137, 182 00, Praha 8



Magisterský obor
sociální a kulturní
ekologie

Projekt diplomové práce (DP) oboru sociální a kulturní ekologie

1. **Jméno studenta, tituly:** Bc. Tereza Mottlová
2. **Osobní číslo (UKČO):** 76905994
3. **Rok imatrikulace na FHS UK (bak. studium, jinak mag. studium):** 2018
4. **Datum zápisu na obor sociální a kulturní ekologie FHS UK (alespoň měsíc, rok):** 09/2018
5. **Názvy všech předchozích bakalářských (magisterských) prací, škola, obor a rok, kde a kdy byly obhájeny:**

Bakalářská práce: *Komparace povstání v Poznani a Budapešti v roce 1956*, FSV UK, bakalářský obor Politologie a mezinárodní vztahy, 2018, obhájena v Praze.

6. **Předběžný název DP (česky):**
Neklidná řeka v klidných podmínkách: Etnografický výzkum kolem řeky Otavy
7. **Předběžný název DP (anglicky):**
Unsteady river in steady area: An ethnography study around the Otava river

8. **Klíčová slova (česky):**

řeka, sucho, povodeň, etnografie, etnoekologie, zahrádkáři, starousedlíci, vedení obce, povodňový plán, boj se suchem, Otava, Sušice, klimatická změna

9. **Klíčová slova (anglicky):**

river, drought, flood, ethnography, ethnoecology, gardeners, local council, flood plan, fight against drought, Otava, Sušice, climate change

10. **Obecný kontext (souvislost tématu, širší rámec [zasazení „do světa“]):**

Život v nejistotě, život v závislosti na rozmarech přírody, život v nebezpečném prostředí. Tato slova si často spojujeme spíše se zeměmi „třetího světa“, domorodými kmeny nebo pouštními, pralesními či vysokohorskými státy, než s naší – z hlediska přírodních podmínek – relativně stálou a bezpečnou zemí.

A přesto i u nás existuje mnoho lidí, kteří žijí s neustálým rizikem, že jim přírodní síly vezmou střechu nad hlavou. Tyto síly nabírají poslední dobou na intenzitě, a to především kvůli klimatické krizi. Ta už se dávno neprojevuje jen táním ledovců a zvyšováním hladiny moře, její projevy dorazily i do našich podmínek. U nás se setkáváme ve spojení s poruchami klimatu především s extrémními výkyvy počasí – často se střídáním sucha a povodní. Tento fenomén je nejnáze pozorovatelný v okolí řek.

Aktérů, kteří vstupují do nějaké interakce s řekou, je mnoho a vztahy, které vytvářejí, jsou různé. Trochu jinak bude povodeň vnímat vodohospodář a něco jiného bude znamenat pro chataře se zahradou na břehu řeky. Jiný vztah k řece má usedlík, který v její blízkosti žije celý svůj život, něčím jiným zas bude pro vodáka nebo rybáře. Ale ať už se vztahujeme k řece z jakéhokoli důvodu, dříve nebo později začneme pociťovat, že se řeka mění. Může být nestálá, může vysychat, jindy se zas nečekaně vylít z koryta, a dokonce se tyto epizody mohou střídat. Vodohospodář, zahrádkář, usedlík i vodák cítí, že se řeka a procesy s ní spojené mění, každý tu změnu ale může vnímat jinak, každý se k tomu problému postaví způsobem, který vyplývá ze vztahu, který si s řekou utvořil a z toho, co od řeky očekává, co chce, aby mu dala a co je ochotný jí obětovat.

11. Předmět zkoumání (vlastní předmět práce [zasazení „do vědy“]):

Výzkumy zaměřující se na řeku a obecně na vodu nejsou a nikdy nebyly ničím výjimečným, voda je podmínka pro život a je zkoumána přírodovědci už dlouho a hodně. Ale výzkum řeky očima antropologa je mnohem vzácnější. V tomto oboru se dlouho s řekou počítalo hlavně jako s něčím symbolickým, mystickým, později se k těmto vlastnostem přidalo i chápání vody jako komodity, ale v současné době jsou to především poruchy klimatu a klimatická krize, co environmentální antropologií hýbe. A voda má v tomto problému bezpochyby nezastupitelnou roli. Drtivá většina výzkumů spadajících pod antropologii vody sice zkoumá extrémní výkyvy počasí, zvyšování hladiny oceánů a řek, případně sucho a jeho dopady, ale oblasti, na které se tyto výzkumy zaměřují, jsou i kvůli vývoji samotného oboru často oblastmi exotickými: tropy, subtropy, arktické oblasti atd. Málokdo zkoumá řeku a projevy klimatické krize v místech, kde nejsou na první pohled tak závažné. A právě to chci zkoumat ve své práci já.

Žiji v *mírném* podnebném pásu, ve kterém se současná klimatická krize projevuje především *extrémními* výkyvy počasí. To u nás znamená hlavně střídání sucha a povodní. Proto bude mým předmětem zkoumání řeka Otava, která tyto dva extrémy dobře reprezentuje a současně člověk, který si k řece tvoří vztah a žije jí.

12. Hlavní vstupní výzkumný problém – výzkumná otázka (výzkumné otázky) – ev. hypotéza (hypotézy):

Hlavními otázkami pro výzkum budou: čím vším může řeka pro člověka v našich podmínkách být? Narušuje vztah člověka a řeky nějakým způsobem klimatická krize? Jaké problémy se v tomto vztahu řeka-člověk nově objevují a jak se s nimi lidé potýkají?

13. Metodologický postup: metody a techniky, které budou v práci použity:

Život lidí a řeky budu sledovat v rámci šestiměsíčního etnografického výzkumu pomocí metod jako je zúčastněné pozorování, případně rozhovory s vybranými aktéry.

14. Cíl DP (kromě ověření hypotéz a teoretického přínosu např. *praktický* přínos, vypracování metodologie, základ pro řešení problémů v praxi atd.):

Tento typ výzkumu může pomoci porozumět motivům lidí, kteří se dobrovolně rozhodnou žít či jiným způsobem působit v místech, které pro ně mohou být určitým způsobem nebezpečné. Kromě toho může práce podhalit adaptační schopnosti takových lidí. Vzhledem k tomu, že nás všechny dříve nebo později zřejmě čekají podobné výzvy, kdy se budeme muset přizpůsobovat změnám životního prostředí nebo dokonce žít v rizikových podmínkách, může být přínos výzkumu v tomto směru i praktický.

15. Čím budou rozšířeny dosavadní znalosti (vědecká „přidaná hodnota DP“):

Žijeme v době, kdy se klimatická změna, nebo dokonce klimatická krize, stává součástí našich životů a ačkoli se jí různé obory intenzivně věnují, materiály, které by antropologicky zmapovaly projevy klimatické krize v mírném pásu, ve směr chybí. A přitom i u nás se krize viditelně projevuje – jak už bylo řečeno např. střídáním sucha a povodní. Proto jsem si pro výzkum vybrala lokalitu, která je postihována oběma extrémů a chci v rámci výzkumu tyto jevy popsat a zaměřit se na to, jaké problémy se kvůli nim objevují ve vztahu člověk-řeka.

Antropologický výzkum řeky se u nás zatím příliš neujal a já bych ráda ukázala, že vodu je možné zkoumat i z jiného než přírodovědného hlediska, že k tomu dokonce lze využít metody, které byly vyvinuty především ke studování člověka a jeho kultur a že i samotný pohled na vodu skrze člověka může být pro vědu přínosný.

16. Jaké bude (bude-li) jejich *teoretické* zobecnění a přínos:

Práce by mohla přispět k rozšíření etnografických metod na tradičně přírodovědně zkoumané oblasti jako jsou řeky, voda, výkyvy vodních toků atp. Snahou je také posílit antropologické vědění o klimatické krizi v mírném pásu, tedy v místě, kde není běžné tento fenomén podobnými metodami zkoumat.

17. Struktura DP (*předběžný obsah – názvy oddílů a kapitol*):

Obsah

Abstrakt

Úvod

1. Teoretická část
 - 1.1. Vymezení základních pojmů
2. Výzkumný problém a výzkumné otázky
3. Metodologie a data
 - 3.1. Výzkumná strategie
 - 3.2. Výběr prostředí výzkumu a zkoumaných skupin
 - 3.3. Vlastní výzkum
 - 3.3.1. „Říční obyvatelé“ a život s rizikem
 - 3.3.2. Vedení města, krizový štáb a reakce na rizika záplav
 - 3.3.3. Zahrádkáři – blízko řeky, a přesto v boji se suchem
 - 3.4. Popis a reflexe výzkumu
4. Závěr

18. *Předběžná bibliografie k tématu:*

ANGGRAENI Mustika, DWIARI Ismu Rini a SANTOSA Endratno, Budi. *Climate change, floods and homes: A social networks approach to understanding location preferences in Indonesia* [online]. International Institute for Environment and Development, 2015. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/resrep01311.13>

GARBERO, Alessandra a RAYA, Muttarak. Impacts of the 2010 Droughts and Floods on Community Welfare in Rural Thailand: Differential Effects of Village

Educational Attainment. *Ecology and Society* [online]. 2013, vol. 18, no. 4. Dostupné z: www.jstor.org/stable/26269405.

KRAUSE, Franz. *Thinking like a river: An anthropology of water and its uses along the Kemi River, Northern Finland*. University of Aberdeen, 2010.

ORLOVE Ben, CATON C. Steven. Water Sustainability: Anthropological Approaches and Prospect. *Annual Review of Anthropology* [online]. 2010, 39:1, s. 401-415. Dostupné z: <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev.anthro.012809.105045#abstractSection>.

SPITS Jos, NEEDHAM Barrie, SMITS Toine and BRINKHOF Twan. Reframing Floods: Consequences for Urban Riverfront Developments in Northwest Europe. *Nature and Culture*[online]. 2010 5, no. 1, s. 49-64. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43304153>.

WAGNER John, JACKA K. Jerry, HVIDING Edvard, MAWYER Alexander, MURU-LANNING Marama. Introduction: River as Ethnographic Subject." In *Island Rivers: Fresh Water and Place in Oceania* [online]. 2018, s. 1-26. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv47wfn1.6>.

19. Předpokládaný vedoucí DP: Mgr. Bohuslav Kuřík, Ph.D.

20. Důvod volby tématu (dosavadní znalosti, zázemí, praxe a zájem studenta):¹¹

Sušice je mým rodným městem a já sama zde žiji v těsné blízkosti řeky od narození, a tudíž je pro mě, stejně jako pro mnoho dalších Sušičanů, povodeň něčím pravidelně žitým. Kromě toho vlastním zahradu v kolonii, která, ačkoli se nachází několik desítek metrů od řeky, je stále více poznamenána suchem, a to nejenom na přírodní rovině, ale i na úrovni mezilidských vztahů.

K oběma extrémům – k povodním i k suchu – mám blízký vztah, volba byla tedy ovlivněna nejenom zázemím a množstvím užitečných kontaktů, které v Sušici mám, ale také vlastním zájmem. Navíc je pro mě etnografický výzkum vlastního domova a elementů, které jsou mi od malička samozřejmé, výzva.

Troja 6. listopadu 2020

Diplomant

vedoucí DP

vedoucí oboru SKE

¹¹ nepovinné



Obrázek 8 - zvýšená hladina řeky zaplavila ohniště a zahradu u domu, červenec 2021,
autorem fotografie: Petr Mottl



Obrázek 9 – otužilci vytahující zábradlí během povodně v Sušici, červenec 2021,
autorkou fotografie: Jaroslava Mottlová



Obrázek 10 – přístupová cesta od zahrádkářské kolonie k řece, červenec 2021, autorkou fotografie: Klára Mottlová



Obrázek 11 - pohled na zahrádky a louku, která je dělí od řeky, červenec 2021, autorkou fotografie: Klára Mottlová